EDEBİYAT

ESKİ ZAMAN KADINLARI ARASINDA

Nahid Sırrı Örik

NAHİD SIRRI ÖRİK-ESKİ ZAMAN KADINLARI ARASINDA

ESKİ ZAMAN KADINLARI ARASINDA

Oğlak Yayınları, usta bir yazarın yıllardır gölgede kalmış yapıtlarını yeniden gün ışığına çıkarıyor.

Nahid Sırrı, beş ninesi, onların uzak yakın çok sayıda akrabaları ve kendi annesi ve babasıyla ilgili anılarını tadına doyulmaz Türkçesiyle anlatıyor.

Sonuç, bir dönem toplumunun kadın-erkek ilişkilerini, özellikle de kadınların gözlemleriyle, toplumun belki de pek yazı konusu edilmemiş ayrıntılarıyla nefis bir anı kitabı.

Oğlak Yayınları, ilk yayımlanışından yıllar sonra Eski Zaman Kadınları Arasında'yı yeniden basmakla edebiyatseverlere büyük bir hizmet yaptığına inanıyor.

Eski Zaman Kadınları Arasında / Anı

OĞLAK / EDEBİYAT / ANI-BİYOGRAFİ

Eski Zaman Kadınları Arasında / Nahid Sırrı Örik

© Bu basımın bütün hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntıların dışında yayımcının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Kapak ve iç tasarım: Serdar Benli
Dizgi düzeni: Fenice light 11 / 18 pt.
Ofset hazırlık: Oğlak Yayınları
Baskı: Şefik Matbaası, Tel: 551 55 87

Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti.
Genel Yönetim: Senay Haznedaroğlu
Yayın Yönetmeni: Raşit Çavaş
Meşrutiyet Caddesi, Kıblelizade Sokak 1 Tepe Han D:6
Şişhane-İstanbul Tel: 251 71 08-09, Faks: 293 65 50

İkinci baskı: Ocak 1995
ISBN 975 - 329 - 035 - 7

ESKİ ZAMAN KADINLARI ARASINDA

GİRİŞ

Bu eski zaman kadınlarının beşi benim ninelerim, ikisi de onların pek yakınlarıdır. Vaktiyle kendilerinden bir iki yerde, bazı vesilelerle bahsetmiştim. Haklarında bütün bilip hatırladıklarımı toplu bir şekilde, gittikçe çoğalıp birbirleri üzerine yığılan yılların teorisiyle hafızam zaafa uğramadan önce, daha acı ve doğru bir ifade ile ihtiyarlıktan dolayı perişan olmadan önce kaydetmek istiyorum. Bir roman olmayan bu sahifeler tabii tarih de değildir. Fakat bazı taraflarında tarih gibi roman da sayılabilir unsurlar bulunduğunu sanıyorum. Gönlüm de okuyucularımın bu sahifeleri sevmesini istiyor. Maalesef hiç ziyaret edemediğim mezarlarında taşları çoktan devrilmiş olmak gereken bu eski zaman kadınlarının hiç değilse isimlerini bellemelerini istiyor.

İlave edeyim ki, annem hariç bu kadınlardan ancak ikisini, babamın büyükannesi Sabure ve annesi Hasibe Hanım'ları şahsen gördüm ve sonuncu tarafından büyütüldüm. Kendilerinden bahsedeceğim diğer hanımların ikisi, yani annemin annesi Ayşe Sıdıka ve Sabure Hanım'ın ortağı Naime hanımlar

ben doğmadan önce ölmüşler. Hasibe Hanım'ın ortağı Fehime Hanım'ın ise ne zaman öldüğü, hatta, binde bir ihtimal ile halen sağ olup olmadığı meçhulümdür. Zira, bundan yarım asır evvel, Sivas'tan babama bir mektup yollayıp bir iltimasta bulunarak cevabını istemiş, fakat adresini bildirmeyi unutmuş. Ondan sonra da kendisinden artık hiç bir haber alınmamış...

I

SABURE HANIM

Sabure Hanım babam Hasan Sırrı Bey merhumun ninesi, Hasan Sırrı Bey'in babası olan Ahmet Nafiz Paşa merhumun da annesidir. Kafkasya'nın Çerkeslerle meskûn kısmında doğduğu ve oradan geldiği malumsa da Çerkezistan'ın hangi bölgesinde, hangi kabile içinde ve hangi tarihte doğmuş olduğu meçhuldü. Yaşını kendisi de bilmez, bu bilmeyişi de pek garip neticeler husule getirirdi. Mesela kendinden çok evvel ölmüş bulunan dedemle, yani oğluyla akran, hatta ondan küçük olmasını icap ettirecek rakamlara sık sık inerdi. 1912 sonlarına erişen ömrünün en son zamanlarında "Eh, artık yetmişe geldik!" dediği nadir değildi ki, 1873 doğumlu olan dedem Ahmet Nafiz Paşa'nın sağ bulunsa o tarihte yetmiş beş yaşında olması icap ederdi. Yani, yetmişe erişmekten dem vurduğu sırada, Sabure Hanım muhakkak ki en az doksanında bulunuyordu. Ve bu ancak oğlunu dünyaya on dördünde, on beşinde getirmesi şartıyla idi.

Halbuki gelini, büyükannem Hasibe Saliha Hanım, kay-

natasına, yani dedemin babası Mehmet Sabit Bey'e onun hiç de öyle on üçünde, on dördünde, hatta on altısında, on yedisinde varmamış olduğunu bir takım eski cariyelerin şahadetlerine atfen iddia eder, fazlaca dolgun göğüslü, en az yirmilik bir kızken tel duvak taktığından hiç şüphe etmez görünürdü. Hikâyenin râvisi bir gelin olduğunu düşünerek buna inanmamak münasip, Sabure Hanım'ın Mehmet Sabit Bey'e pek körpe iken vardığını kabul etmek de caizdir. Fakat kendisinin İkinci Mahmut devrini mükemmel hatırladığı, bu hatıraların da henüz yeniçerilerin ortadan kaldırılmamış bulundukları zamanlara kadar uzandığı bir hakikattı. Ölümü ise İkinci Meşrutiyet'in dördüncü yılına, 1912 senesine rastladığına göre büyük ninem Sabure Hanım'ın insan için mukadder ömürlerin en uzunlarından birini yaşadıktan sonra ölmeye Goethe'nin ifadesi veçhile "muvafakat" ettiğinde şüphe kalmamaktadır.

Hiç de kara cahil olmadığını, hatta en son günlerine kadar hatırlıyorum. Fakat beyaz çerçeveli gözlüklerini takarak ve biraz heceleye heceleye "İkdam" gazetesini muntazaman okumak âdeti olduğu halde, Sabure Hanım doğum tarihini ve doğduğu yerin ismini bilmediği gibi soyunu sopunu, ailesini de merak etmezdi. Hatta oğlunun Erzurum Adliye müfettişi bulunduğu sırada zuhur etmiş bir amcazade ile görüşmeyi:

"Aman Çerkeslerden hısım, akraba sökün edince işin sonu gelmez!" diyerek reddetmiş olduğu söylenirdi.

Kardeşleri bulunduğunu bilirse de ne sayılarını ne de adlarını hatırlamazdı, sade babasının isminin Süleyman Bey

annesininkinin de Havva olduğunu unutmamıştı. Babasının eşraftan, hali vakti yerinde bir insan olduğunu söyler, esircilik eden ve Kafkasya ile İstanbul arasında mekik dokuyan insanların kendisini çalıp İstanbul'a getirdiklerini, cariye olarak sattıklarını hikâye ederdi.

Hafızasında bu maceradan kalmış bulunan yegâne şey, bir adamın kucağında sımsıkı tutulmuş olduğu halde beygir sırtında yaptığı uzun bir yolculuktu.

Herhalde, ancak Batum'la Tiflis arasındaki kısmını bildiğim Kafkasya'nın pek yüksek dağları aşılarak Karadeniz'e varılmış, oradan da bir gemi ile ve kimbilir kaç kızla birlikte, böyle çalınmış, yahut ebeveynlerince gönül hoşluğu ile, pazarlık sonu teslim edilmiş kaç kızla birlikte İstanbul'a erişilmişti.

Yolculuğun beygir sırtındaki kısmı Karadeniz'in acaba hangi limanında nihayet bulmuş ve Karadeniz acaba hangi mevsimde aşılarak İstanbul'a varılmıştı? Acaba o geçiş günlerinde Karadeniz sakin, masmavi ve yumuşak mıydı, yoksa korkunç ve azgın mıydı? Ecel terleri döküldükten, dalgaların yeni bir saldırışıyla geminin parçalanacağına kanaat getirildikten sonra mı İstanbul Boğazı gözükmüş, şehre bitik, aç ve yarı ölü bir halde mi ayak atılmıştı?

Ve acaba İstanbul'daki esirci evi; -Sabure Hanım'ın kendisi gibi küçücük bir kaç kız, yahut zevk ve aşk yatağını derhal süsleyebilecek yaş ve halde bir kaç dilberle birlikte götürülmüş olacağı esirci evi- İstanbul'un hangi semtindeydi? Bunlara dair sayısız sualle büyük ninemi bezdirmemiş, yılların kalın sislerine gömülmüş hatıralarını zorlayıp bu sis-

leri dağıtmaya çalışmamış olduğuma şimdi üzülüyor, sade ilk esirci evinde uzun zaman kalmadığını, bir eski sadrıāzamın kızkardeşi tarafından satın alındığını, kaldı ki bu sadrıāzam hemşiresinin evinin de hakikatte bir başka esirci evi olduğunu biliyorum.

Adını maalesef unuttuğum bu hanımefendi yaşlı bir dul kadın olup devletli biraderi de çoktan ölmüşmüş. Bu itibarla da vezirin II. Mahmud'dan çok ziyade III. Selim'e hatta belki I. Abdülhamid'e sadrıāzamlık etmiş bulunması lazım. O devirlerde vezirlerin, devlet ricalinin malları sağlıklarında müsadere edildiği gibi arkada bıraktıkları kimselere de maaş bağlanmadığından kadıncağız bir hayli zamandır bu zenaat yoluna girmiş, esir ticaretinin ince ve kārlı, fakat oldukça da zahmetli bir şubesine intisap etmiş bulunuyormuş. Yani alelıtlak cariye alıp satmazmış. Bilahare çok güzel olacakları muhakkak görünen küçücük kızları satın almak üzere esir pazarlarını, esirci evlerini tabii çekişe çekişe pazarlık ederek satın almak üzere dolaşır, bu kızları aldıktan sonra da terbiye edip yetiştirir, sonra da paşa konaklarına, rical konaklarına odalık olmak üzere verirmiş: Yetiştirdiği ve şuraya buraya sattığı kızlar arasında beylerbeyi, kazasker veya vezir haremliğine yükselenler az değilmiş.

Bütün seçişlerinde bu hanımefendi acaba isabet etti ve her cariye için ödediği parayı sonra onu satarken kat kat kārıyla çıkardı mı? Burasını bilemem ama, büyük ninemden, çocukluğumuzda ablamla birlikte kendisine verdiğimiz isimle "Aya Baba"dan kār etmiş olduğunu, Sabure Hanım'ı satın

alan Hacı Kâmili Paşa isimli vezirin yüksek bir bedel ödediğini tahmin ediyorum. Çünkü, dedemin annesi muhakkak yüz yaşında iken dahi güzel, pek güzel bir insandı. Latif bir şekilde buruşmuş olan yüzünde de yanakları hâlâ pembe, ela gözleri parlak, dudakları kırmızı, burnu da ufacıktı.

Çerkezistan'da ismi acaba neydi ve sadrıâzam hemşiresi ve odalık müteahhidi hanımefendinin evinde geçirdiği müddet esnasında bu ilk ismini muhafaza etti mi? Böyle Sabure ismini, kendisine büyük dedem vermiş olup Hacı Kâmili Paşa'nın konağında da Cezb-i Nur ismini taşırmış. Şu halde, eğer esirci hanımefendi de Kafkasya'da verilmiş ismi beğenmeyip bir başka isim taktıysa, büyük ninem hayatında dört kere isim değiştirmiş olacak: Ben bunlardan ancak ikisini biliyorum.

Abdülmecid devrine de intikal eden ve Lütfi tarihinin Tanzimat'tan sonraya ait kısımlarında bir kaç kere vilayet değiştirdiği, geniş imparatorluğun şurasından burasına yollanıldığı yazılı bulunan bu Hacı Kâmili Paşa büyük ninemi hangi tarihte satın aldı, bilmiyorum. Fakat dedem Ahmet Nafiz Paşa'nın doğum tarihi az önce dediğim gibi 1873 olduğuna göre, Sabure Hanım'ın Hacı Kâmili Paşa konağında uzun zaman kalmamış bulunması lâzım. Zira Hacı Kâmili Paşa'nın hep taşralarda gezen vezirlerden olmasına rağmen Sabure Hanım'ın bu dolaşmalara ait hatıraları yok gibiydi, bütün anlattıkları İstanbul'da kendisini büyütmüş kadının

evinde bulunduğu zamanlara taallûk ederdi. Bu hatıralar arasında bazıları da, yeniçerilerin henüz mevcut bulundukları, nizam ve kanun dinlemeyerek İstanbul halkının başına bela oldukları zamanlara ait şeylerdi.

Sabure Hanım'ın anlatmayı sevdiği hikâyeler arasından şunları hatırlıyorum:

Hanımefendi esircinin galiba Fatih taraflarına düşen konak yavrusu evinin kapısı bir gün acı acı çalınmış, açılınca da kendisinin ahbaplarından iki hanım maiyetlerinde cariyeleriyle içeriye hücum etmişler ve girer girmez, yaşmaklarını, feracelerini çıkaramadan, yaşmakları terden yüzlerine yapışmış, yanakları alev alev bir halde, nefes nefese taşlıktaki sedire yığılmışlar. Neden sonra kendilerine gelmişler de başlarından geçeni anlatmışlar:

Uzak olan semtlerinden gelirlerken hanımların iki bostan duvarı arasındaki bir tenha yoldan geçmeleri icap etmiş. Bu sırada da karşılarına dört yeniçeri çıkmış: Kaçamamışlar ve bir göz açıp kapayacak zaman içinde her biri kendini bir yeniçerinin omzunda veya sırtında bulmuş. Böyle şeyler olağanmış ve ırz ehli kadınların sallasırt edilip günlerce, haftalarca yeniçeriler ve uygunsuz takımından çeşit çeşit herifler tarafından kapatıldıklarına ait hikâyeler dillerde gezermiş. Fakat dört kadından birinin, hem de galiba cariye olanlardan birinin soğukkanlılığı ve zekâsı bu macerayı bir felaket şeklini almadan nihayete erdirmiş. Zira bu hanım veya cariyenin aklına derhal bir çare ve tedbir gelmiş, her biri bir yeniçerinin kollarında çırpınan öteki üç kadına en tabii, hatta neşeli bir

sesle hitap ederek: "Efendi amcalarımız bizi gezmeye götürüyorlar!" demiş. Çünkü adamların dördü de kıranta, uzun bıyıklarına çoktan ak düşmüş olan kimselermiş.

"Efendi amca" olmak ve ancak gezmeye götürebilecek vaziyette sayılmak da ziyadesiyle güçlerine gittiğinden, haysiyetlerine dokunduğundan şikārlarını kollarından atıp uzaklaşmışlar.

Sabure Hanım yeniçeriler ortadan kaldırıldıkları günlerde, tam tarihiyle 1826 Haziran'ında, İstanbul'un pek müthiş bir korku ve dehşet içinde kaldığını söyler, ateşe verilen yeniçeri kışlalarının yanışını yaşamakta bulunduğu evin, yani esirci hanımın evinin pencerelerinden seyrettiğini, bu kışlaların tam yedi gün ve yedi gece durmadan yandıklarını hikāye ederdi. Yeniçeriler kazanları devrilip kışlaları yakıldıktan ve cümlesi kesilip telef edildikten sonra da köşeye bucağa saklananların aranmaları, ele geçirenlerin temizlenmeleri işi günlerce devam etmişmiş. Bunlardan birinin yolda yakalanıp itlaf edilmesine bizzat şahit oluşu da Sabure Hanım'ca anlatılan hikāyelerin en fevkaladesiydi.

Yeniçeriliğin ilgasından beri aylar geçmiş, mevsim sonbahar olmuşmuş. Ulema kılığına girmiş ve başına sarık sarıp eline tesbih almış bulunan zavallı bir Yeniçeri de artık kellesini kurtardığına emniyet getirmişmiş. Bu kıyafetle bir gün gene sokakta yürürken dört yanını askerler birdenbire kuşatıvermiş, adamcağız hiç bir harekette bulunamadan kılıçlarını çekerek biçarenin başını gövdesinden uçuruvermişler. Kesik baş düşüp yerde yuvarlana yuvarlana ve kanları aka aka bir

müddet gitmiş... Kanlar aka aka, hem de yokuş aşağı yuvarlanıp giderken bu kesik baş "N'ettim ben, N'ettim ben!" diyerek hem de şekva ve feryat edermiş.

Bedeninden ayrılmış kellenin konuşmakta devam edişi biraz garipse de büyük ninem hem konuşmuş, hem de bu "N'ettim ben!" sözlerini pek acı ve keskin bir sesle tekrar etmiş olduğunu, bu manzaradan bir kaç gün hasta yattığını anlatırdı.

Yeniçeriler ortadan kalktıktan sonra Sultan Mahmut pek serbest ve alafranga olmuşmuş. O kadar ki, eski sadrıāzamın hemşiresi ve Sabure Hanım'ın hanımı olan kadın bir gün bilmem hangi semtte yapılan cuma selamlığı alayını seyre gidip ziyadesiyle hiddetli bir halde dönmüş:

"Padişah suratını açmış, gāvurlara gösteriyor. Bari siz de her tarafınızı açın!" diye bağırıp haykırarak gazabını kızları haşlamakla, tahkir etmekle teskin etmiş. Padişahlar yüzlerini hiç bir zaman örtmemiş bulunduklarına göre eski sadrıāzam hemşiresinin surat açmak sözüyle kasdettiği şey acaba sadece sarıkla kavuğun yerine fesin mi geçmesiydi, bilmem.

Sabure Hanım II. Mahmud'un pek yakışıklı ve uçarı çapkın olduğunu da söylerdi.

Hatta hafif ahlaklı bazı kadınların, geçeceği yollara dizilip kendisine yılıştıkları bile olurmuş. O da bu yılışmalara karşı bıyıklarını büker, gözlerini süzüp sakalını sıvazlar, velhasıl böbürlenirmiş. Hünkārın müslüman kadınlarıyla maceraları ancak işbu hadde kalmakla beraber, şehirde tebdil gezdiği sırada bazen Boğaziçi'nde ve Adalardaki Rum evlerine

gizli ziyaretlerde bulunduğuna, hatta balıkçı kulübelerinde bile bazen sabahladığına ve bir takım küçük Yanaki Manolaki'lerin hakikatte birer şehzade olduklarına dair halk arasında hikâyeler dolaşırmış.

Mübalağalı olsalar bile bu hikâyelerin tamamen asılsız bulunmadıklarına inandığımı da ilave etmeliyim. Nitekim, çok sonra başmabeyinciliğe kadar yükselen ve Boğaziçi'ndeki -yerine şimdi kısmen sakil apatmanlar yapılmış- büyük ahşap yalısı bu satırları yazdığım sırada gözlerimin önüne gelen bir zatın işte bu ziyaretlerden birinin mahsulu olduğu, bilahare Enderun'a alınıp itina ile yetiştirildiği, Manolaki veya Yanaki'likten sarayın en büyük makamı olan başmabeyinciliğe erişecek derecede sıyrıldığı da hemen hemen kati bir şeydir.

Büyük ninemin Sultan Mahmut devrine ait hatıralarıyla hafızamda canlanan en mühim sima ise bu Padişahın ablası Esma Sultan'dır. Alemdar'ın ölümünü müteakip II. Mahmud'un selefi IV. Mustafa'yı boğdurtarak tek Osmanoğlu kaldığını öğrenince bazı Yeniçeriler tarafından saltanatı teklif edilen bu Esma Sultan yeğeni Abdülmecid devrinde ölümüne kadar, uzun seneler dul yaşamışmış. Ve en geçkin çağına kadar süs ve seyrana düşkünlüğünü muhafaza ettiği gibi nisbeten gençliğine rastlayan Sultan Mahmut devrinde süs ve seyrandan ayrıca aşk ve sevdaya düşkünmüş. Bilhassa körpe delikanlılara bayılırmış. Adamları şehirde semt semt dolaşır, en çok taşralardan gelenlerin devam ettikleri kahveleri gezer, yakışıklı ve kimsesiz delikanlılarla tanışır, sonra bu delikanlıları türlü hile ile, elleri ayakları, gözleri bağlanmış bir

halde sultanın divanyolundaki sarayına, Haliç'in Bahariye semtindeki yalısına, Çamlıca'da II. Mahmud'un 1839 yazında misafirken içinde öleceği köşküne getirirlermiş. Ve sultan delikanlıların her biriyle bir müddet gönül eğlendirir, sonra kendilerini esrarına vakıf kalfalarına hediye eder ve bunların ellerinde biçare gençlerin artık posaları çıkarmış.

Delikanlılar ecelleriyle bir türlü ölmedikleri takdirde de artık zehirle öldürürlermiş. Cesetleri gizlice çıkarılıp, ücra mezaristanlara götürülür, gömülürmüş. Abdülmecid devrinde, hemen hemen deli halinde öldüğünü sandığım Esma Sultan'ın kimsesiz delikanlılar arattırması da, bu delikanlıların akibetlerini kimsenin merak edip tahkike kalkışmayacağı kanaatinden ileri gelirmiş. Fakat al gömlek günün birinde gene meydana çıktığından herşey öğrenilmiş, bu cinayet ve rezaietlerin hikâyeleri her tarafta öğrenilirken Sabure Hanım'ın kulağına kadar da varmış, bir daha silinmemek üzere hafızasında yer etmiş.

Lakin ben artık II. Mahmut devrine ait olan bu hatıra kırıntılarına son vermeliyim, büyük ninemin kendi hayatının hikâyesine, yani hanımefendi esirci tarafından Hacı Kâmili Paşa'ya satılışının hikâyesine gelmeliyim.

Bunun tam tarihini bilmiyorsam da Osmanlı tahtını otuz bir yıl işgal etmiş bulunan II. Mahmud'un son saltanat yıllarına rastladığından eminim...

Abdülmecid zamanına intikal edip Tanzimat usullerine göre idareyi de beceren ve pek eski Takvim-i Vakayi nüshalarıyla Lütfi Tarihi'nde Sıvas ve Kürdistan gibi eyaletlere tayinini okuduğum, hatta pek uzun bir ömür idrak ettiği için 1853'te de İzmir valiliğinden -belki sadece Âli Paşa'ya bir yer açılması için- azledildiğini bildiğim bu Hacı Kâmili Paşa büyük ninemi acaba hangi tarihte, hangi eyaletin valisi iken aldı, daha doğrusu adamlarına emrederek aldırdı? Debdebe ve ihtişam ile acaba hangi eyaletten gelmiş olup aynı debdebe ve ihtişam ile hangi eyalete gitmesi mukadder bulunuyordu? İçinde büyüdüğü ve "kemik" yerine "gemik" demek gibi bir iki hatadan gayrı en temiz şivesiyle konuştuğu İstanbul'dan büyük ninem acaba nereye gitmek üzere ayrıldı? Ve Vali Paşa'nın dairesi halkından olarak nerelere gitti, kaç yer dolaştı?

Bunu maalesef bilmediğimi, tahkik etmemiş veya unutmuş bulunduğumu söyledikten sonra, Sabure Hanım'ın halayıklık devresiyle pek yakın alakası bulunan şahsi bir hatıramı kaydetmek isterim: Yıldız'da, Ihlamur'da, içinde doğmuş bulunduğum evin -hâlâ... ben çöküp gitmek üzere iken hâlâ- yerinde duran büyük ahşap evin merdiveni. Beli iki büklüm olmuş ihtiyar bir adam bu evin merdivenlerini ağır ağır, büyük zahmetlerle, bir koluna girmiş bulunan babam Sırrı Bey'in yardımıyla iniyor. Bu pek ihtiyar misafirin öbür

tarafında da bastonuna dayana dayana, her zamanki gibi başörtüsünün altında küçük bir fes ve çekesinin altından bağlanmamış olup elan güzel ve beyaz göğsü açık, Sabure Hanım. İhtiyar misafiri taşlıkta camekânın kapısına kadar teşyi etmek üzere inmekte.

Büyük ninem akrabadan olmayan bir erkek misafire ilk defa olarak çıkmış ve kadın yahut erkek bir ziyaretçiyi merdivenler inerek uğurluyor.

Bu ziyaret tarihinde ben beş altı yaşındaydım ve daha sonra öğrendim ki, adı hafızamdan maalesef uçup gitmiş olan misafir, Hacı Kâmili Paşa'nın tek oğlu ve evladı imiş. Hayli maceralı bir hayat sürmüş, hiç bir mansıpta karar kılıp tefeyyüz edememiş. Gerek babasına, gerek babası gibi bir vezirin kızı olan haremine ait bütün serveti de yiyip bitirmiş bulunduğundan kendisine şimdi hünkâr yaveri ve kolağası olan oğlu bakıyor, onu iyi kötü yaşatıyormuş.

Sabure Hanım Hacı Kâmili Paşa dairesindeki cariyeler arasına girdikten sonra o tarihte dört kaşlı bir civan olması gereken bu ihtiyar acaba kendisini görmüş ve iki kapı arasında bir gün onu kollarına almış mıydı?

O zaman Cezb-i Nur ismini taşıyan Çerkes kızı da aşk ve ihtirasın ilk ürpertilerini acaba bu adamın -benim iki büklüm, büyük ninemden de düşkün bir ihtiyar halinde göreceğim bu adamın- kollarında mı duydu?

Böyle bir şey belki oldu ama her halde hiç bir akis bırakmadan geçip gitti demektir. Yoksa gelini, yani büyükannem, keyfiyeti ayıplaya ayıplaya, sesinde hafif ıslıklar öte

öte mutlaka söyler, anlatırdı. Evet, her halde arada ciddi bir şey geçmemiş ve her halde hiç bir şey duyulmamış olacaktı. Çünkü aksi takdirde, Hacı Kâmili Paşa'nın haremi olan hanımefendi büyük ninemi odalık olarak oğluna derhal verivererdi, ortadaki büyük tehlikeyi izale etmeye muvaffak olurdu.

Evet, ortada bulunan büyük tehlikeyi. Zira Vali Paşa'nın konağında, haremde ve selamlıkta, büyük ve küçük herkes Paşa'nın ancak pek güzel ve yetişkin cariyeler satan devlet düşkünü, eski bir veziriâzam hemşiresi esircilerden alınmış cariyenin alınışındaki hikmete vakıfmış. Diğer bir ifade ile büyük ninemin odalık payesine ne zaman yükseleceği merakla bekleniyormuş.

Bunu herkes gibi Cezb-i Nur da şüphesiz ki biliyor, buna göre planlar kuruyordu. Hele odalık olduktan sonra hamile kaldığı takdirde kendini nikâh ile mutlaka aldıracağını düşünüyor, ondan sonra da bütün hüküm ve nüfuzu yaşlı ortağının elinden alarak kendisine şimdi akran muamelesi eden cariye ve kalfalara etek öptüreceğini hayal ediyordu.

Bu bekleme devresi ne kadar sürdü, bilmiyorum. Muhakkak olan şey, eyaletler idare etmesine, zaman Tanzimat'tan önceye rastladığına göre o sırada eyaletlere hükmetmesine rağmen haremde bir hayli kılıbık olup geçkin karısının üzerine evlenememiş bulunan Hacı Kâmili Paşa'nın bu kılıbıklıktan bir türlü kurtulamayacağı, düşüncelerini bir türlü gerçekleştiremeyeceğidir.

Hayattan son bir gam almak üzere kolunu uzatıp taze ve güzel Cezb-i Nur'u göğsüne, belki öksürüklü ve nahif, fakat

muhteşem kürkler ve kalın ipekten entariler altında ihtimal ki yamru yumruluğu gizlenen göğsüne çekemeyeceğidir. Bir gün, bir teftişten vilayet merkezine dönüşünde, hanımefendinin emriyle büyük ninemin azat edildiğini, hatta divanının kâtiplerinden Mehmet Sabit Bey isminde genç bir adamla nikâhının kıyılmış bulunduğunu öğreneceğidir.

Bu Mehmet Sabit Bey büyük dedem, yani ceddim Ahmet Nafiz Paşa'nın babasıdır. Nafiz Paşa da izdivaçtan tam bir yıl sonra, 1837'de dünyaya gelmiş olduğuna göre kurtulup hanım oluşunun 1836 tarihine rastlaması gerekiyor. Bu sırada Sultan Mahmut henüz hayattadır ve gırtlağına kadar Mısır gailesi içine gömülmüş olarak iki yıl daha saltanat sürecektir.

Büyük babam el yazısıyla yazmış olup 19 Nisan 1295 tarihini taşıyan hal tercümesinde "Pederim bu sefer Rusya'nın yed-i gaspına geçmiş olan Çıldır sancağının merkezi bulunan Oltu kasabası hanedanından Örik Ağası zade Mehmet Sabit Beydir." demekte, "olan" ve "bulunan" kelimelerine karşı âciz torununun kine yakın bir muhabbet ve rağbet bildiren bu cümlesini de böyle, asıl ve nesebi hakkında başka bir bilgi eklemeden bitirmektedir. Fakat Sırrı Bey merhumdan şahsen duyduğuma göre, Mehmet Sabit Bey'in babası da Mehmet Bey isminde biriymiş ve Sabit Bey onun üç oğlundan ortancasıymış. Bu büyük amcalarının Oltu'da veya başka bir yerde

hâlâ nesilleri mevcut mudur; bilmiyorum.

Hatırladığım başka bir rivayete göre de bu ailemiz Tiflisli Yahya Paşa isminde birine dayanırmış.

Bunu Sabure Hanım'dan bir çok kereler duymuş olduğumu hatırlıyorsam da neye istinaden böyle söylediğini bilmiyorum. Herhalde, çoğu için belki hiç bir lüzum ve mana olmamak şartıyla dünyanın bütün paşa ve beylerini bir bir kaydeden "Sicilli Osmanî" dahil, hiçbir kitapta ve kamusta bir "Tiflisli Yahya Paşa" ismine raslamış değilim. Kaldı ki, tesadüf etmiş olsaydım dahi keyfiyetin bu kitap için belki bir mana ve ehemmiyeti olacak değildi: Bu sahifeler sadece üç dört eski zaman kadınını anlatmak üzere yazılmaktadır.

Mehmet Sabit Bey Hacı Kâmili Paşa'nın divan kâtiplerinden bulunduğuna göre onun kendine odalık etmek istediği bir kızı almaya nasıl cesaret etti, bilmiyorum. Bildiğim şey, evlendiği tarihte otuz bir yaşında bulunduğudur ki, buna göre doğum tarihinin 1805 olması icap eder. Zamanının âdetlerine göre de evlenmek için otuz bir yaşını asla beklememesi gerekirdi ama, o vakte kadar her nedense evlenmemişmiş. Odalığı bulunmuş olsa da evladı doğmamışmış.

Cezb-i Nur'luktan çıkarıp kendisi Sabure ismini verdiği taze karısını da pek sevdiğinden, çok tez gelmiş bir ölümün iki yıldan fazla sürmesine müsaade etmediği bu izdivaç hayatı pek bahtiyar geçmiş. Diğer bir ifade ile, kendisi karısını çok

sevmiş olduğu gibi karısı tarafından da büyük bir aşkla sevilmiş. O derecede ki, dul kaldıktan sonra Sabure Hanım tekrar kocaya varmasına ve tam yirmi yıl ikinci kocasının nikâhı altında kalmış bulunmasına rağmen bunu asla kaale almaz ve "Allah bana saadeti iki yıl nasip etti!" hatta: "Ancak iki yıl koca yüzü gördüm!" sözlerini dilinden hiç düşürmezdi. Elli bir yaşında ölmüş tek evladını, yani dedemi anarken hiç ağlamadığı halde yarım asrı çok aşkın bir zaman önce kaybettiği ilk kocasını hatırladıkça ağladığı da vaki idi.

Sol tarafında küçük bir kısmın -daima üzerinden öptüğüm küçük bir parçanın- nedense hiç buruşmamış olduğu yumuşak ve pembe yanaklarından da yuvarlak ve berrak yaşlar şıpır şıpır inerdi.

Büyükdedem Mehmet Sabit Bey hakkında her ne kadar bir şeyler bilmiyorsam da aydın bir adam olması icap ettiğine hükmediyorum.

Çünkü odalık yetiştiren sadrıâzam hemşiresinin lüzumsuz bulduğu bir işi de seve seve yapıp beraber geçirdikleri bu iki yıl esnasında kendisine okuma öğretmiş.

Ama okuma yazma değil, belki yüzde doksanı tamamen cahil olan kadınların yazı yazma öğrenmeleri tecviz edilmezmiş, çünkü yazı yazmaya muktedir oldukları takdirde kadınların havalanarak öteki berikine name göndermelerinden korkulurmuş.

Bilmiyorum nerede, hangi şehirde Sabure Hanım'la evlendikten sonra Mehmet Sabit Bey her halde Hacı Kâmili Paşa'nın gazabına uğramış olacak. Çünkü Paşa'nın divan hiz-

metinden ayrılmış ve her hangi bir devlet hizmetiyle Bursa'ya gelmiş, oldukça servet sahibi olduğu için de Tuzpazarı semtinde büyük ve güzel bir ev alıp karısıyla yerleşmiş: Ahmet Nafiz Paşa da bu evde ve hal tercümesindeki ifadeyle "Mahrusa-i Bursa"da dünyaya gelmiş.

Sabit Bey'in Bursa'dan ne münasebetle Manisa'ya gitmiş orada nasıl bir hastalığa tutulup bir kaç gün içinde ve henüz otuz üç yaşındayken ölüp gitmiş olduğunu bilmiyorum. Kabri ziyareti bana nasip olmayan Manisa'nın hangi tarafında, hangi mezarlığında, bu da maalesef malumum değil. Dedem memuriyetle İzmir'de bulunduğu sırada o zamanki cesim Aydın vilâyetinin bir sancağı olan Manisa'ya gitmiş, babasının harap bulduğu kabrini yeniden yaptırmış.

Ama bu da hemen hemen yüz senelik bir iş: O zamandan beri kabrin taşı çoktan devrilmiş, bakımsız mezar çoktan yerle bir olmuştur. Hatta ihtimal ki mezarlık ortadan kalkmıştır.

Sabit Bey'in karısıyla bir ayrılıkları esnasında kendisine yazdığı bir mektubu itina ile saklıyorum. Muharririn divan efendiliğine rağmen içinde bir miktar imla yanlışı bulunan ve 1255 tarihini taşıdığına göre belki de son günlerinde Manisa'dan yollanmış bulunan bu mektubu buraya nakledeceğim. Belki pek yaklaşmış ölümümde kayıtsız ellerin yırtıp atacakları bu mektup bu sayede yok olmayacak,

hatırası ihtimal baki kalacak.

İşte mektup şu:

"İffetlü azametlü hakikatlü ehli beytim sultanım Sabure Hanım Hazretlerine:

Selamlar olunup ve hatr-ı şerifleri sual olundukta minkayı muhibbanemiz budur ki eğer taraf-ı ahvalimizden sual olunursa hamdullahi Taala tarih-i mektuba değin vücudumuz afiyette olup hemen sizlerin hasret-i fukur ve hayalinizden başka bir noksanımız yoktur. Hemen Hakk-ı Taala Hazretleri didar-ı dünya ile mülakatlar nasip ve müyesser eylese. İşte fimaat benim sultanım göreyim âkılâne hareket eyleyip olur olmaz mahallere gitmeyesiz ve birbiriniz ile bir vücut gibi olup güzelce hüsnü imtizaç eyleyesiz ehlim sultanım."

Mektubun üçüncü cümlesindeki "fimabaat âkılâne hareket eyleyip olur olmaz mahallere gitmeyesiz" parçası herhalde Sabure Hanım'ın bir hatasını işaret edip ihtiyat, basiret ve ciddiyet emretmekte. İşlenmiş suçun mahiyetine dair insanı düşünceye sevketmiyor da değil. Bu hata, ancak akşam ezanı okunurken eve dönebilmiş olmak gibi bir kabahat olsa gerekti, yoksa Sabit Bey Sabure Hanım'ın bir kokteyl salonuna devamını öğrenmiş değildi. Fakat beni asıl düşündüren nokta, cümledeki "birbirinizle bir vücut gibi olup güzelce hüsnü imtizaç eyleyesiniz." sözleri: Demek ki Sabure Hanım'ın yanında o zaman benim bilmediğim ve kendisinin bahsetmemiş bulunduğu bir kaynana veya görümce mevcuttu.

Doğrusunu söylemek lazımsa, cümle parçası insanın hatırına asıl bir ortak ihtimalini getiriyor. Ama bunu hatırlamaya ve söylemeye Sabure Hanım tenezzül etmese bile

gelininin, yani büyükannem Hasibe Hanım'ın keyfiyeti mutlaka, mutlaka öğrenmesi icap ederdi. Ve kaynanasının yirmisini aşkın gelin olduğunu anlattığı gibi bundan da uzun uzun, memnun memnun bahsedeceği muhakkaktı.

Ceddim bu mektuba ilave ettiği üç satırda da oğluna hitap etmekte ve "Necabetlü canberaberim oğlum iki gözüm Ahmet Nafiz Efendi Hazretlerine" demektedir: "Efendi Hazretlerinin" ise o zaman henüz kundaktan çıkmamış bulunması lazım. Bu zeyli de ikinci bir zeyl takip ediyor ve bu kısımda cariyelere iltifatlardan sonra namütenahi kimselere selamlar sıralanıyor.

Bu selamlardan biri, "bu tarafta Elhac Salih Ağa cariyesi Naime Hanım'a mahsus selamlar eyleyip hatr-ı şeriflerini sual eder ve cariyelerinin cümlesine selam ederim." suretinde olup bunu buraya kaydettiğim sırada da içim garip bir hüzünle doluyor. Zira ceddimin cariyesine -ve şimdi garip gelecek, az sonra da mahiyeti anlaşılacak bir keyfiyet olmak üzere- cariyesinin cariyelerine selamlarını bildirdiği bu Hacı Salih Ağa dul kalışından bir müddet sonra Sabure Hanım'ın kocası olmuş. Zavallı Mehmet Sabit Beyin "canberaber oğlu, iki gözü Ahmet Nafiz Efendi Hazretleri" onun tarafından büyütülüp evlendirilmiş, ilk amcam, yani babamın iki kardeşinden ilki olan Ali Penahi'yi de o yabancı kucağına alıp sevmiş...

Sabure Hanım'a büyük dedemden hayli mal kalmışmış;

yeniden kocaya varmasına lüzum yokmuş. Şu kadar ki, o zamanlarda genç ve güzel bir kadının dul yaşaması ve henüz kundakta olmasa dahi erkek evladını büyütüp yetiştirmesi imkânsız gibiymiş; tekrar kocaya varmasını bütün eşi dostu Sabure Hanım'a tavsiye etmişler.

Hacı Kâmili Paşa dairesinin eski mensuplarından olup Bursa'da yaşayan, Sabit Bey'in Manisa'da vefatı sırasında da galiba yanında bulunmuş olan Hacı Salih Ağa dedem Ahmet Nafiz'e vâsi tayin edildikten sonra araya bir takım elçiler koymuş. Sabure Hanım'ı ısrarla istemeye başlamış. Büyük ninem de bir müddet tereddütten sonra en münasip kocanın bu adam olabileceğine kanaat getirerek "Peki!" demiş. Deyince de derhal nikâhları kıyılmış.

Sabure Hanım Tuzpazarı'ndaki konak yavrusu evinden çıkmamayı şart koştuğu için Hacı Salih Ağa oraya gelmiş.

Nereli ve kimin nesi olduğunu bilmediğim bu Ağa'nın bir kusuru, iki de meziyeti varmış. Kusuru, yakışıklı olmakla beraber Mehmet Sabit Bey'den en az yirmi yaş büyük oluşu, iki meziyeti de hayli zengin olup bir odalıktan gayri kimsesi bulunmuyormuş. Evladı da yokmuş.

Bu da vaktiyle bir devlet hizmetiyle bugünkü Yugoslavya'nın merkezi ve o zamanki Osmanlı beldesi Belgrat'ta iken uğradığı bir hastalıktan ileri geliyormuş.

Devlet hizmetlerinde bulunmuş olmasına rağmen de okuması, yazması yokmuş: Kendisine "Ağa" denişi bundanmış.

Zengin olduğuna göre de Sabure Hanım'ı ısrarla istemesi herhalde onun malına değil, medhini elbette duymuş olacağı

güzelliğine tamahtan ileri gelmiştir. Oğluna vâsi tayininden sonra Sabure Hanım'ı yaşmaklı olarak bir iki kere görmüş olması da mümkün. Görünce pek beğenmiş, gönül vermiş olması da pek muhtemel. Çünkü odalığı Naime Hanım, Sabure Hanım'dan biraz daha taze olmakla beraber zayıf, esmer, fazlaca uzun boylu, hafifçe de çiçek bozuğu imiş. Büyükannem Hasibe Hanım'ın iddiasına göre Sabure Hanım ilk önce bu kadına zerre kadar değer vermemiş.

O kadar ki, kendisini izdivacın hemen ertesi günü esir pazarına yollayacağından emin, keyfiyeti evvelden şart koşmayı bir tenezzül bulmuş.

Bununla beraber, Sabure Hanım'ın hesabı gerçekleşmemiş. Hacı Salih Ağa odalığı esir pazarına yollamayı vicdanına yakıştırmayarak, tahmin ettiği teşebbüsleri evvelinden önlemeyi münasip bulmuş. Odalığı yeniden gerdeğe girdiği günün ertesi günü, azat ve nikâh ederek büyük ninemin ortağı yapmış. Sabure Hanım da bunu öğrenince keder ve ıstırabından olmasa da gazabından düşüp bayılmış. Ve yeni kocasına aylarca küskün yaşamış.

Velhasıl bir balayı geçirmemişler.

Büyükannem kaynanası Sabure Hanım'ın Hacı Salih Ağa'yı sevmemiş olmasını bu hareketine atfeder, aradaki yaş ve belki seviye farkını hiç kaale almazdı. İlave edeyim ki, Naime Hanım Hacı Salih Ağa'nın ölümünden sonra da evimiz-

de yaşamış, ortağına karşı büyükannem Hasibe Hanım'la birlikte ve hayli sinsi bir cephe kurmak sayesinde de asla sığıntı vaziyetine düşmemiş. Ölümü benim dünyaya gelmek üzere bulunduğum tarihlere tesadüf ediyor.

Anlattığım gibi hiç güzel değilse de Sabure Hanım'dan biraz daha taze olduğu gibi süsüne fevkalade düşkün ve okuması yazması bulunmamakla beraber ziyadesiyle kurnaz, nabızgir bir kadınmış. Evin bütün işlerine o nezaret eder, içinden beslediği kinin derecesi büyük olsa bile ortağına karşı zahiren fevkalade saygı gösterirmiş.

Çirkince oluşuna rağmen Naime Hanım'a Hacı Salih Ağa'nın muhabbeti varmış demek ki, büyük ninemi aldıktan sonra amiyane bir ifade ile Naime Hanım'ın papucunu dama atmamış. Hasibe Hanım'ın gelin geldiği tarihte dahi ilk günlerde kurulmuş nizam şaşmaz bir intizamla devam eder, yani Hacı Salih Ağa bir gecesini Sabure Hanım'ın ve diğer gecesini Naime Hanım'ın yanlarında geçirirmiş.

Gecelerin evveliyatı da daima şöyle olurmuş:

Akşam yemeğinden sonra hep Sabure Hanım'ın yattığı odada oturulur ve o zaman tabii karyolada yatılmadığından Sabure Hanım'ın üç şilteden mürekkep yatağı kendisi baş sedirde oturmakta bulunduğu sırada Naime Hanım'ın nezareti altında iki cariye tarafından yapılır, vakit biraz daha ilerleyince sohbete oradan iştirak etmek üzere Sabure Hanım ortağının yardımıyla soyunup yatağına girer, bazen de yatağa girmesiyle uyuyakalması bir olurmuş. Eğer o gece Ağa'nın yanında kalması icap eden gece ise Naime Hanım bir müddet

sonra ikisine de hayırlı geceler dileyerek ayrılır, sessizce gidermiş. Fakat gece Naime Hanım'ın gecesi ise, bu sessizce ayrılışa Ağa da iltihak eder, uyumuş veya henüz uyumamış olan büyük ninemin yanından o da ayrılırmış.

Hasibe Hanım'ın müstehzi bir eda ile hikâye ettiğine göre de, kocasının yanında kalacağı geceler -zahir kendisini bekleyen safanın heyecanı ile- Sabure Hanım'ın uykusu tutmaz, fakat onun ayrılıp gideceği gecelerde mutlaka uykuya kaldığı için Ağa ile ortağının kendisini uyandırmamak üzere ayak parmaklarının uçlarına basa basa, sessiz sessiz gitmeleri gerekirmiş.

İşte büyükannem Hasibe Hanım'ın gelin gelince bulduğu bu vaziyet, dedem on sekiz yaşında iken evlendiğine göre hemen hemen on yedi seneden beri devam etmekteymiş ve Hacı Salih Ağa şahsen pek yakışıklı olsa da artık bembeyaz sakallı ve yetmişlik, hatta yetmiş beşlik bir ihtiyarmış. Gayet iyi kalpli, halim ve selim bir adam olup evvelce dediğim gibi evladı bulunmadığından dedeme karşı da hakiki bir baba sevgisi gösterirmiş.

Bu muhabbeti ifrata vardırmış olduğunu söylemek de pek mümkün, zira Ahmet Nafiz Bey taşra eşraf ailelerinde âdet olduğu veçhile pek genç, henüz onbeş yaşında iken devlet hizmetine girerek vilayet mektubi kalemine çırak edilmesine, işlek bir kalem sahibi olduğu için de çabuk ilerleyerek yaşına ve zamanına göre dolgun maaş almasına rağmen Ağa üvey oğluna çok kere Sabure Hanım'dan gizli olarak bol bol cep harçlığı vermekte devam etmiş, onu bir suretle sefahate

alıştırmış. Nafiz Bey'in ilk faaliyet sahası, kendi evlerinin harem dairesi olmuş ve Allah midesizliğini affetsin, ilk önce gayet koyu çikolata renginde bir halayığa, sonra da otuzluk, fakat güzel ve fettan bir başka cariyeye iltifat etmiş. Karınlarındaki yadigârları düşürtüp bunları esirciye yollamak mecburiyeti hasıl olmuş. Bunu Setbaşı taraflarındaki bazı Rum ve Ermeni evlerindeki eğlencelerin müdavimi kesilmeleri, arada bir dışarda sabahlamalar ve Tuzpazarı'ndaki eve sık sık geç ve çakırkeyif bir halde dönmeler takip ettiğinden kanı fazla ateşli delikanlının on sekizini sürdüğü sırada evlendirilmesine karar verilmiş, dedemin bu hususdaki fikir ve mütalaasını öğrenmeye de Naime Hanım memur olmuş.

Çünkü Ahmet Nafiz Bey "teyze" diye hitap ettiği analığını kendisine annesinden yakın bilir ve her derdini ona açarmış.

Naime Hanım'a muvafakat cevabı vermiş. Verirken de şartlar koşmuş: Alınacak kızın mavi gözlü, beyaz tenli, pembe yanaklı, uzun lepiska saçlı, aynı zamanda okur yazar olmasını istemiş. Bu evsafı haiz bir genç kız bulmak üzere şehir içinde görücü gezilmeye başlanmış. Üç hafta kadar süren bir dolaşma esnasında da bir hayli genç kız görülmüş ve bunlar arasında en münasibinin büyükannem Hasibe olduğuna hükmedilerek kendisi Allah'ın emri ve peygamberin kavliyle istenmiş.

Bu istek de Hasibe Hanım tarafından kabul edilerek söz kesilmiş, nişan, nikâh olmuş. Fakat tam düğün hazırlıklarına başlanmışken Bursa'da korkunç bir zelzele olup günlerce sürünce kız ve oğlan tarafları Bursa'nın adı şimdi galiba

değişmiş olan Kirmaslı kazasına göçmüşler, dedemle ninemin düğünleri orada yapılmış.

Bundan sonraki zamanı Hasibe Hanım'a tahsis edeceğim kısımda anlatmak üzere şimdi burada büyükannemin görücüye çıkış günü müstakbel kaynanasıyla ortağını nasıl görmüş olduğunu anlatmak, benim yarım asır sonraki halini idrak ettiğim Sabure Hanım'ın o zamanki halini ve manzarasını, gelininin tarifine dayanıp, hikâye ve tarif etmek isterim:

O tarihlerde büyük ninem Sabure Hanım kırk-kırk beş yaşlarında, orta boylu, dolgun vücutlu, siyah saçlı, koyu ela gözlü, fevkalade beyaz ve yanakları kudretten al al bir hanımmış. Gözleri iri ve pek uzun kirpikleri, benim de bildiğim gibi burnu ufak ve ağzı ufak olup boynu gibi sinesinin de fevkalade mevzun ve fevkalade ufak olduğu göğsü pek açık görülüyormuş. Sade ve pek ufak olmakla beraber, elleri o tarihte de çirkinmiş. Gayetle kuru, damarlı kırmızıymış. Fakat Sabure Hanım kaabil olduğu kadar ellerini göstermemeye katiyen dikkat etmediği gibi kıyafeti de, elbisesinin en ağır bir ipekten olmasına ve üzerinde geranbaha bir kürk bulunmasına rağmen, dikkat ve itina haber vermekten uzakmış. Kürkünün kaplı bulunduğu açık sarı kumaşın sağ kolu üzerinde büyücek bir leke bulunduğu gibi hotozun da başa biraz rastgele konmuş olduğu pek belliymiş. Sağ elinin bir parmağında pek güzel iri ve güzel bir zümrüt ve bir elmas yüzük bulunmasına mukabil kulaklarındaki küpeler inanılmayacak derecede adi şeylermiş.

Fakat kendisinin pek altında, âdeta emektar bir cariye vaziyetinde oturan ortağı, yani Naime Hanım fevkalade süslü ve itinalıymış. Yüzü hafifçe boyalı, kaşları rastıklı ve gözleri sürmeliymiş. Cildinin âdeta parıl parıl parlayışının da şimdiki neslin bilmediği "ağda" isimli ve şekerle limon suyundan yapılma bir nesne ile tüylerin tamamen yolunmuş bulunmalarından ileri geldiği muhakkakmış. Ve baş köşede oturan hanımefendinin iki parmağındaki biri elmaslı ve biri zümrütlü yüzükler derecesinde kıymetli bir mücevheri bulunmamakla beraber her tarafında, hotozunda, saçlarında, kulaklarında ve parmaklarında rengârenk taşlar, çeşit çeşit ziynetler varmış.

Ve bunlar hep zevkli şeylermiş. Hiç biri ortağının küpeleri gibi adi, çirkin değilmiş...

II
HASİBE SALİHA HANIM

Babam Hasan Sırrı Bey'in annesi Hasibe Saliha Hanım'ın Saliha'lığını ancak nüfus tezkeresinde gördüm. Annem Melek Hanım'ın nüfus tezkeresinde bir de Meliha ismi boşuna yazılı bulunduğu gibi, büyükanneminkinde de her nedense bir Saliha ismi vardı ve bu isim dahi hiç bir sebep ve suretle zikredilmezdi.

Hasibe Saliha Hanım ırkan ve hesapça Gürcü'ydü. Batum'a yakın olup 1918 yazında ve Tiflis yolunda vagonun penceresinden şerit gibi ince uzun manzarasını seyrettiğim Çürüksu kasabasında doğmuş. Doğumu 1839 senesi, yani II. Mahmud'un ölümü ile büyük oğlu Abdülmecid'in tahta çıktığı yıl. Babası Rıdvan Ağa annesi de Hafize Hanım'dır ve her ikisi de benim dünyaya gelişimden uzun, pek uzun yıllar önce ölmüşlerdir.

Bu Hafize Hanım ilk önce Rıdvan Ağa'nın ağabeyi olan Ali Ağa'nın karısıymış. Gayetle yakışıklı olup bundan dolayı "Genç Ali Ağa" diye anılan ilk kocası ölürken kendisinin küçük

kardeşi tarafından alınmasını vasiyet ettiği cihetle henüz ergen bulunan Rıdvan Ağa Hafize Hanım'la evlenmiş, bu izdivaçtan da üç çocuk dünyaya gelmiş. Hasibe Hanım bu üç çocuk arasında tek kız ve kardeşlerin ortancasıymış.

Ali ve Rıdvan Ağaların bir de Edayi isminde hemşireleri olup henüz beş yaşında iken Kafkasya'nın o tarihlerde gündelik maceralarından olan bir felakete uğramış, yani esirciler tarafından çalınıp satılmış. Takriben 1800 sıralarında vukua gelen bu olaydan sonra ailesi kendisini yıllarca arayıp bulamamış.

Nica zaman sonra, Anapali Ali Bey isminde biri Ahıska valisi Kelkitli Hoca Hakkı Paşa'nın haremlerinden birinin işte bu çalınan çocuk olduğunu haber vermiş. Diğer taraftan, Hacı Hakkı Paşa'nın dördüncü ve sonuncu haremi olan Edayi Hanım da ailesi efradının akıbetlerini, ne halde bulunduklarını hep düşünürmüş. Belki aynı Anapali Ali Bey vasıtasıyla elde edilen malumat üzerine Hacı Hakkı Paşa Çürüksu'ya adamlar yollamış, pek kıymetlisi olduğu anlaşılan Edayi Hanım'ın bütün ailesini yanına getirtmiş... Bu sırada Edayi Hanım'ın babası, yani büyükannemin dedesi sağ değilmiş, fakat ismini galiba hiç belleyemediğim annesi sağ olup dediğim gibi Ali ve Rıdvan isminde biri evli ve biri bekâr iki oğlu, Hafize isminde bir gelini, Sünni ve Zeynep isimlerinde iki de bakire kızı varmış.

Sünni ve Zeynep hanımlardan biri on dört, diğeri on üç yaşındaymışlar. Paşa bunlardan ilkini biraderzadesi Muharrem Bey'le, diğerini de bir hemşirezadesiyle evlendirerek her

iki çifte Kelkit'te mülk ve arazi vermiş. Orada nesiller sanıyorum ki, hâlâ mevcuttur.

Kayınlarına, yani Ali ve Rıdvan ağalara gelince, Hacı Hakkı Paşa bir müddet sonra mazulen İstanbul'a gelirken Ali Ağa'yı karısıyla beraberinde getirmiş, bekâr olan Rıdvan Ağa ise annesini alıp Çürüksu'ya çiftinin çubuğunun başına dönmüş.

Kardeşinin İstanbul'da evlat sahibi olmadan ölümü sırasında yaptığı vasiyet üzerine de Rıdvan Ağa dul yengesini nikâhla almak üzere İstanbul'a gelmiş, asıl ve nesebi hakkında hiç bir bilgim bulunmayan bu büyük ninemle evlenerek kendisiyle Çürüksu'ya dönmüş... İzdivacının da az önce dediğim gibi üç mahsulü olmuş ki, bunlar yaş sırasıyla Hüseyin Rüştü Efendi, büyükannem Hasibe Hanım ve Ali Efendi'dir.

Çocukluğumda hac için haremiyle İstanbul'dan geçtiği sırada kendisini görmüş olduğum Hüseyin Rüştü Efendi Kelkit'te okuyup yazma öğrenmiş, hesabı da kuvvetli olduğundan defalarca ve senelerce kazanın mal müdürlüğünü ifa etmiştir. Osman Efendi isminde bir oğluyla Saliha ve Şükriye isimlerinde iki kızı olmuş ve bunların üçünden de dünyaya nesli gelmiştir.

Hasibe Hanım babası hakkında ancak tek bir hatırası bulunduğunu söyler, bunu da sık sık tekrarlardı. Kendisi pek küçükken -herhalde bir ayrılıktan sonra- babası yere çömelmiş bulunduğu halde kollarını açarak onu çağırmış ve büyük bir muhabbetle bağrına bastırmış. Sırtında kırmızı cep-

kenli bir elbise varmış. Bıyıkları da uzun ve sapsarıymış.

Kırk yaşında var yokken ölmüş. Vefatı üzerinde de Hafize Hanım üç çocuğunu alıp Sünni ve Zeynep hanımların yanlarına gelmiş, fakat pek barınamamış olacak ki çocuklarını bırakıp çıkan ilk kısmete varmaya mecbur olmuş, Kelkit'in bilmem hangi köyünden, Bekir Ağa isminde ve bir miktar toprak sahibi bir adama varıp onun köyüne gitmiş. Hüseyin Rüştü ve Ali efendiler Kelkit'te kalıp büyümüşler. Hasibe Hanım'ı ise çocuğu dünyaya gelmemiş bulunan büyük halası ve Hacı Hakkı Paşa haremi Edayi Hanım büyütmek istemiş, beraberinde İstanbul'a getirtmiş.

Bu suretle büyükannem beş altı yaşındayken Doğu'dan ayrılmış. Hacı Hakkı Paşa'nın dört haremi ve bunların ilkinden olma oğluyla birlikte mazul olarak yaşayacağı payitahta o da müstakbel kaynanası, Sabure Hanım gibi tabii Karadeniz'i aşarak, ilk defa ayak atmış. Ayak atışı da halası için pek uğurlu olmamış demek ki, haftasında ve ancak birkaç günlük bir hastalık sonunda Hacı Hakkı Paşa ölmüş.

Şahsiyeti ve Ahıska valiliğinden başka hangi hizmetlerde bulunmuş olduğunu bilmediğim bu paşanın dört karısı daima pek iyi geçinir, birbirlerine de hep "hemşire" diye hitap ederlermiş. Büyükannemin halası henüz taze ve güzel, üçüncü hanım da nisbeten güzel ve taze iseler de hiçbiri ne tekrar kocaya varmayı düşünmüş, ne de "hemşirelerinden" ayrılıp başka bir evde, yalnız oturmayı. Ömürlerinin sonuna kadar hep bir arada yaşamış ve büyükanneme öz evlatları gözü ile bakmışlar.

Edayi Hanım'ın ortaklarının isimlerini hiç mi merak edip öğrenmedim, yoksa bilirdim de sonradan mı unuttum, şu anda tayin edemiyorum.

Dört ortak Süleymaniye taraflarında, daha Paşa'nın sağlığında tutulmuş olan iki katlı, genişçe bahçeli bir evde oturmakta devam etmişler ve Hasibe Hanım altı yaşına varınca, bir hayli ihtiyar olması gereken, çünkü saçları ağarmış bir zenci köle kendisini mahalle mektebine götürüp getirmeye başlamış. Büyükannem orada elifbe cüzünü pek çabuk sökerek amme cüzüne geçivermiş. Bu istidat ve kabiliyet karşısında hafız yetiştirilmesi kararlaşmış. Evdeki zamanını da Paşa'nın dört hareminden en yaşlısı olup kendisine "nine" diye hitap ettiği, ortaklarının da gayetle saydıkları birinci karısından olma oğlu Ethem Bey'in odasında geçirmiş.

Hacı Hakkı Paşa'nın tek evladı olan bu Ethem Bey yıllardanberi alil, yatalakmış. Hasibe Hanım'dan pek hazzeder, sözleri ve hareketleriyle avunup oyalanır, onun mektepte bulunduğu saatlerde de vaktini eski divanlar okumakla geçirirmiş.

Ethem Bey'in yüzünün hatları gayetle muntazam ve güzelmiş. Kumral bıyıkları, kâğıt beyazlığında bir teni, misli görülmemiş şekilde uzun ve sık kirpikleri, inanılmayacak kadar tatlı bir sesi varmış. Fakat başı gövdesine göre nisbetsiz derecede büyük, sırtı da kamburmuş. Henüz on üç veya on dördünde bir çocukken babası kendisini Sıvas eşrafından birinin yaşı yirmiyi çoktan aşmış kızıyla evlendirmiş ve Ethem Bey çektiği şifa bulmaz illete, -tarife nazaran kemik veremine

benzer bir illet- bu nisbetsiz izdivaçtan galiba pek az sonra tutulmuşmuş...

Çocuğu olmamış ve haremi her nedense yanında değil, Sıvas'taki çiftliğinde yaşarmış. Babasının ölümünden sonra da Ethem Bey'in sıhhati pek bozulduğu kendisine bildirildiği için bu hanımın Sıvas'tan kocasını görmeye geldiğini ve sedirlerden hiç kımıldamayan, yüzü hiç gülmeyen kart, esmer ve çirkin bir kadın olduğunu, kocasına bir kere de yanılıp bir bardak su vermediğini büyükannem söylerdi.

Ethem Bey takriben 1846-47 senelerinde, otuz iki yaşında bulunduğu halde ölmüş, bundan kısa bir müddet sonra da Kelkitli Hacı Hakkı Paşa'nın dul hanımları Bursa'da yaşamaya karar vermişler. Bunda hayatın Bursa'da İstanbul'dan daha ucuz olduğu hakkında duydukları şeyler âmil olmuş.

Bursa'nın iskelesi bulunan Mudanya'ya kendilerini ve eşyalarını bir yelkenli tam on üç günde getirmiş ve bu on üç günün altı gününü İmralı adası önünde rüzgâr bekleyerek geçirmişler.

Hasibe Hanım İstanbul'da bulundukları sırada Sultan Mecit'i bir kere nisbeten yakından, bir kere de, bir cuma selamlığında uzaktan, nihayet bir kere de saltanat kayığıyla geçtiği sırada Boğaziçi sahillerinden görmüş olduğunu söylerdi. Abdülmecid hasta manzaralı, zayıf ve saz benizli imiş, selamlık günü at üzerinde iki tarafına nezaketle selam vere vere geçmiş. Sakalı da pek seyrek olup yüzünün çiçek bozuğu olduğu ve kız erkek birçok kardeşinin bu hastalıktan

küçük yaşlarda ölüp gitmiş oldukları söylenirmiş. Alayı görmeye Hasibe Hanım'ı Hacı Hakkı Paşa'nın birinci karısı, kendisine "nine" diye hitap ettiği hanım götürmüşmüş ve bu hanım padişahın çelimsiz manzarasını, halim ve nazik edasını beğenmeyerek: "Sultan Mahmud'un heybeti nerde, bunun hali nerde! Eyvah, Âl-i Osman devleti mahvolacak!" diyerek esefler etmiş.

Büyükannem padişahın bir saltanat kayığı içinde Boğazı geçişini ise Kandilli veya Kanlıca'da bir ziyarette bulundukları sırada bir yalı penceresinden seyretmiş. Saltanat kayıkları debdebe ve ihtişam içinde İstanbul tarafından gelip yukarıya doğru süzülmüşler, fakat on-on beş dakika geçip geçmemiş ki, yukarı doğru gidişlerinden on misli hızla İstanbul'a döndükleri görülmüş ve: "Herhalde Efendimiz'in gittiği yerde bir şeye canı sıkılmış olacak!" denmiş. "Canlarının" nerede ve neye sıkıldığı, neden dolayı böyle apar topar geri dönüldüğü de bir iki saat geçmiş geçmemiş, kulaktan kulağa duyulmuş, yayılmış.

"Teşrif-i şahane" Beykoz kasrına olmuşmuş ve padişah köşke girmeden önce, daha bahçeyi geçerken, karşısına bir kedi çıkıvermişmiş, bundan telaş ve heyecana düşen padişah da âdeta nefes nefese rıhtıma koşarak saltanat kayığına atlamış, "hemen dönülsün!" emrini vermişmiş. Çünkü Sultan Mecit kedileri pek uğursuz sayar, bu hayvanları hiç sevmezmiş. Kedilerden nefret ettiği, âdeta korktuğu da başta ayyaşlığı gelmek üzere diğer bazı hususiyetleri gibi şehirde kulağı deliklerin, hatta pek de delik olmayanların malumlarıymış.

Burada bir istitrad açıp ilave edeyim ki, Abdülmecid'in, çocukluk yıllarında öğrendiğim bu kedi nefretindeki illet ve hikmeti yaşlılık çağında, şu son aylar içinde, ona mabeyin katipliği etmiş bir zatın seksenlik torunundan öğrendim. Gecelerini ve hatta gündüzlerinin bir hayli saatini pek de âbidane ve âkılâne geçirmemekle, kırkına varmadan sefahat yüzünden ölüp gitmekle beraber, sabahları mutlaka bir miktar Kuran okumak bu padişahın âdetiymiş. Bir sabah gene böyle Kuran okuduğu sırada bilmiyorum neden dolayı odasından bir an ayrılmış, dönünce de açık bırakıp gittiği mukaddes kitabın sahifelerini odada bulunan sevgili kedisinin telvis edip hem de didik didik bir hale getirdiğini görmüş: O gün ve saatten itibaren de bir kedi görmeye tahammül edemez olmuş.

Yani kedilere karşı nefreti gülünç bir korku veya çocukça bir istikrah mahsulü değilmiş...

Hakkı Paşa'nın dört karısının o zamanda, yani 1847-48 tarihleri içinde Bursa'ya göçetmeye, artık orada yaşamaya karar verişleri, bu kararı da yerine getirişleri, az önce dediğim gibi Bursa'nın o zaman da, yani 1847-48 sıralarında da hayatının ucuzluğu ile maruf bulunmasından ileri gelmişmiş. Çünkü, herkesin bildiği ve daha evvel söylediğim veçhile devlet hizmetinde bulunanların ailelerine o tarihlerde tekaüt maaşı bağlanmazmış... Bu sebeple de, eğer bir vezirin malı müsadereye uğrarsa yahut kendisinden esaslı bir servet kal-

maz veya bu servet kendilerine kalanlar onun altından girip üstünden çıkarlarsa, en ünlü vezirlerin aileleri de feci sefaletlere düşerlermiş. Her halde Hakkı Paşa'dan da fazla birşey kalmamış olacak ki, alil oğlunu müteessir etmemek için onun hayatı müddetince eski düzeni devam ettiren dört ortak kendisinin ölümünden sonra İstanbul'da bir vezir ailesinin hayat tarzını sürdüremiyeceklerini takdir ederek Bursa'ya göçmüşler, orada Hisar mahallesinde bir ev, Tuzpazarı taraflarında da birkaç dükkân alarak, hayatlarını yeniden nizamlamışlar. Büyükannem Hasibe Hanım da Hisar'da kız ve erkek çocukların birlikte devam ettikleri bir mahalle mektebine konmuş, aynı ak saçlı zenci lala tarafından bu mektebe götürülüp getirilmeye başlanmış, fakat bir gün bir erkek çocuğun kendisiyle döğüşmeye başlayıp saç örgüsünü şiddetle çekmesi üzerine artık bu mektebe yollanmamış, kendisine eve gelir bir hoca tedarik edilerek bir taraftan okuyup yazması ilerletilmiş, bir taraftan hıfza çalıştırılmış... Fakat nedense hıfzı sonuna kadar varmadığı ve duası yapılamadığı cihetle ninem "Hafız" unvanını haiz değildir. Muntazaman hatim indirirken kendisine güvenmediği için yanı başında daima Kuran-ı Kerim bulunur, fakat gene ezberinden okur, kitaba nadiren, pek nadiren müracaat ederdi.

Ve Bursa şehrinde, büyükbabam Ahmed Nafiz Paşa'nın ifadesiyle "mahrusa-i Bursa"da seneler sakin, tamamen vakasız, hatta hadisesiz geçmiş. Dört dul hanım da yaşlanmakta devam etmişler. Hatta dediğim gibi en gençleri olan Edayi Hanım'da da gençlikle edna münasebet kalmamış.

Buna mukabil, büyükannem Hasibe Hanım artık gelinlik çağına girmiş sayılmaya başlamış. Kendilerine salık verilen görücüler evin kapısını çalar olmuşlar. Evin kapısını çalan görücülerin içeri alınmamaları, kendilerine genç kızın gösterilmemesi de gayet ayıp olduğundan -ifadesine göre hiç istememesine, şerefe süslenmeyi katiyetle reddetmesine rağmen- Hasibe Hanım gelen görücülere muntazaman çıkıyormuş.

Bu hal bir iki sene devam etmişse de gelenler arasından bir münasibi zuhur etmemişmiş. Bir gün -ki o tarihte büyükannem tam on altı yaşını sürüyormuş- gene görücüler gelmişler. Hasibe Hanım'ın dadısı gene yanına mütebessimane yaklaşıp: "Haydi yavrum, biraz giyinip süslen, misafirler geldi." demiş.

Anlattığına göre Hasibe Hanım da âdeti veçhile süslenmeyi reddederek ev kıyafetiyle -ve usul mucibince ziyaretçilere kahvelerini verip kahve içecekleri ve kendisini seyir ve tetkik edecekleri müddetle karşılarında oturmak üzere- Sabure Hanım'la ortağının alınmış bulundukları odaya gelmiş.

Büyük ninem Sabure Hanım tarafından beğenildiği, iki taraf bu izdivacı münasip bulduğu için de çok çabuk söz kesilmiş... Zaman geçmeden de nişan, nikâh ve düğün olmuş.

Fakat Sabure Hanım Hasibe Hanım'ı hakikaten beğenip mi almış, yoksa oğlunun ileri sürdüğü şartları haiz olmasına rağmen çirkinliğine hükmettiği için mi kendisini seçmiş, kestiremiyorum. Zira Hasibe Hanım hem dedemin koştuğu şartlara fazlasıyla sahipti, hem de güzelden çok çirkin

sayılması lazım, hatta zaruriydi... Vakıa sekseninde bile teni pembe, dudakları kırmızı, yeşile çalan mavi gözleri ışıklı ve akları mebzul olmayan saçları koyu kumraldı. Kocasının ölümü üzerine büyük bir kısmı kederden dökülünceye kadar da bu saçlar diz kapaklarına kadar iner, taradıkça maruf tabirle âdeta taraklar kırılırmış. Ancak ne fayda ki boyu kısa, bacakları çarpık, gövdesi bu kısa ve çarpık bacaklara göre uzun, eli ayağı iri, burnu pek hürmetli, ağzı büyük, dudakları ise bıçakla kesilmiş gibi incecikti. Göz kapaklarından biriyle burnunun bir iki yerinde de beyaz veya kırmızı renkte et benleri vardı. Bunlardan başka genzinden fena bir koku gelirdi ve avuçlarının derisi fevkalade sertti.

Bu sonuncu kusurları, et benlerinin hiç değilse bir kısmını ve avuç derilerinin sertliğini zamanla olmuş saysak bile, herhalde dedemin annesine intihabından dolayı hiç değilse içinden hayli sitem etmiş olduğunu tahmin ediyorum. Şu kadar ki o devirlerde koca hayat arkadaşını ancak düğün günü görür ve bir güvey şerefine tel duvak takmış kızı, gelin hanımı anmak bir tek sebepten dolayı, yani şerefsizliği sabit olduğu takdirde geldiği yere yollanırmış. "Beğenmedim!" diyerek boşamazmış. Büyük babam da vaziyeti kabul etmek zorunda kalmış ve zamanla Hasibe Hanım'ın her şeyini hoş görüp kendisine bağlanmış olacak.ahsulü değilmiş...

Hesapça 1856 iptidalarına rastlayan düğün, daha önce-

de dediğim gibi o tarihlerde Bursa'da sonu gelmez zelzeleler olduğundan iki tarafın yani kız ve oğlan taraflarının misafir bulundukları Kirmaslı kasabasında yapılmış. Hacı Hakkı Paşa'nın dört dulu da öz evlat gibi büyütmüş bulundukları kızın gelin gittiği evin biraz şımarık ve kulcinsi hanımına küçük görünmemek üzere sandıklarında kıymetli ne varsa hepsini çeyiz olarak vermiş, hatta Tuzpazarı'nda sahip bulundukları dükkânlardan ikisini ninemin üzerine yapmışlar... Bundan sonra da biraz darda kalmışlar ve bir gün dördü birlikte ve sessizce İstanbul yolunu tutmuşlar.

Maksatları büyük yerlere başvurup kendilerine bir aylık bağlatmakmış.

İstanbul'a gene kimbilir kaç günde vardıktan sonra bir arzuhal yazdırmışlar, o sırada gene sadrıâzam olan Koca Mustafa Reşit Paşa'nın haremi hanımefendiye bunu vererek delaletini rica etmek üzere Paşa'nın Boyacıköyü'ndeki yalısına gitmişler. Kapıdan kovulmamış içeriye alınmışlar. Bu yalının en alt katında, fakat taşlık üzerinde, alçak tavanlı bir odaya sokulmuş, saatlerce bekletilmişler. Kapıdan birçok baş uzanır, içeriye bakarmış ve bakanlar içeri girmeyerek, konuşup gülüşerek uzaklaşırlarmış. Nihayet dört ortak Hanımefendi'nin keyfini daha çok beklemeye tahammül etmeyerek gitmeye karar vermişler, yaşmaklar tutup feracelerini birbirlerinin yardımıyla giydikten sonra da birinci hanım bu ikbal ve ihtişamdan şımarmış konağın kalfa ve cariyelerine hitaben:

"Bu kadar mağrur olmayın. Biz de vezir haremleriydik,

şimdi taşlıklarda, kapılarda sürünüyoruz. Düşmez kalkmaz bir Allah!" demiş.

Bu ziyareti anlatan büyükannem Hasibe Hanım aradan iki üç hafta geçmeden ve pek kısa bir hastalığı müteakip Mustafa Reşit Paşa'nın vefat ettiğini, bir müddet sonra Paşa'nın en sevgili ve pek şımarık oğlu Damad Ali Galip Paşa'nın Boğaziçi'nde bir deniz kazasında bir gece boğulup cesedinin birkaç gün sonra balıkçılar tarafından bulunup çıkarıldığını, Koca Reşit Paşa'nın dul haremi ve Paşa'nın annesi hanımefendinin de kocasının ölümünü takip eden bu ikinci felakete tahammül edemeyerek aklını kaybettiğini ilave eder ve bu üç felaketle anlattığım "Ah!" arasında çok sıkı, kati bir münasebet bulurdu. Mustafa Reşit Paşa'nın sadaret makamını işgal etmekte olduğu halde ölümünün tarihi ise, malum olduğu veçhile 1858 yılının sonbaharıdır...

Hasibe Hanım'ın halası olan Çürüksulu Edayi Hanım'la üç ortağı İstanbul'dan ve kendilerine maaş bağlatamadan dönerken büyükanneme, kaynanasına ve onun ortağına gene türlü hediyeler getirmişler ve Hisar mahallesindeki evlerinde herhalde gittikçe artan bir müzayaka içinde fakat bunu farkettirmemeye çok dikkat ederek yaşamışlar. Ethem Bey'in annesi olan birinci hanım daha ailem Bursa'da iken ölmüş, Edayi Hanım dahil ötekiler büyükbabamın İzmir'e tayininden ve ailenin Bursa'dan ayrılmasından sonra ölmüşler.

Nasıl bir sıra ile? Yaş ve kıdem sırası ile mi? En sona hangisi kalmış? Elbette artık mezar taşları bulunmayan, mezar yerleri ebediyen bilinmeyecek olan bu dört hanımın

hâlâ isimlerini ve yüzlerini merak ettiğim, tavır ve edaları, birbirlerine muameleleri hakkında düşüncelere daldığım, farazi-yeler kurduğum olur...

Büyük babam Ahmet Nafiz Bey gayet yakışıklı bir delikanlı olduğu için Hasibe Hanım kendisini düğünden önce ve tabii ancak uzaktan, görür görmez, ziyadesiyle beğenmiş, seneler de aşkını asla yıpratmamış. İzdivaçları sırasında dedemin yaşının on sekiz, büyükanneminkinin on altı olduğunu ise daha önce söylemiştim. İlave edeyim ki, gelin-kaynana rekabetinin ezeli bir tecellisi olarak Hasibe Hanım nasıl kendi kaynanasının yirmisini aşkın gelin olabildiğini "mevsuk" malumat ve tahkikatına müsteniden temin ederse, annem Melek Hanım da büyükannemin kocasından iki yaş küçük değil, tamamen aynı yaşta, hatta kendisinden birkaç ay büyük olduğunu -mevsukluğu eşit malumat ve tahkikata müsteniden- temin ederdi!..

Evlenmelerinden tam dokuz ay on gün geçince de dedemle büyükannemin bir erkek çocukları dünyaya gelerek, adı Ali Penahi konmuş. Ahmed Nafiz Bey'in henüz sağ olan üvey babası Hacı Salih Ağa da bu doğumdan fevkalade memnunluk duymuş. Hasibe Hanım'a suret-i mahsusada İstanbul'dan getirttiği bir broşu hediye etmiş.

Nevzada Ali Penahi isimini de galiba o vermiş.

Fevkalade güzelmiş Ali Penahi. Göv ela gözleri ve yanaklarını gölgeleyen siyah uzun kirpikleri varmış. Beşiğinde uyur-

ken büyükbabamla büyükannem seyrine doyamazlarmış.

Ne faide ki, henüz altı aylıkken nazara gelmiş. Sabahleyin hiç bir şeyciği yokken ikindiye doğru cayır cayır yanmaya başlamış ve hemen o gece ölüp gitmiş. Nazara geldiğinden de hiç şüphe edilmemiş.

Ali Penahi'nin ölümü üzerine, ikisinin yaş mecmuu -annemin tahkikatı isabetli olsa bile- kırkı pek bulmayan ebeveyni derin bir matem devresi geçirmişler. Fakat matem derin olmakla beraber uzun sürmemiş. Galiba önce büyükbabam teselli bularak büyükanneme:

"Bu kadar merak etme hanım. Biz sağ olalım. Allah'ın izniyle bir yenisini yaparız." demiş.

Hakikaten de, bir yıl geçmeden, 1859 sonlarında, yeni bir oğulları olmuş ve dedem bu yeni oğluna yüzünü görmüş bulunsa bile hatırlamasına taliin imkân vermemiş olduğu babasının adını, yani Mehmet Sabit ismini vermiş.

Ve bu doğum Hacı Salih Ağa'nın ölümünü pek yakından takip ettiğine göre, dedemin yeni çocuğuna Salih ismini vermesi belki daha münasipti. Ama kendisine babalık etmiş olan adamın hatırasına bu saygı ve bağlılığı esirgemiş.

Bununla beraber Ahmet Nafiz Bey ihtiyar adamın ölümüne pek acınmış, uzun sürmeyen hastalığı müddetince de onun eski odalığı ve annesinin ortağı Naime Hanım'la birlikte gecelerini kendisinin başı ucunda geçirmişmiş.

Hasibe Hanım sade kaynanasının hiç rahatını bozmadığını, bütün mateminin cenaze evden ayrılacağı sırada sessiz sessiz bir ağlayıştan ibaret kaldığını anlatırdı. Belki de

böyle olmuştu ama, Sabure Hanım ikinci kocasına sevgisinden hiç bir vakit zaten bahsetmedi ki! Onun belki seksenini aşkınken ölümü üzerine kahrından helak olmadı diye kendisini ayıplamak da hatırıma gelmiyor. Kaldı ki bu ona karşı zaafının büyüklüğünden de ileri gelebilir. Fakat hikâyemin seyrini bozmayarak ikinci amcam Mehmet Sabit'in bahsine döneyim:

Onun da ömrü pek kısa sürmüş, bir kaç aydan ibaret olmuş. Ali Penahi kadar güzel değilse bile o da güzel bir çocukmuş.

Ağabeyi gibi yarım gün içinde değil de dört gün süren bir hastalık neticesinde ölüp giderek büyük kardeşinin yanına gömülmüş. Bursa'yı 10 Temmuz inkılabından önceki ziyaretlerimizden birinde -nedense ancak birinde!- Hasibe Hanım'ın ablam Ayşe Nihal Hanım'la beni kabirlerini ziyarete götürdüğünü unutmadım. Fakat mezarlığın adını hafızamda bulamıyor, sade Çekirge yolu üzerinde ve Çekirge'ye giderken sağ tarafta olduğunu hatırlıyorum: Elbette ki taşları uzun zamandanberi devrilip parçalanmış, kabirlerinden hiç bir eser kalmamıştır:

Onların da dünyaya gelmiş, birazcık, pek azıcık yaşamış olduklarına ve ömürlerinin devam edeceği, büyük hayat oyununa iştirak edecekleri sanılıp kendilerine "Ali Penahi" ve "Mehmet Sabit" diye birer isim verildiğine ait yegâne vesika gene bu dağınık, bu kıymetten mahrum satırlar...

Mehmet Sabit'in ölümünü takip eden aylar içinde de büyükannemin küçük kardeşi Ali Efendi Kelkit'ten ağabeyi

Rüştü Efendi'nin yanından ayrılmış, dünya gözü ile ablasını, eniştesini görmek üzere Bursa'ya gelmiş. Zayıf, sarışın, dal gibi ve on altı-on yedi yaşlarında bir gençmiş. Gelişinden bir ay geçip geçmeden hastalanıp yataklara düşmüş, kısa bir müddet yattıktan sonra ölüp gitmiş. Onu da yeğenleri Ali Penahi ile Mehmet Sabit'in taze mezarları yanına götürüp gömmüşler. Büyükannem Hasibe Hanım dünyadan hiç kâm almadan ölüp giden bu küçük kardeşine pek acır, fakat hangi hastalık neticesinde öldüğünü söylemezdi. Ölümünün hikâyesine de kocasına âşık ve onun tarafından pek sevilmemiş bir kadının nadir tesellilerinden birini her sefer karıştırırdı: Anlattığına göre Ahmet Nafiz Bey bir gün evlerine çıka gelen bu kardeşin hakikatte karısının aşkıyla bütün bir plan tertip etmiş bir sevdazede olmasından şüphelenmiş ve uzun bir tahkikatla genç adamın hakikaten kaynı olduğuna kanaat getirmeden kendisini hareme sokmamış, karısıyla görüştürmemişmiş.

Yani demek ki Hasibe Hanım'ın büyük aşklar ilham edebileceğine kaanimiş.

İkinci amcam Mehmet Sabit'in ölümü sıralarında Hasibe Hanım yeniden hamile kalmış, doğurma zamanı geldiği esnalarda da, on beş yaşında girdiği vilayet mektubi kaleminin artık ileride bir memuru olan, 1100 kuruş maaşlı ve hal tercümesine nazaran "Umuru tahririyle kalemi müsevvidi evveli" bulunan dedem teftişe çıkan Vali Paşa'nın maiyetinde Bursa'dan ayrılmış. Ayrılırken de -kız evlat istemediğinden- üvey babasının ismi de gene hatırına gelmeyerek:

"Bir oğlum olursa adını Hasan koyun. Kız olursa aklınıza gelen ismi korsunuz!" demiş. İstediği gibi bir erkek evladının dünyaya geldiği ve adının "Hasan" konduğu haberi dolaştıkları kasabaların bilmem hangisinde kendisine varınca Vali Paşa'nın maiyetindeki heyete dahil bulunan Bursa Mevlevi şeyhi Bahaettin Efendi:

"Hasan'ın mahlası Sırrı'dır, çocuğa bu isim verilmeli." demiş. Bursa'ya dönüşte de minimini bir Mevlevi sikkesi yollamış. Bu Mevlevi şeyhi Bahaettin Efendi uzun yıllar Bursa mebusluğu etmiş ve yakında ölmüş bulunan Muhittin Baha Bey'in babası olup kendisiyle ve ailesiyle pek iyi görüşülürmüş. Babam Hasan Sırrı Bey merhumun doğum yılının 1861, yani Sultan Mecit'in ölümü ile Abdülaziz'in tahta çıkış yılı olduğunu biliyorum ama, ay ve günü maalesef hatırlamıyorum. Hem de son çocukları olan babamın dünyaya gelişi sıralarında dedem yirmi dört, büyükannem yirmi iki yaşlarındaymışlar. Epey bir zamandan beri de büyükbabamın taze yüzünü koyu kestane renginde pek sık bir sakal kaplıyormuş ki, büyükannem hayatının bu devresine ait hikâyelerinde işbu sakala mühim bir yer ayırır, mezkûr sakalın koyuluvermesi hemen hemen iki oğlunun hikâyelerine yaklaşan ve biraderinin ölüm hikâyesini muhakkak ki geçen bir matem edasıyla anlatırdı.

Sakal bırakmak Ahmet Nafiz Bey'in akıl ve hayalinden geçmiyormuş. Bilmem ne maksatla birkaç gün için İstanbul'a giderek Bursa valisi iken teveccühünü kazandığı Âli Paşa'nın huzuruna çıkmış. Paşa devlet umuruyla meşgul olmadığı za-

manlarda pek neşeli, hayli de muzip bir zatmış. Dedemin tıraşı da galiba "sinek kaydı" nev'inden olmadığı için kendisini cezalandırmayı münasip bularak: "Ooo, Nafiz bey sakal koyvermiş, bunun duasını yapalım!" deyince biçare büyükbabam tabii ağız açamamış: Artık tıraş da olamayıp şimdiki gençlerin daha lise imtihanlarındaki son takıntılarını bitirmeye çalıştıkları bir sırada top sakalıyla kâmil kimseler arasına karışmış.

Mamafih sakal kendisine yaraşmış ve bir müddet sonra yeni Padişah Sultan Aziz Bursa'ya geldiğinde herkesce devrin hakanına fevkalade benzediğine hükmedilmiş. Bu müşabehet resimlerde de hakikaten mevcuttur, fakat Sultan Aziz'in fotoğraflarını kitap ve mecmualarda her an bulmak kabilken zavallı Ahmet Nafiz Bey'in resmini -şiirlerinden bazı numunelerle birlikte- görmek için mutlaka Saadettin Nüzhet merhumun *Türk şairleri* isimli ve natamam eserine bakmak şart.

Büyükannem Hasibe Hanım'ın anlattıklarına müsteniden ilave edeyim ki, Bursa'da Sultan Aziz şerefine yapılan şenlikler ve tezahürat hakikaten fevkalade olmuş ve Padişah'ın ilk Osmanlı payitahtında kaldığı müddet şehir her gece donanmış. Sultan Aziz bilmiyorum nerede oturmuş, Uludağ eteklerinden şehre ve ovalara bakan köşk o sıralarda mevcut muymuş? Fakat maiyeti terkip edenler eşraf evlerine taksim edilmişler, artık Mahkeme mahallesine taşınmış ve ha-

remli selamlıklı büyük bir ev almış olan bizimkilere de iki kişi düşmüş. Ama bunlar ziyadesiyle mütevazı, hemen hemen uşak makulesi kimselermiş. Keyfiyet ailenin pek haysiyetine dokunmuş. Hasibe Hanım Sultan Aziz'i ancak bir kere, bu Bursa ziyareti sırasında Temenye taraflarında yapılmış bir törenden döndüğü sırada görmüş bulunduğunu söylerdi. Bu tören birden bire bastıran fevkalade şiddetli bir yağmurdan dolayı yarıda kalmış ve Sultan Aziz yollara dizili asker ıslandığı sırada kapalı arabaya binmeyi hatta şemsiye kullanmayı reddetmiş, Temenye'den şehirdeki vali konağına gelirken de yağmurdan sırsıklam olmuşmuş. Dedemin mektubi kaleminden ayrılıp 1500 kuruş maaşla Bursa Ticaret Mahkemesi Reisliği'ne tayini de aynı 1861 yılına rastlıyor.

Ahmet Nafiz Bey iki sene sonra da İstanbul'a giderek Âli Paşa'nın himayesi sayesinde rütbesini bir derece terfi ettirmeye, kendini maaşı çok daha yüksek İzmir Ticaret Mahkemesi Reisliği'ne tayin ettirmeye muvaffak oluyor. Bu suretle de ailenin Bursa hayatı 1863'te nihayet bularak kendilerini İstanbul'da yerleşilmeden önce büyük imparatorluğun İzmir'den başlayıp ve Tuna boylarından gelip Erzurum'da nihayet bulmak üzere bir hayli şehir ve kasabasında dolaştıracak yeni bir devre başlıyor.

Bu dolaşmaların hikâyesi uzun bir fasıl teşkil edecek. Fakat bu fasla girmeden önce, kendilerine vatan yapmış oldukları Bursa'dan ayrılışlarının sebep ve hikmetini anlatmalıyım:

Dedem Ahmet Nafiz Bey'in üvey babası Hacı Salih Ağa

vaktiyle burasını işletir, adamları vasıtasıyla mal alıp sattırırmış, bir taraftan aşar iltizamlarına da girermiş. Onun ölümünden sonra, Ahmet Nafiz Bey devlet memuriyetinde bulunmasına rağmen bu işleri devam ettirmiş. Bu cümleden olarak bir ara büyük miktarda kereste toplattırmış, bu kereste-leri de Bursa ovasına yığdırmış. Tam bu sırada da henüz Efendi olan meşhur Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu sağ kol cihet-i müfettişi olarak Bursa'ya geleceği tutmuş, her tarafa bakıp her şeyi görürken de Bursa ovasında yer yer yükselen kereste yığınları gözünden tabii kaçmamış. Bunların mektubi kalemi başmüsevvitliğinden ticaret mahkemesi reisliğine yeni geçmiş olan Ahmet Nafiz Bey'e ait bulunduğunu öğrenince bir devlet memurunun ticaret etmesini itiraf ederim ki haklı olarak hoş bulmamış.

Hoş bulmadığını kimlere söylemiş, bilmiyorum. Fakat öğrendiği günün ya hemen gecesinde, yahut da iki üç gece sonra, Bursa ovasında büyüyecek bir yangın zuhur ederek Ahmet Nafiz Bey'e ait herşey yanıp kül olmuş, dedem büyük bir ziyana uğramış, hatta borç altına girmiş. Bu borcu da ödemek icap ettiğinden annesine, karısına ve üvey annesine ait mücevherat ve emlakin büyük bir kısmını satmak, yaşamak için de hemen hemen aylığa bakmak zorunda kalmış. Maaş ise yaşayış tarzlarına, haremli selamlıklı evlerine kâfi gelmeyeceğinden az önce dediğim gibi dedem İstanbul'a giderek o sırada gene hariciye nazırı bulunan Âli Paşa'nın lütuf ve himayesine sığınmış, onun sayesinde de bir mislinden fazla maaş zammıyla İzmir Ticaret Mahkemesi Reis-

liği'ne tayin edilmiş.

Bu sahifeleri ancak bir kaç eski zaman kadınından bahsetmek üzere yazdığım ve hikâyeyi onların hatıralarına göre, onların hayatlarını takip ederek anlattığım halde şu kadarını söyleyeyim ki, Ahmet Nafiz Bey uyanık fikirli, bir asır önceki Bursa'da neler öğrenmek mümkünse bunları öğrenmiş bir adammış. Hal tercümesinde de: "Bidayetten mekâtib-i subyaniyede Kuran-ı Kerim ile mukaddimat-ı ulum-ı diniyeyi badettahsil kaide-i Osmani üzre Bursa ulemasından sarf ve nahiv ve mantık ve maani ve fıkıh ve kelam ilimlerini ve hikmet ve heyet ve tarih ve hesap ve hendese fenlerini tahsil ettim. İbarat-ı arabiye ve farisiyeyi tercüme ve rumca yazıp tekellüm ederim." demektedir. Hikmet ve heyetteki vukufunun derecesi gibi Rumca'yı Bursa'da mı, yoksa İzmir'de ve mutasarrıf olarak bulunduğu Midilli'de mi öğrenmiş olduğu ve Rumca'yı nasıl yazıp konuştuğu meçhulüm ama, galiba Abdülhak Şinasi Bey'in babası tarafından neşredilen bir mecmuada çıkmış bir yazısındaki ifadesi pek düzgün.

Az önce söylediğim gibi, Saadettin Nüzhet merhum da şiirlerini ihtiva eden ve nezdimde bulunan defterden bazı parçaları haltercümesiyle beraber -maalesef bitiremediği- büyük eserine almış, bana da dedemin orta dereceli divan şairlerinden sayılabileceğini söylemişti.

Ömrü hemen hemen otuzundan itibaren hastalıkla geçen ve genç denebilecek bir yaşta ölüp giden zavallı dedem kırkını yeni geçtiği sırada tekaüt olmaya mecbur kalmış ve mutasarrıflıktan öteye gidememiş. Fakat devrindeki muta-

sarrıfların en istidatlı ve kaabiliyetlilerinden sayıldığını mutasarrıf ve valiliklerden yetişen sadrıāzam Halil Rıfat Paşa ile haremi dolayısıyla anneme karabeti bulunan valilerden Rauf Paşa'nın babama söylemiş olduğu gibi ben de aynı şeyi eski sadrıāzam Hüseyin Hilmi Paşa'dan, babasından naklen de Reşit Akif Paşa'dan bizzat duymuştum. Artık istitratı kapıyor, sadece, yani 1863'ten 1879'a kadar sürecek olan Anadolu ve Rumeli dolaşmalarının hikâyesine geliyorum.

III

ŞEHİRDEN ŞEHİRE, KASABADAN KASABAYA

Ailem İzmir'de 1868'e kadar beş yıl kalmış ve babam Sırrı Bey orada büyüyüp serpilmiş, okuyup yazmayı da orada öğrenmeye başlamış. Karaca kuruca, boysuzca ve çirkince bir çocuk olduğu için de haremde mütemadiyen kendinden evvel doğup ölmüş iki kardeşi hatırlanıp bunların güzelliklerinden bahsedildiğinden canına bir gün tak etmiş:

"Onlar güzelmişler ama aptalmışlar; ölmüşler. Ben çirkinim ama akıllıyım da ölmüyorum!" diye mukabele etmiş.

Hıristiyanı, ecnebisi, güzel ve şuh Rum ve Frenk madam ve matmazelleri pek bol olan İzmir'de dedem her halde Bursa'nın Setbaşı'ndaki evlerine ve köçekli çengili düğün âlemlerine nisbetle çok daha hoş vakitler geçirmek imkânlarını bulmuş olacak. Çünkü şehrin bilmem hangi semtindeki evine pek geç ve hayli çakırkeyf döndüğü çok olur, bir yere gitmeyince de selamlıkta yaşca akranı ahbaplarla oturup işret eder, velhasıl hareme mutlaka geç girermiş.

Üstelik, hareme girince bir de cariyelere sataşması ihtimali de mevcutmuş. Bu cihetle büyükannem Hasibe Hanım'ın

hiç soyunmadan, yatağa girmeden, kulakları kirişte, kendisini beklemek mutadıymış. Kaldı ki, dedem içerde de ve karısının bütün dikkat ve basiretine rağmen şekavete gene imkân bulmuş demek. Çünkü cariyelerden onun iltifatlarına mazhar olduklarını iddia ederek öğünenler varmış.

Bunlardan ikisinin aralarında övünüşlerini tesadüfen duyduğunu yarı inanıp hâlâ hiddetlenerek, yarı inanmayıp istihfafla dudak bükerek anlatmak Hasibe Hanım'ın mutadıydı.

Hasibe Hanım İzmir yazlarının şiddetinden, kışlarının mülayimliğinden ve hava azıcık soğursa ahalisinin tiriltiril titrediğinden, şehirdeki hıristiyan, musevi ve ecnebi çokluğu sebebiyle hayatın Bursa'dakinden çok farklı ve alafranga olduğundan, nihayet mağazaların fevkaladeliğinden uzun uzun bahsederdi. Hikâyeleriyle büyük ve güzel İzmir'i hayalimde o derece canlandırmıştı ki ta 1912'ye rastlayan ilk ziyaretimde şehrin umumi çehresini hiç yadırgamadıydım.

Büyükannem sade İzmir madam ve matmazellerinin değil, müslüman hanımlarının da süse ve modaya pek düşkün olduklarını, bütün ziynet ve giyim eşyasının İstanbul'dan değil, doğrudan doğruya Avrupa'dan geldiğini söylerdi. Kendisi kıyafetinde sadeliği iltizamda devam etmişmiş ama, kaynanasının o tarihte elliye mutlaka yakın olması gereken ortağı Naime Hanım'daki süs, tuvalet iptilası İzmir'de artık müthiş hadlere erişmişmiş.

Naime Hanım bir korse edinmekle kalmamış, geceleri de bu korse ile yatar olmuş. Hele misafirliğe gidilirken korsesini öylesine sıkarmış ki, bu sırada gözlerinden yaş geldiği çok

olurmuş. Allahın kendisini kâfi derecede süslemiş bulunduğu kanaatiyle ziynetine hiç bir zaman düşkünlük göstermemiş olan büyük ninem Sabure Hanım bu hali müstehzi bir istihfaf içinde hassaten seyretmeye gelir ve kendisine bazen "uzun karı", bazen de "deli karı" diye hitap ettiği ortağına "A divane, bu yaştan sonra sana bu süslerin ne lüzumu var? Belin kopacak!" dermiş.

Şu uzamış ömrümde bütün merakıma rağmen hâlâ konuşur bir papağan görüp dinleyemediğim için olacak ki büyükannem Hasibe Hanım'ın İzmir hikâyeleri arasında vali Kabuli Paşa'nın haremine ait papağanların hatırası hafızamda bilhassa yer etmiştir. Bu papağanlardan bir tanesi pek fasih Türkçe konuşur, türlü sohbet eder, kafesi pencerenin önüne konulduğu zamanda da yoldan gelen geçene hitap ederek insanları şaşırtmayı, "Bu sözleri söyleyen kim?" diye bakındırmayı pek severmiş. Maydanozdan da ziyadesiyle korkup kendisine her yiyecek verilişinde "Sakın içinde maydanoz olmasın!" dermiş. Diğer bir papağansa Kabuli Paşa'ya Frengistan'dan gönderilmişmiş. Türkçe öğrenmeye nedense rağbet etmediğinden ve haremde Fransızca bilen olmadığı gibi kendi kendine sohbet etmek de mutadı bulunmadığından, bu ikinci papağan bütün gün konuşmaz, frenkçe şarkılar söyleyip kanat çırpar, fakat olup bitene de ziyadesiyle dikkat edermiş. Akşam olup Paşa hareme döner dönmez de bülbül kesilir, ne olup bittiyse kendisine jurnal edermiş. Bu halinden dolayı da bilhassa Paşa'nın annesi ona garez olup misafirlere hayvandan kinle bahsetmek mutadıymış. Parmağını kafese tevcih

ederek; "Hınzır şimdi susuyor, uyuma taklidi yapıyor ya, dikkat edin, bir gözü aralıktır. Olandan bitenden hiç bir şeyi kaçırmadan damadıma anlatacaktır. Anlatacak bir şey olmazsa, gelen giden olmazsa da vallahi uyduruyor. Bu frenkçe şarkıları da insanla zevklenmek için söyler! Allah'tan korkmasam, yiyeceğine maydanoz kattırıp kendisini kıkırdattıracağım!" dermiş.

Büyükannem Kabuli Paşa'nın meşhur Fuat Paşa'nın baldızı olan -Cevdet Paşanın hikâyesine göre Nusayri- haremiden* de bir riyâkarlığını anlatmak üzere bahsederdi, bu riyakârlığı keşfetmiş olmaktan da her halde müftehirdi ki hikâyeyi tekrar edip dururdu. Ramazana tesadüf eden bir gün kendisini ziyaret ettiklerinden hanımefendi epey bir zaman görünmeyerek neden sonra meydana çıkmış. Geldiği zaman da özürler dileyip ramazan olduğundan hatim indirmekle meşgul bulunduğunu, hatimden sonra da nafile namazı kıldığından cariyelerin kendisine ziyareti haber verememiş olduklarını söylemiş. Ancak Hasibe Saliha Hanım'ın ihtiyarlık çağında da hiç bir şeyi kaçırmayan, fıldır fıldır bakan gözleri hakiki vaziyeti bir kapı aralığından görüp keşfetmiş bulunuyormuş:

Hemşiresi de alafrangalığıyla gene Cevdet Paşa'nın hikâyesine göre rintliği ile meşhur olan hanımefendi ne hatim indirmekle meşgulmuş, ne de seccadede nafile namazı kılmakla. Kafessiz, açık bir pencere önünde alafranga bir

* Burada sözü geçen kadın, Oğlak Yayınları'nda *Aşk-ı Vatan* adlı kitabı çıkan, ilk Türk kadın romancı Zafer Hanım'dır. -Y.N.

iskemle, yani salıncaklı bir iskemle üzerinde oturmuş, bir taraftan sallanır bir taraftan da mubarek namazan gününde alafranga bir şerbet, rengi garip ve köpüklü bir şerbet içermiş.

Misafirleri bekletişi bu tatlı meşguliyetini yarıda bırakmamak arzusundan dolayı imiş.

Kaldı ki, İzmir'in eski, kökü asırlardan gelme tabirle gâvur İzmir'in alafrangalığı bizim eve de hayliden hayliye girmişmiş. Bu cümleden olarak hanımlar Bursa'da sini etrafında dizilip elleriyle yemek yedikleri halde İzmir'de korsesiyle yere şilte üzerine çömelmesine imkân olmayan Naima Hanım'la birlikte Hasibe Hanım da masa başında yemek yemeye ve çatal bıçak kullanmaya başlamış. Eski usule ancak Sabure Hanım sadık kalmış ve onun yemeği artık odasına, tepsi içinde gider olmuş.

Namaz ve ibadet hususunda da durum değişmiş. Sabure Hanım beş vakit namazını kılmakta, Kadiri tarikatına mensup bulunduğundan doksan dokuz taneli büyük tesbihini çekmekte kusur etmemiş. İfadesine göre Hasibe Hanım'ın da ibadetinde bir noksanı, Tanrı'ya karşı bir borcu olmamış. Galiba sade hatimlerin seyri biraz ağırlaşmış ve misafirliğe gidişler bir takım ziyaretler bazı namazların arada bir, nadiren kazaya kalmasını gerektirmiş. Fakat artık dedemin namazları cuma ve bayram namazlarına inhisar ettiği gibi orucunda bile kusur eder olmuş. Naime Hanım'ın Bursa'da dahi aksayan beş vakit namazları ise süslenmek telaşları içinde intizamını tamamen kaybetmiş.

İzmir'de büyükanneme sadakatsizliklerini bütün bütün artıran dedemin biraz da bu sadakatsizlikleri affettirmek üzere kendisine haremde artık baş yeri vermiş olduğunu da sanıyorum. Kocası öldükten ve borçları ödemek üzere emlakini elden çıkardıktan sonra Sabure Hanım oğluna karşı hâkim vaziyetini hiç değilse bir derece kaybetmiş. Erkek evlat dünyaya getirmiş, bunlardan bir tanesi de yetişip büyümeye başlamış olan gelin hanım da artık kendini mevkiinde daha emin hissetmiş olacaktır. Sabure Hanım'a karşı kurulan cephede de ortağı Naime Hanım büyükannemle müttefiktir. Annemin söylediği gibi Sabure Hanım ilk zamanlarda ve müteaddit cariyeye rağmen gelinini tahtaya çamaşıra kasten sokarak ellerinin derisini bu suretle öyle hatır hatır etmiş olsa bile, artık Hasibe Hanım o zamanların acısını taraf taraf çıkarmaktadır.

Parmaklarını kullanarak yemek yemekte ısrar ettiği için kaynanasını yemek odasından ve misafirlerin yanlarından çıkarıp sürmüş olması da işte intikamlarından biridir.

İlave edeyim ki, Sabure Hanım 1912 yazında vukua gelen ölümüne kadar yemek yediği sırada çatal bıçak kullanmamakta sabit kalacaktı. Parmaklarıyla yiyişi de hakiki bir zarafet arzederdi. İnce parmaklarının ancak uçları kirlenir, üzerine lokma düşürmesi, yahut örtüye yağ dökmesi hiç, hiç vaki olmazdı...

Dediğim gibi 1868 senesine kadar İzmir'de kalındıktan

sonra, dedem bin kuruşluk bir zam görerek "Cezayir-i Bahr-i Sefid", bugünkü dile tercüme edilecekse "Akdeniz Adaları" vilayeti mektupçuluğuna tayin edilmiş. Bu suretle İzmir şehrinden Çanakkale'ye, muhakkak ki sevimli, fakat ufak ve sakin bir kasabaya nakledilmiş. Orta yaşlıların merkezini Rodos olarak hatırladıkları bu vilayetin Abdülaziz zamanındaki merkezi Kale-i Sultaniye, yani Çanakkale imiş. İskenderun körfezine yakın bulunan ve asırlarca müstakil bir krallık teşkil etmiş olan Kıbrıs adası da sancaklarından birini, en doğudakini teşkil ediyormuş. Sultan Aziz'in tahttan atılmasında mühim bir rol oynayacak olan Çerkes Hasan vakasında yaralanmakla canını kurtarabilişi talihini, bu sırada hariciye nazırı Raşit Paşa Çerkes Hasan kendisine dokunmadan önce korkudan öldüğü halde arkadan adamın kollarını kapmaya kalkışı da fevkalade cesaretini gösteren Kayserili Ahmet Paşa'yı Çanakkale'de vali bulmuşlar.

Okuması yazması bilindiği vechile pek kıt olan bu hazret iyi kâtip ve şair olduğunu evvelden öğrendiği yeni mektupçusuna pek itibar etmiş, kendisini bütün devir ve teftişlerinde yanından ayırmamış, dedem de kısa denecek bir zaman içinde vilayeti terkip eden bütün adaları Kıbrıs'a kadar görüp gezmiş.

Hele Kıbrıs'ı içine alan sonuncu dolaşma bir aydan fazla sürerek Hasibe Hanım bu müddet esnasında âdeta İzmir'i ve İzmir'deki üzüntülerini aramış, şarabına nefis ve kadınlarına pek oynak dedikleri Akdeniz adalarında otuz yaşını henüz geçmiş kocasının serbest ve kendisinden uzakken neler yapa-

bileceğini -yahut neler yapmayacağını- düşünerek kocasının dönüşünü içi içine sığmaz bir halde beklemişmiş.

Kaldı ki, Çanakkale'de ancak bir yıl kalınmış ve Kayserili'nin inhasıyla bu müddet içinde rütbece terfie mazhar olan dedem 1869'da ve belki gene Kayserili'nin delalet ve yardımıyla henüz otuz iki yaşında var yokken, vilayetin Midilli sancağına mutasarrıf tayin edilmiş. Maaşı da o zaman için hakikaten mühim bir miktara, 10.270'e çıkmış.

Otuz yılı eyvah ki artık aşan bir zaman önce İstanbul'dan deniz yoluyla İtalya'ya giderken toprağına ayak bastığım ve ancak rıhtımda, siyasi vaziyetten dolayı ürkek ürkek, "Allah vere de başıma bir bela gelmese!" diye diye bir kaç adım atıp vapura döndüğüm Midilli'de, dünyanın en güzel yerlerinden sayılan bu şehir veya kasabada ailem iki sene kalmış. Bu müddet esnasında da, belki genç ve çapkın mutasarrıf beyin tek haremi bulunan kadına karşı bir tecessüs ve nisbet duygusuyla eşraftan Rum madamları gayetle tuvaletli bir şekilde ziyaretlerine geldikleri ve bu ziyaretlerin hiç değilse bir kısmını iade etmek icap ettiği için ifadesine göre Hasibe Hanım Midilli'de süsüne ve ziynetine hayatında ilk ve son defa olarak çok itina etmiştir.

Fakat bu süsleri zengin ve elbiseleri Paris'ten gelen Midilli madamları beğendiler mi ve Hasibe Hanım da "Teyze hanım" yani kaynanasının ortağını taklit ederek korseler giydi ve beli ince görünsün diye korselerini gözlerinden yaşlar gelecek derecede sıktı mı, meçhulüm.

Bir zamanlar müstakil bir prenslik teşkil etmiş ve Fatih

devrinde alınmış olan Midilli adasında büyükbabamın pek iffetli ve dirayetli bir mutasarrıf hatırası bıraktığını ise 1915'te Viyana'dan ilk defa olarak geçtiğim sırada kendisini orada büyükelçi olarak tanıdığım eski sadrıâzam Hüseyin Hilmi Paşa'dan duymuştum. Midilli'nin köylerinden birinde doğup büyüyerek delikanlılık çağında dedemin halefleri arasında en meşhuruna, yani Namık Kemal'e intisap edecek olan bu vezir, Ahmet Nafiz Bey veya Paşa, Midilli'de mutasarrıfken henüz köyünde, kendi lisanından duyduğuma göre "Sarlıca" isimli köyünde yaşıyormuş. Büyükbabamın yolu bir teftiş esnasında bu köye düşmüş, Hüseyin Hilmi Paşa'nın babası da köyün en itibarlı adamıymış demek ki geceyi onun evinde geçirmiş.

Hilmi Paşa henüz on üç-on dört yaşında bir çocukmuş. Dedeme kahve takdim ettikten sonra ayakta, sofrada hizmet de etmiş. Fakat Nafiz Bey'in sakalına açık kumral demişti ki, bu söz Hasibe Hanım'ın ve babamın tariflerine uymamaktadır: Her halde Hüseyin Hilmi Paşa'nın hatırında yanlış kalmış olacak.

Memurluk hayatında dedemin eline en yüksek maaş Midilli'de geçmiş. Bursa'da satılmamış iki üç dükkânın ve Mahkeme mahallesinde kiraya verilmiş haremli selamlıklı büyük evin getirdikleri hesaba katılmadan da altın para devrinde, hem de sultan Aziz zamanında yüz küsur lira aylık, azası biri çocuk olmak şartıyla iki erkek ve üç kadından ibaret bulunan bir aile için hakikaten harcedilemez bir para olmak lazım. Fakat Ahmet Nafiz Bey maşaallah harcetmiş, hem öylesine harcetmek ki, Midilli'den ayrılmak icap edince yapılmış

borçları ödemek üzere büyükannemin kesesine başvurmak icap etmiş. Midilli çarşısındaki esnafa ödenecek borçların Hasibe Hanım tarafından verilen para ile ödenmesi ise ayrı ve büyükbabamın hesap ve kitabını ne derecelerde bilmediği hususunda da büsbütün parlak bir delil teşkil etmektedir.

Şöyle ki: Ahmet Nafiz Bey bütün parasını daima üzerinde taşır, elbisesinin ceplerine rastgele ve hiç hesaplamadan kormuş. Name, resim gibi şeyleri aramak üzere Hasibe Hanım kocasının ceplerini gizlice karıştırırken de bu paralardan bir kısmını ölçü ve nisbet dahilinde alır, şahsi masrafını bu para ile tesviye edermiş. Zira, gene anlattığına göre, pek müsrif olmasına rağmen dedem kendisinden evde para istenince katiyen memnun olmaz, sinirlenip hiddetlenirmiş. Bu sebeple, onu rahatsız etmemek ve paylanmamak üzere, büyükannem bu yolu keşfetmiş, ay sonlarında da tamamen "tehi dest" kalan kocasına ikrazlarda bulunarak tasarrufkârlığından, hüsnü idaresinden dolayı takdirlere, teşekkürlere mazhar olurmuş.

Midilli'de dedemin aylığı hemen hemen bir misli artmış bulunduğu, bu sebeple de ceplerine daha çok para doldurduğu için, büyükannem Hasibe Hanım'ın daha yüksek çapta kat'iyyet yaptığı tabiiydi.

Nitekim tuvalet masarifini iki üç misline çıkarmış bulunmasına rağmen, hareket sırasında borçları bir çırpıda ödeyip kocasının gene takdir ve tebriklerini kabul etmiş. Hasibe Hanım hesap ve kitabını hemen hemen aynı derecelerde bilmeyen babam Sırrı Bey'e karşı da bu metodunu tatbik eder miydi, pek bilmiyorum ama, kocasına yaptığını hafifçe eğlene

eğlene bize merhum ablamla bana anlatması şüphesiz ki doğru değildi.

İlave edeyim ki, bazı küçük masraflara karşı pek hasis ve sert davranan ninem de hakikatte asla hesabi bir hanım değildi ve evimizde hiç bir zaman sığıntı, misafir hanımlardan, dalkavuk kadınlardan geçilmezdi ki, bunların mühim bir kısmı da taşra dolaşmalarının mirası bulunan mahluklardı,

Faraza bu Midilli'nin Pilimar isimli kazası ahalisinden kurbağa gözlü, ağlar sesli, yaşlı gözlü, daima ister ve hiç doymaz olan bir galiba Hamdune Hanım vardı ki bizimkiler Midilli'deyken evimize küçük bir kız olarak anne ve ninesiyle dadandığını söylerlerdi. Çocukluğumda ve ilk gençliğimde bir Midilli muhacirine inkılap etmişti. Aynı derecede muacciz ve aç gözlüydü ve artık annesi, ninesi tarafından taşınarak değil, fakat kendisi kız erkek iki torununu taşıyarak yıllarca ve yıllarca geldi, postu da her gelişinde haftalarca serdi...

Havasının letafetiyle meşhur olan Midilli'den ayrılış büyükbabamın mükerrer talepleri üzerine olmuş. Zira her nedense -belki de sadece işreti ziyadesiyle artırdığından- Ahmet Nafiz Bey Midilli'de çok hastalık çekmiş, başka bir vazifeye naklini isteyip durmuş, maaşının tenzili şartıyla naklini kabul ettiği için nihayet meramına ermiş, 1700 kuruş aylıkla Halep vali muavinliğine tayin edilmiş. Bunun üzerine Midilli'de toplanıp hazırlanmışlar, anlattığım gibi dünya kadar da borç

ödeyerek İstanbul'a gelmişler.

Halep'e Anadolu'dan geçip mi gideceklermiş, yoksa Akdeniz'i gerisin geri aşarak İskenderun'a falan mı çıkacaklarmış, bilmiyorum. Ama bu gidiş kendilerine nasip olmamış. Zira İstanbul'a henüz yeni vardıkları sırada, vali muavinlikleri lağvedilivermiş.

Âli Paşa da artık ölmüş bulunduğu için dedemin daha az bir maaşla daha ufak bir memuriyete razı olması icap etmiş.

İstanbul'daki karargâhlarını teşkil eden kazasker Bursa'lı Agâh Efendi konağında iki ay kalındıktan sonra, Ahmet Nafiz Bey'i 6000 kuruş maaşla Aydın vilayeti mektupçuluğuna nakletmişler: Tenzili maaş ve tenzili mertebe.

Çanakkale Boğazı yeniden kat'edilip Akdeniz'e çıkılmış. Ailem ikinci defa olarak İzmir'e gitmiş...

Her gidilen yerde ev kurmak üzere eşya ala ala, sonra bu eşyayı verilmiş bedelin dörtte birine sata sata senelerce sürecek dolaşmalarının bu ikinci İzmir hayatı dördüncü merhalesi ve henüz huzurlu devresidir. Zigana, Kop Dağları beygir sırtında kış kıyamette henüz aşılmamakta, gidilecek yere hep deniz yoluyla, hep güzel ve güneşli Akdeniz geçilerek varılmaktadır. İzmir'e gidilmekten maaşın azlığına rağmen hanımlar memnun olmuşlar ve orada bir çok eski tanıdığa kavuşmuşlar. Fakat bu yeni İzmir devresi ancak bir kaç ay sürmüş. Abdülaziz saltanatının Âli Paşa'dan sonraki devrinde büyük küçük memurlar tamamen seyyar bir hale geldikleri, Avusturya İmparatoru François-Joseph'in bir diplomatımızla görüştüğü sırada demiş olduğu gibi "bir yerde karar

kılmamak şartıyla daimi bir promnada girmiş bulundukları için" dedemi bir gün aynı maaşla Tuna vilayeti mektupçuluğuna tahvil edivermişler. Aile hazırlanıp vapura binerek İstanbul'a gelmiş, İstanbul'dan ikinci bir vapur kendilerini galiba Varna'ya çıkarmış, Varna'dan vilayet merkezine, Rusçuk'a gelinmiş.

Bir kaç yıl sonra kanlar ve facialar içinde doğacak Bulgaristan'ın kendisine merkez seçmeyerek taşra kasabası vaziyetine indireceği Rusçuk'u da tamamen bir Türk ve İslam beldesi bulmuşlar.

Birinci cihan harbinde Bulgaristan'ın bizim safımıza katılışının ilk bedeli olarak Avrupa hududunu değiştirttiği günlerde ve henüz Sırbistan ele geçmediği için Romanya üzerinden geçerek -Avrupa'ya giderken, bir gecemi berbat bir hanında, dört kişilik bir odasında geçirdiğim Rusçuk kasabasında,- pencerelerinden Tuna'nın akışı seyredilen bir ev tutmuşlar. Benim ancak berbat bir hanında yer bulabilip geceyi geçirdikten sonra Romanya tarafına geçiş saatine intizaren fecirle yollarına düşünce çamurlu kaldırımda yapayalnız bir hayli yürüdüğüm Tuna boyundaki evleri de geniş bir bahçe içinde, ahşap ve iki katlı bir evmiş.

Midilli'de olduğu gibi Rusçuk'ta da bu geçişlerim bu kadar çabuk olmasa ve ihtiyarları sorguya çekseydim, Ahmet Nafiz Bey ailesinin içinde yaşadığı evleri hatırlayanlar, gösterenler ihtimal ki çıkardı: Fakat şimdi o evler çoktan yıkılmış, o evleri gösterebilecek kimseler pek çoktan mezara girmişlerdir.

Rusçuk'un Tuna boyundaki evinde her gece karşı taraftaki Rumen şehrinin ışıklarını seyrederken, artık yaşı onu geçmiş olan babamda yeni bir yer ve tamamen farklı bir yer görmek arzusu uyanmış. Hatta bir iki kere lalasını kandırarak gizlice Tuna'yı aşmaya, Rumen toprağına ayak atmaya muvaffak olmuş.

Kaldı ki, geniş bağçeli ve ahşap evlerinden her gece ışıklarını gördükleri Romanya da o tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun bir cüzünden ibaret. Gerçi Eflak ve Boğdan'a yolladığımız voyvodaları dilediğimiz gibi azlettiğimiz zamanlar çoktan mazi olmuş, Eflak'la Boğdan nice zamandır birleşmiş, istiklalini ilan için fırsat bekleyen bir Alman prensi Bükreş'te bir taht kurmuş bulunmaktadır. Fakat Osmanlı devleti için müstakbel krallık hâlâ "Memleketeyn" yani "İki Memleket" beyliğinden ibarettir. Bunun bir delili olarak da Ahmet Nafiz Bey adı hatırıma gelmeyen vali paşa tarafından memleketin nazırlarıyla âdeta bir akran gibi temaslarda bulunmaya, pürüzlü bazı işleri düzeltmeye memur edilmiş ve Bükreş'e yollanmış.

Bu vazife neydi, Rumen ricali kendisine akran muamelesi ettiler mi ve Ahmet Nafiz Bey vazifesinde muvaffak oldu mu, bilmiyorum ama, evden üç dört gün sonra döneceğini söyleyerek ayrılmış bulunmasına rağmen Bükreş'te iki haftayı aşkın bir müddet kalışı Hasibe Hanım'ı pek sinirlendirmiş.

Zira Rumen kadınlarının pek süslü ve fettan, gönüllerinin de pek ateşli olduğunu kendisine söylemişlermiş.

Tuna vilayetinin batı cihetindeki müntehasında, Sırp beyliğimizle hemhudut olan Vidin sancağında da Aziz Paşa isminde bir mutasarrıf varmış ve onun annesi de Hacı Kâmili Paşa'nın eski azatlılarından, yani büyükannem Sabure Hanım'ın kapı yoldaşlarındanmış. Sabure Hanım büyük ısrarlarla Vidin'e çağrılmış. Kendisi de bu davete icabet etmiş, yanına bir cariye ile emektar adamımız Ahmet Ağa'yı alıp Tuna üzerinde işleyen vapurlardan birine binerek gitmiş, tam bir ay kalmış. Avdetinde de Pazvantoğlu adlı sergerdenin bir asır önce isyan ederek âdeta, ayrı bir İslam devleti kurmuş bulunduğu bu Vidin'in Rusçuk kadar latif bir Türk şehri olduğunu anlatmış. Velhasıl evin büyük küçük bütün insanları kendilerini katiyen bir hıristiyan memleketinde, yabancı bir diyarda hissetmemişler.

Hareme misafir gelen hanımlar da memur hanımlarından ve müslüman eşraf hanımlarından ibaretmiş. Ziyarete gelecek, kalbur üstünde bulgar kadınları pek azmış ve hiç biri de Midilli madamları gibi Paris modasını günü gününe takip edecek halde değilmiş. Babayani kimselermiş, Bükreş terzileriyle sıkı münasebette ancak iki bulgar kadını tanımışlar.

Tuna kıyılarında yaşamaktan pek memnun bulunduğu için de, günün birinde, Yanya'dan naklen vali tayin edilen Ahmet Rasim Paşa isimli vezir yanında oradan getirdiği mektupçusuyla çıkagelip dedeme mazuliyet haberi bildirilince, evde âdeta matem havası esmiş. Fakat kış bastırmış bulunduğu, odun kömür başta gelmek üzere kışlık bütün levazım tedarik edilmiş olduğu için, bahara intizaren bir yere gitmemek

ciheti tercih edilmiş.

Mektupçular o tarihte biraz da valilerin keyfine tabi olup her yeni vali de dilerse mektupçusunu beraberinde getirdiğinden, Sultan Hamid'in orta zamanlarına kadar yaşayacak ve Trablusgarp'ta uzun müddetler valilik edecek olan bu Rasim Paşa da İstanbul'dan geçerken Yanya'daki mektupçusunun Tuna'ya naklini temin etmişmiş. Büyükannemin ifadesine göre dedemin tanıyıp ehliyetini anladıktan sonra hareketine pek esef edip hatta mektupçusunu başka bir vazifeye nakledip yaptığını tamir etmek istemiş, ama büyükbabam fahriyen bazı mühim yazılarını yazmakla beraber bu teklifi kabul etmemiş, bir başkasını yerinden etmek pahasına Rusçuk'ta kalmaya razı olmamış. Baharla, 1872 ilkbaharıyla birlikte ailesini yanına alıp ve aynı yollardan geçip İstanbul'a dönmüş.

Gene yüksek kaldırımdaki konağa, çocukluğumda bir kaç kere götürüldüğüm ve ancak sefalet ve inkıraz günlerini görebilmiş olduğum Bursalı Kazasker Agâh Efendi konağına misafir inilmiş, Ahmet Nafiz Bey de Bâbıâli odalarında, Bâbıâli koridorlarında mutasarrıflık, hiç değilse mektupçuluk, velhasıl bir memuriyet aramaya koyulmuş. Fakat artık hamisi olmadığı için bu arama, faidesiz, aylarca sürmüş. Nihayet sonbaharda ve iki yıl önce Midilli gibi bir yerde 10 bin kuruştan maaş alırken bu sefer ancak 5570 kuruş maaşla, Erzurum divan-ı temyiz reisliğine tayin edilebilmiş.

Yani artık taşra memurluğunun meşakkatli, çetin devresine girilmiş.

Karadeniz'de fırtınalar güzden başladığı ve Trabzon-Erzurum yolunda kış çabuk bastırdığı için dedem annesini, karısını ve oğlunu korkunç dalgalar aşmaktan ve karlı buzlu dağları, tipiler içinde ve beygir üzerinde aşmaktan korumak istemiş. Artık hayli büyümüş bulunan babam Sırrı Bey'in yeni açılan, müdürlüğü de müverrih ve müstakbel Maarif nazırı Abdurrahman Şeref Efendi tarafından yapılmakta olan Bayezit Rüşdiye mektebine kışın devam etmesini de arzu etmiş. Velhasıl hanımların payitahtta kalmaları, Erzurum'a ilkbaharda gelmeleri kararlaşmış.

Ahmet Nafiz Bey de yanına yalnız emektar Ahmet Ağayı alarak Trabzon'a müteveccihen yola çıkmış. Büyükannem Hasibe Hanım kocasından aylarca uzak yaşayacağını düşünerek çok kahırlanmış ama, kendisini Bükreş'e yahut Kıbrıs'a yolcu ederken duymuş olduğu üzüntüleri duymamış. Erzurum'da şuh ve fettan madamlar olamayacağı için fazla bir korkuya kapılmamış.

Bunu anlatırken de gafletine uzun seneler sonra gene hiddetlenir: "Akıl etmeliydim, her ihtimali hesap etmeliydim! Eğer ben yanında olsaydım, o felakete muhakkak ki uğramazdım!" diye içi yana yana söylenirdi.

Fakat büyükannemin uğradığı felaketin ne olduğunu hikâyeden önce şunu kaydedeyim ki, dedem Ahmet Nafiz Bey'in başına da Erzurum'da hemen başka bir felaket gelmiş. Yani divan-ı temyiz reislikleri vilayet naiplerine ek vazife olarak verildiği için henüz yol yorgunluğunu çıkaramadan açıkta

kalıvermiş. Bereket ki o sırada Erzurum valisi bulunan ve şu sırada ismi maalesef hatırıma gelmeyen zat dedemin dirayet ve ehliyetini takdir etmiş, vilayetin güney kısmını teşkil eden Muş sancağı mutasarrıflığına 6770 kuruş maaşla tayinini temin etmiş.

Muş o tarihte bir sancak olup Bitlis'le daha bir iki vilayeti de kazaları meyanında bulunuyormuş.

Bütün bir kışı Kazasker Agâh Efendi'nin konağında mı geçirmişler, bilmiyorum. Fakat ilkbahar gelir gelmez Hasibe Hanım babamın Bayezit Rüşdiyesi'ndeki imtihanlarını beklemeyi katiyetle reddetmiş, yola çıkılmasında ısrar etmiş. Büyük babam onları davet etmeden önce, "Bugün hareket ediyorum" diye kendisine mektup yollanmış, çünkü dedemin son bir iki mektubunda büyükannemin hiç hayra yormadığı bir eda, çekinen, bir şey söyleyip anlatmaktan âdeta kaçınıp utanan bir eda varmış, yanlarındaki iki cariye ile birlikte toplanıp hazırlanmışlar, Sabure Hanım'ın en az elli, Hasibe Hanım'ın da otuz yıl kadar bir zaman sonra tekrar gördükleri Karadeniz'i hayli meşakkatli bir yolculukla geçerek Trabzon'da karaya çıkmışlar, orada bir tanıdıkları bulunmadığından hana inmişler. Sonra, tabii yaşmak ferace ile beygir üzerinde, henüz kar içinde bulunan sarp dağ yollarını aşa aşa Erzurum yolunu tutmuşlar. Hasibe Hanım'ın büyük biraderi Hüseyin Rüştü Efendi ile halazadelerinin yaşadıkları Kelkit'te bir mola verdikten sonra bilmiyorum kaç günde Erzurum şehrine varmışlar.

Orada ikinci bir moladan sonra da Muş yolunu tutmuşlar. Hele Erzurum-Muş yolculuğu pek çetin, pek zahmetli olmuş.

FEHİME HANIM'LA BİRLİKTE MUŞ'TA GEÇEN ZAMAN VE SONRASI

Muş'a iki saatlik mesafede, mutasarrıfın yolladığı süvari jandarmalar karşıcı çıkmış. Sadık adamımız olup Muş'-ta babamın dadısıyla evlendirilerek nahiye müdürlüğüne terfi edilecek olan Ahmet Ağa da dedemden annesine bir mektup getirmiş. Bu mektubu okuyunca Sabure Hanım bir tuhaf olmuş ve ötekilerden, büyükannemden, ortağından ve torunundan ayrılıp atını sürmüş, Ahmet Ağa ile belki bir saat başbaşa, önden gitmiş.

Büyükannem Hasibe Hanım bu vaziyetten dolayı pek merak ve endişe içinde kalmış olmakla beraber bir şey sormaya cesaret edememiş, nihayet Sabure Hanım beygirini durdurup kendisini eliyle davet ederek durumu haber vermiş. Dedem mektubunda Muş'ta ikinci defa olarak evlendiğini, bir amcazadesini aldığını dolambaçlı bir dille bildiriyor. "Eve geldiğiniz zaman orada bir kadın bulacaksınız. Kendisi sizin kızınız, hanımın hemşiresi ve Sırrı'nın teyzesidir" diyormuş. Bu cümleyi her tekrar edişten sonra: "Ne kadar da etraflı bir

akrabalık tesis ederek yazmıştı!" derken büyükannemin sesine gelen acı bir istihza fısıltısını duyar gibi, aynı acı istihzanın pek ince dudaklarını büküşünü görür gibi oluyurum.

Hemen söyliyeyim ki, Sabure Hanım o zamanın, hatta her zamanın kaynanaları gibi gelininin başına gelen felaketle istihza etmeye kalkmamış, en ufak bir memnunluk eseri göstermek şöyle dursun tamamıyla büyükannemin tarafını tutarak pek hiddetlenmiş, Muş'a varıp oğlunu görünce de kendisine pek ağır sözler söylemiş.

Hasibe Hanım haberi sükûtla ağzından tek söz çıkmadan dinlemiş ve beygir üzerinde, etrafında süvari jandarmalar ve cariyelerle, yanında oğlu ile kaynanasının ortağı ve önünde kaynanasıyla yoluna dimdik devam etmiş. Fakat kocasının ve ortağının oturmakta oldukları eve vardıkları zaman gözlerinden iki sicim halinde mütemadiyen akmış yaşlardan dolayı yaşmağı sırsıklam bir halde bulunuyormuş. Büyük babamla annesinin oturdukları odaya yaşmağını feracesini çıkarıp girerek kocasının önüne kendisini eteklemek üzere vardığı zamanda da, metin kalmak hususundaki bütün gayretine rağmen nefsini âdeta kaybetmiş olduğu yere bir külçe halinde yığılıvermiş. Bunun üzerine, bir vefasıza karşı bu kadar aşka Sabure Hanım hiddetlenmiş:

"Ne oluyorsun, kız? Neye kederleniyorsun? Onun layığı, aldığı bu kârı cinsinden nuhuset karılarmış!" demiş. Mütemadiyen odaya girip çıkan, bu esnada odada bulunup manzarayı kayıtsız ve yabancı bir eda ile seyreden yeni gelini de:

"Haydi defol! Senin burada işin yok! Boyuna neden girip çıkıyorsun!" diyerek dışarı kovduktan sonra oğluna demediğini bırakmamış.

Az sonra paşalığa yükselecek olan Ahmet Nafiz Bey de bu sözleri başı eğik, ağzını açmadan dinlemişmiş.

Muş'taki mutasarrıf konağında İstanbul'dan gelenlerin karşılarına çıkan hanım, yani kocasının takdim cümlesini acı bir istihza ile tekrar etmeyi pek seven büyükannemin dediği gibi "Sabure Hanım'ın kızı, Hasibe Hanım'ın hemşiresi ve Sırrı Bey'in teyzesi," hiç de yabancımız değilmiş, büyükbabama varmamış olsa bile bu sıfatları taşımaya ve evimizde yaşamaya hak sahibiymiş, çünkü büyükbabamın amca kızıymış. Büyük dedem Mehmet Sabit Bey'in Oltu kasabasında yaşayan iki kardeşinden birinin kızıymış. İsmi Fehime olup galiba iki aydır da Ahmet Nafiz Bey'in nikâhı altında bulunuyormuş. İşin evveliyatı da şöyle geçmiş:

Nafiz Bey'in Muş'a mutasarrıf olarak gelişinden kısa bir zaman sonra, adını evvelce duymuş olsam bile şimdi hatırlayamadığım bu amcası yanına Sait adlı oğlunu alarak ziyarete gelmiş. Allah'ın hikmeti, yirmi bir-yirmi iki yaşlarında olan bu Sait fevkalade yakışıklı bir delikanlıymış. Amca, bu oğlundan güzel, beş yaş da taze olan bakire bir kerimesi bulunduğunu, kendisinin müstesna güzelliğinden başka bütün ev işlerine de vakıf, ziyadesiyle hanım kadın olduğunu uzun

uzun anlattıktan sonra sözü "Sana kızımı Allah'ın emriyle vereyim!" cümlesiyle bitirmiş.

Dedem de kabul hususunda fazla naz etmemiş. Hasibe Hanım'ın tam istediği genç kız tipi olduğu hakkında annesinin teminatını vaktiyle tereddütsüz kabul etmiş olduğu gibi Fehime Hanım'ın müstesna hüsnüanına ait hikâyeyi de aynen, tenzilatsız kabul ederek işe rıza göstermiş.

Müsahabeyi kapı arkasından dinleyen Muşlu ve her halde kulağı oldukça delik, bir hayli da münafık bir hizmetçinin Hasibe Hanım'a bilahare hikâye ettiği veçhile vefasızlığını, ihanetini mazur göstermek üzere de hareminin yaşlı, aynı zamanda alil bulunduğu cihetle kendisine bakamadığını, yıllardan beri cariyeler elinde kaldığını amcasına söylemeyi de ihmal etmemiş.

Oltu kasabasına hemen atlılar gönderilip müstakbel gelin getirilmiş, gürültüsüzce bir nikâh kıyılıp dedem yeni karısıyla gerdeğe konmuş ve gerdekte tabii ayakları suya ermiş, yani ikinci karısının güzelliği hususundaki tarif ve senaların hakikate asla uymadıklarını görüp anlamış.

Gerçi Fehime Hanım büyükannem Hasibe Hanım'ın kısa boylu olmasına mukabil uzun boylu imiş ama, bütün meziyeti de bundan ibaretmiş. Teni gayetle esmer, yüzünün bir tarafı öbür tarafına nisbetle çarpıkmış, bir gözü de durmadan sulanırmış. Aynı zamanda pek cahil olup hele şivesi gayetle bozukmuş. Bunları söyleyen Hasibe Hanım Fehime Hanım'ın kendisinden genç olduğunu olsun teslim ederdi, ama öyle on yedisinde on sekizinde bir taze olmadığını, belki yirmi beşini

bile aşmış, yani bal gibi evde kalmış bir kız olduğunu da ilave ederdi.

Hasibe Hanım'ın başına gelmiş felaketi Muş yolunda öğrendikten sonra, evde rakibesiyle karşılaştığı dakikaya kadar hayalinde onu nasıl tasavvur etmiş olacağını şimdi düşünüyorum. Eve bir an önce varıp güzelse bir an önce kahrolmak, mahvolmak, şayet güzel değilse biraz teselli bulmak için çılgın bir arzu duyarken aynı zamanda da başını alıp dönmeyi, uzak diyarlara kaçmayı düşünmüş olduğunu tasavvur ediyorum. Ve nihayet, karşı karşıya göz göze gelince, iki kadının birbirlerini tepeden tırnağa kadar nasıl, ne heyecanlar ve kinler içinde süzüp tetkik etmiş olacaklarını tasavvur ediyorum, görür gibi oluyorum. Bununla beraber, Fehime Hanım'ın büyükannemin iddia ettiği kadar çirkin olduğunu yüzünün çarpık olup bir gözünün de mütemadiyen sulandığını pek zannedemiyor, tarifte kıskançlığa ve kine büyük yer ayırıyorum.

Nitekim, Hasibe Hanım'ın geldiği günü gecesini kendisiyle geçiren dedem, ertesi günü ona, hem de ortağı vasıtasıyla bir mektup yollamış ve üvey pederinin yıllarca vaktiyle tatbik ettiği usulden ilham alarak bu mektubunda bir gecesini kendi yanında, bir gecesini yeni karısının yanında geçirmesine müsaade etmesini rica etmiş. Hasibe Hanım mektubu okuduktan sonra okuyup yazma bilip bilmediğini Fehime Hanım'dan sormuş. Genç kadın: "Yoh, bilmem!" deyince de: "Seninle gönderişinin hikmeti şimdi anlaşıldı!" deyip onu tezyif suretiyle hemen bir intikam aldıktan sonra kaleme sarılıp cevap yazarak yine Fehime Hanım'la yollamış. Bu cevapta mütesavatı

kabul etmiyormuş. İki geceyi kendi yanında geçirdikten sonra bir geceyi de ortağının yanında geçirmesine müsaade edeceğini bildiriyormuş.

Fakat hiç şüphe yok ki, Fehime Hanım babası tarafından dedeme temin edilmiş olduğu veçhile bir elmanın yarısı gibi erkek kardeşe benzeseydi, yani pek güzel, hatta sadece güzel olsaydı, ne dedem Hasibe Hanım'a müsavat teklifinde bulunur, ne de Hasibe Hanım müsavatı beğenmeyerek daha fazlasını istemeye kalkışırdı. Şarkıda dendiği gibi "Uzaklardan bakan ben oldum!" sözlerini tekrarlamak zaruretinde kalırdı. Otuz yılı aşkın bir zamandan beri dul ve yaşı sekseni geçmişken bile bu noktayı acı acı, hayli kindar bir istihza ile düşünür ve kocasının o sıralarda bir gün kendisini yine yaşlı gözlerle bulunca: "Hanım, boş yere neden böyle ağlayıp duruyorsun? Allah merhamet etti ve bana senden güzel olmayan bir kadın aldırttı!" dediğini söylerdi.

Hasibe Hanım'ın Muş'a geldiği sırada günaşırı yeni karısının yanında kalmayı şart koşmuş olan dedem, bu yeni hanımdan az sonra fevkalade bıkmış. Vakıa sözünü değiştirmeyerek "üç gecede bir gece" şartını kabul etmemiş ama, Fehime Hanım'a tahsis ettiği gecelerde ancak bir iki saati onun yanında geçirdikten sonra muntazaman ninemin yanına döner olmuşmuş.

Akrabalarla evimizin en kalabalıklaşmış olduğu yer Muş

olmuşmuş. Dedemin amcasıyla amcazadesi, diğer bir tarifle kaynatasıyla kayınbiraderi hanımlar ve babam İstanbul'dan gelmeden önce ayrılıp Oltu'ya dönmüşlermiş ama, büyükannem beş altı yaşındanberi hasretini çektiği Hafize Hanım'ı yanına getirtmiş.

Kelkit'in bir köyünde hemen hemen otuz yıldanberi yaşayan bu zavallı kadın pek tez çökmüş. Kılık kıyafeti, tavru haliyle de tam bir köylüye benzemiş bulunuyormuş. Hasibe Hanım annesinden içine rikkat ve merhamet karışan bir muhabbetle bahseder, fakat bu rikkatli muhabbet ve merhametin içinde biraz istihkār da bulunduğu hissedilirdi.

Nitekim annesinin hemen hemen otuz senelik eşi Bekir Ağa, yani üvey pederi de Muş'a karısıyla birlikte gelmişken adamcağızı hareme sokmadığını, bir gün bile kendisiyle iki çift söz konuşmadığını anlatırdı. O kadar ki, Muş'tan Erzurum'a birlikte at üzerinde dönüşleri sırasında yine hiç konuşmamakta, onu tanımamakta ısrar ettiği için, Bekir Ağa buna artık pek hiddetlenerek beygirini Hasibe Hanım'ın beygirine yaklaştırmış ve: "Sen neye elimi öpmezsin? Ben senin atanım, anam!" diye çıkışmışmış.

Hasibe Hanım'ın bu halden annesinin ne derece müteessir ve mahzun olması icap ettiğini ömrünün sonuna kadar hiç düşünmediğini, bu hareketinden sadece müstehzi bir eda ile, bu istihzaya hiç hüzün ve pişmanlık karışmaksızın bahsettiğini hatırlıyorum.

Zavallı Hafize Hanım'ın bütün bir ömür geçirmiş olduğu Kelkit köyünün adı ne idi ve kocasından evvel mi, sonra mı

öldü, bunlar hafızamdan maalesef silinmiş.

Hasibe Hanım'ın büyük biraderi Hüseyin Rüştü Efendi de babamdan bir kaç yaş büyük olan oğlu ve ilk çocuğu Osman Efendi'yi beraberine alarak Muş'a gelmiş ve bir müddet oturmuş. Erzurum'un bilmem hangi kazasından bir hanım da Sabure Hanım'a haber yollayıp kendisiyle amca kızı olduğunu müjdelemiş ama -evvelce dediğim gibi- Sabure Hanım: "Aman lüzumu yok!" diye ters mukabele etmiş ve eve üşüşen akrabalar cetvelini daha şenlendirmek istememiş.

Midilli'de, İzmir'de ve Rusçuk'ta geçen ve aralarına İstanbul'da mola verişlerde karışan hareketli ve renkli hayattan, değişik günlerden, seyran ve ziyaretlerden sonra aile Muş'ta kalınan iki yıla nasıl katlandı, bilmiyorum.

Dünyada hiçbir şey insanı aşk kederleri kadar meşgul etmediği için Hasibe Hanım ortak derdi yüzünden sıkılmaya ve saatleri uzun bulmaya vakit ve imkân bulmamış olabilirdi ama, herhalde Naime Hanım Rusçuk'u, Rusçuk'tan ve hatta İstanbul'dan çok da İzmir'le Midilli'yi hasretle anmış olacaktır. Bu Muş eşraf ve âyanının haremleri şerefine korsesini giyerek gözlerinden yaş gelecek derecede sıkmayı ve yüzüyle kollarına ağdalar yapıştırıp canını yaka yaka kıllarını yolmayı da herhalde külfet saymış, bu işlerden Muş'ta vazgeçmiş olacaktır.

Muş'ta eşraf ve âyan hanımları... büyükannemin anlattığına göre o zamanlar Doğu bölgelerinde "Pire itte, bit yiğitte bulunur!" düsturu şiddetle cari imiş ve bu hanımlar ziyaret için takım takım gelip minderlere dizildikten sonra bazen tatlı tatlı kaşınarak ellerini göğüslerine, omuzlarına, sırtlarına, velhasıl şuralarına buralarına sokarlar, kendilerini böyle kaşındıran yaramazı bulur, ovalayıp bürer, yahut, daha nazik ve rahim, bunları sadece bulundukları yerden çıkarıp odanın ortasına fırlatıverirlermiş.

Bu sempatik mahluklar ondan sonra ne olurlarmış, topalının yedi mahalleyi dolaştığı hakkındaki ata sözüne rağmen atılırlarsa hemen can verir, atılmazlarsa yaşadıkları koyundan asla çıkmaz, velhasıl hane halkından herhangi birine asla nakli mekân etmezler mi imiş, bilmiyorum.

Kaldı ki, bu nesnelerden bir münasip miktarını da büyük ninem Hafize Hanım'ın kocasıyla beraber getirmiş olmaları icap ettiğini düşünmüyor değilim. Nitekim, çocukluğumda Hasibe Hanım'ın biraderi, Rüştü Efendi, hem de köyden değil kaza merkezinden Hacca gitmek üzere haremiyle -Osman Efendi'nin annesi öldükten sonra aldığı ve kızları Saliha ve Şükriye hanımların anneleri olan ikinci haremiyle- gelmişti de, bu hanımın fesi müthiş bir bit yuvası olduğundan kendisi hamama sokulunca fesi bir kolayına getirilip yakılacak ve yakıldığı sırada bitlerin "cazz!" diye canhıraş bir feryatları

yükselecekti. Böyle olduğu halde de bu bitler eve yayılmak şöyle dursun hatta haremiyle bir yatakta yatan büyük dayımıza dahi her ne hikmetse geçmemişlermiş!..

Babam Sırrı Bey, Rüşdiye mektebini bırakıp geldiği Muş'ta epey büyüyüp serpildiğinden selamlıkta kendine mahsus bir odaya sahip edildiği gibi devlet hizmetine de mülazimeten intisap ederek Mektubi kalemine çırak edilmiş. Bir istitrad açıp ilave edeyim ki, bundan on dört sene sonra da, bir başka mutasarrıfın, Diyarıbekirli ve müverrih Said Paşa'nın oğlu olan bir edib, yani Süleyman Nazif Bey, bana lütfen söylemiş olduğuna göre aynı kaleme aynı şekilde, mülazimeten çırak edilmiştir ve bu hizmeti sırasında kalemin kıdemli müntesipleri kendisine babamın ciddiyetini, çalışkanlığını ve yazısının güzelliğiyle ifadesinin düzgünlüğünü methetmişlerdir...

Sırrı Bey Muş'ta hususi dersler alarak bilgisini ilerlettiği gibi İngilizce'ye orada başlamış, hocası da İngiltere'nin konsolosu imiş.

Çünkü 93 harbini artık ufukta ve pek yakın gören dürendiş İngiltere o sırada Doğu'nun bazı mühim mevkilerinde, bu meyanda Muş'ta konsolosluk ihdas etmiş. Muş'a gelen ve yaşlı bir adam olan konsolos mutasarrıfla siyasi veya kalbi sebeplerle pek sıkı bir ahbaplık tesis edip oğlunu İngilizce'ye başlatmış, hatta epey ilerletmiş. Fakat istitratlar açа açа evin içindeki vaziyeti, Hasibe ve Fehime hanımlar rekabetinin safhalarını takip etmez olduk.

Fehime Hanım ortağının alil ve tamamen yaşlı olduğunu

sandıktan sonra kendisini görünce, Muş yerlisi hizmetçi -kapıları dinlemek sayesinde hayli şey duyup öğrenen Muş yerlisi hizmetçi- gibi gençliğine ve güzelliğine şaşmış, aynı zamanda da büyük bir ıstıraba düşmüş imiş. Kaldı ki, Fehime Hanım'ın güzelliğine hayret edişi belki de büyükannemin hüsnü zannı idi ve ortağı hanım kendisini ondan nihayetsiz derecede güzel sanmış olabilirdi. Her halde çok daha genç olduğundan emin, bir müddet gelin hanım oyununu oynamak isteyerek bu cümleden olmak üzere Doğu'daki usule riayeti iltizam etmiş, yani Doğu bölgelerimizde gelinler evlat sahibi oluncaya kadar büyüklerin yanında konuşmadıklarından ağzını açmamaya kalkmış. Fakat Sabure Hanım: "Yooo, ben böyle nazlara gelemem!" diyerek emirlerine cevaplar istemekte gecikmemiş. Onun açık, Hasibe Hanım'ın da sinsi hareketleri ve büyükbabamın gittikçe bigâneleşmesi biçare kadını az zamanda âdeta bir cariye vaziyetine sokmuş. O sırada babamın artık azad edilip, Ahmet Ağa'ya verilmek üzere bulunan ve azad edildikten sonra Fatma Hanım ismini alan dadısıyla dertleşir, "Ben hiçbir şeye değil kendi talihime yanıyorum!" diyerek köşelerde ağlarmış.

Hasibe Hanım'ın pek istihfaflı ve gaddar bir eda ile anlattığına göre de Fatma Hanım'a: "Gah gideh, yatahları yapah!" diyerek ev halkının ve bu meyanda ortağının yatağını -kocası tarafından paylaşılacak yatağını- yapmak zilletine ve acısına her gece katlanmış.

"... Gah gideh, yatahları yapah!" öyle sanıyorum ki, dedemi Fehime Hanım'dan soğutan, kendisine ısındırmayan şey

en ziyade bu kaba dil ve galiz cehil olmuştur. Rakibesinin galebesini de bu hali temin etmiştir.

Zira Hasibe Hanım devrine göre okuyup yazmış ve kusursuz bir İstanbul diliyle konuşur bir hanımdı. Kocasının zayıf taraflarını da tabiidir ki mükemmelen biliyor, onu idare için kullanılması gereken usule riayet ediyordu. Faraza gecenin her saatinde dedemin: "Hanım, birşey doğdu, hemen kâğıtla kalemi getir!" diyerek kendisini uykudan uyandırdığı vaki olurmuş ve uykusu pek hafif olan büyükannem pek soğuk kış gecelerinde de derhal uyanır, yataktan fırlar, mumu hemen yakıp kalemi, hokkayı, kâğıdı yerlerinden alarak hemen yatağın yanına getirir, dedeme gelen ilham kâğıda intikal edinceye kadar beklermiş. İlhamın mahsulü şayet kendisine bildirilirse de hayranlıklarını izhar etmekte asla kusur etmezmiş.

Halbuki Fehime Hanım'ı uyandırmak bir mesele, kaldırıp kâğıdı, kalemi, hokkayı getirtmek ve ilham kâğıda nakledilirken kendini ayakta tutabilmek ayrı bir mesele olurmuş.

İlham mahsulü beyitlerin kendisiyle bildirilmesiyle tebrikat kabul etmek ise tabiidir ki, hiçbir zaman hatır ve hayale uğramamış.

Herhalde, bir müddet geçtikten ve uzun boylu, esmer tazeden alınabilecek kâm alındıktan sonra dedemin onun yanında hemen hiçbir gecesini tam şekilde geçirmeyişi ve her sefer ilk karısına dönüşü Fehime Hanım'ın kocasından ziyade şairi tatmin edemeyişinden ileri gelmiştir, sanıyorum.

Velhasıl Fehime Hanım'a Mutasarrıf Bey'in -ve dedeme Muş'taki memuriyetinin son zamanlarında Mirimiranlık tevcih

edildiği ve bu rütbe sahiplerine Paşa dendiği için Mutasarrıf Paşa'nın- haremi olmak büyük bir saadet getirmemiş. Dedemi gönlünden sevmemiş olsa bile muhakkak ki ıstırap çekmiş. Büyük babam azledilip Erzurum'a dönmeye hazırlandığı sırada da amcasını Oltu'dan çağırmış. Fakat herhalde haklı sitemlere maruz kalacağını düşünerek Amca Bey gelmemiş, oğlu Said'i yollamış. Büyükannem de iki kardeş giderlerken Said'i pencereden görüp hakikaten fevkalade yakışıklı bir delikanlı olduğuna tam kanaat getirmiş.

Birader Bey'in hemşire hanıma benzemeyişinden dolayı Allah'a en can ve gönülden, en hararetli şükranlarını da herhalde o sırada arzetmiş olacaktır!

Kendisinden bereket ki dünyaya evladı gelmeyen kadını böyle tasfiye ederken dedem boş kâğıdını vermiş mi, yoksa arkasından mı yollamış ve hangi tarihte yollamış, bu cihetleri sormaya Hasibe Hanım artık tenezzül etmemiş: Keyfiyet bir muamma halinde kalmış.

Fehime Hanım ayrılırken hiç kimseye veda etmemiş, kendi odasında yaşmaklanıp feracesini giyerek avluya inmiş, ancak hizmetçilerin boyunlarına sarılıp biraz ağladıktan sonra ata binerek kardeşiyle birlikte hemen uzaklaşmış.

Bundan sonra da, uzun yıllar, kendisinden hiç ses seda çıkmamış. Yeni bir kocaya varmış mı, evladı olmuş mu, babasını ne zaman kaybetmiş, bütün bu cihetler meçhul. Sade bu hatıraların başında dediğim gibi, aradan uzun bir zaman geçtikten sonra babama Sıvas'tan bir mektup gelmiş. Tabii birine yazdırdığı bu mektupta Fehime Hanım artık sağ olmayan

biraderinin -şu büyükannem için bir talih eseri olmak üzere kendisine benzemediği biraderi Said Beyin- çocuklarıyla birlikte Sıvas'ta yaşamakta bulunduğunu bildiriyor, Said Bey'in torunu olan küçük yeğeninin Galatasaray Lisesi'nde meccanen okutulmasının teminini rica ediyormuş. Mektubunu da sadece Sabure Hanım'ın ellerini öperek ve büyükannemin adını asla anmayarak bitirmişmiş.

Fakat bu mektubuna bir adres ilave ettirmeyi akıl edemediği için o tarihte Maarif Nezareti mektupçusu ve Mabeyn-i Hümayun mütercimi olan babam istediğini tabii yerine getirememiş, fakat nerede yaşadığının tahkik edilip öğrenilmesini Sıvas Maarif Müdürlüğü'ne bildirmiş. Kaldı ki kendisi pek kati bir lisanla bildirmemiş, müdürlüktekiler de pek ciddi bir şekilde aramamışlar demek ki, Fehime Hanım'ın yerini adresini bulmak mümkün olmamış...

Ailenin Muş'ta geçirdiği iki yıl esnasında Osmanlı İmparatorluğunun vaziyeti günden güne kötüye gittiği, bu kötüye gidişine muvazi olarak Rusya da büyük hazırlıklara ve gittikçe artan tahriklere geçtiği için Rusya ile hemhudut Muş sancağında da durum bozulmaya yüz tutmuş. Fakat hele imparatorluğun ta öbür ucunda, Hersek'te ihtilal ateşi yanmaya başlayınca, ayaklanmaya ve ayaklandırılmaya müstait her yer gibi Muş'ta da kıpırdanmalar olmuş, devlet otoritesi sarsılmaya başlamış. Dedem mutasarrıflığının son zaman-

larında -ve Mirimiranlık esasında büyük bir rütbe değilse de Paşa olmaktan gelen bir şevkle- vaziyeti cezri bir hareket sayesinde ıslaha teşebbüs etmiş. Bilmiyorum nasıl bir vesile ve münasebet icad edip büyük bir ziyafet vererek şimdi yerinde galiba bir kaç vilayet bulunan sancağının bütün müteneffiz beylerini evine çağırmış, mutasarrıf konağını da kuvvetle sardırarak ziyafetin sonlarına doğru bütün davetlilerini tevkif ettirmiş. Ziyafet masasında pürneşe yiyip içerken kendilerini silahlı zaptiyeler tarafından kuşatılmış gören beylerden biri silaha davranmaya kalkmış, sonra bunlardan vazgeçmiş ve:

"Nafiz Paşa, Nafiz Paşa, bunu senden başka bir mutasarrıf yapsaydı burası bir salhane olurdu!" diye bağırmış.

Ahmet Nafiz Bey vaziyeti amiri bulunan Erzurum Valisi'ne yazmış ve beyler vilayet merkezine yollanmışlar, bütün liva dahilinde de bir müddet fevkalade bir sükûn hüküm sürmüş.

Bu vesile ile dedeme Erzurum'dan takdirler ve tebriklerle dolu bir tezkere de gönderilmiş ama, kısa bir müddet geçince de bir azil tezkeresi gelmiş ve bunda keyfiyetin neden ileri gelmiş olduğu hakkında hiç bir kayıt yokmuş. Fakat bunun tevkif edilip sancak hudutları dışına çıkarılmış kimselerin ve mensuplarının mesaileri neticesi bulunduğunda şüphe yokmuş. Çünkü büyükbabamın azlini sürülen beylerin birer birer yerlerine dönmeleri takip etmişmiş.

Bu tevkif ve temizleme hikâyesini tabii büyükannemden naklen hikâye ediyor ve misafir sıfatıyla getirilmiş kimselerin yakalanıp böyle yerlerinden yurtlarından edilivermiş olma-

larının ne derecede doğru ve güzel bir hareket teşkil etmiş bulunduğunu da araştırmaya kalkmıyorum. Aynı işi Mehmet Ali Paşa Mısır'da ve çok daha cezri bir şekilde kölemenlere yapmamış değil, şu kadar ki ölçüler ve adamlar başka...

Muş'ta sıhhati büsbütün muhtel olduğu için bu azil Ahmet Nafiz Paşa'yı fazla müteessir etmemiş, dediğim gibi yol tedarikine girişildiği sırada ikinci haremini kadro harici edip ötekilerle birlikte Erzurum'a müteveccihen yola revan olmuş.

Dedem Erzurum'da her kim ise validen azlinin sebebini sormuş ise de o zat bir şey söylememiş, fakat kendisini açıkta bırakmayarak 5000 kuruş maaşla Merkez Bidayet Mahkemesi Reisliği'ne tayin ettirmiş.

Zavallı dedem de bunu kabul etmiş. İstanbul'a gidip daha yüksek bir maaşla daha iyi bir mansıb istemeye cesaret etmemiş.

Ahmet Nafiz Paşa'nın bu memuriyette dört sene, 1878'e kadar kalacağını, 1878'den 1880'e kadar da Erzurum Vilayeti Adliye Müfettişliği hizmetinde bulunacağını, yani ömrünün Muş'ta geçen iki sene ile birlikte tam sekiz yılını Doğu'da geçireceğini kaydettikten sonra hikâyeyi Erzurum'a naklin ilk zamanlarına çevirmeliyim.

Erzurum'a varınca büyükannemin annesi Hafize Hanım'la kocası Bekir Ağa, Kelkit'teki köylerine dönmüşler, efradı azalan Ahmet Nafiz Paşa ailesi de bir kere daha bir kira evine

yerleşerek denklerini, hararlarını çözmüş, çarşı pazardan bir kere daha bir takım eşya alıp iyi kötü yerleşmiş.

Tarih 1872 olduğuna göre, büyükannem o sırada artık otuz beş yaşında bir hanım, babam on üçüne varmış, esmer olduğundan bıyıkları nerede ise terleyecek bir erkek çocuğu. Büyük babam henüz otuz yedi yaşında olmakla beraber artık hastalıklı, çökmeye başlamış bir adam. Fakat işret etmekte musır. Büyükannem de kocasını şiddetle kıskanmakta ve geceleri hareme geldiği zaman cariyelerle bir maceraya kalkışacağı düşüncesiyle o selamlıktan hareme açılan kapıda görüneceği anda karşısına dikilmekte ve bunun için gecenin geç saatlerine kadar soyunup yatmayarak onu beklemekte musır.

Bir müddet sonra da vekayi çorap söküğü gibi ve şeametli bir seyir takip ederek inkişaf etmeye başlamış.

Hersek isyanının müzminleşmesi o güzel Tuna Vilayeti'nin kana boyanması, Sultan Abdülaziz'in hal'i, babamın İstanbul'da Fatih Rüşdiye mektebine devam ederken bir kere araba içinde gördüğünü, kumral ve pek yakışıklı bir adam olduğunu anlattığı Sultan Murad'ın üç buçuk günlük Padişahlığı, Sultan Abdülhamid'in cülusu, nihayet Rusya ile muharebe.

Erzurum'un burnunun dibinde muharebe. Harp felaketleri ve vilayet merkezi Erzurum'dan Erzincan'a nakledilmeden önce memur ailelerinin ne ıstıraplı kafileler halinde kuzeye, güneye ve batıya doğru göçe başlamaları. Bizim evin hanımları da ilkönce babamla birlikte Kelkit'e, büyükannemin biraderi Hüseyin Rüştü Efendi'nin yanına gitmişler, o sıralarda

büyük ninem Hafize Hanım'ın, köyünde ölümünün -galiba henüz Bekir Ağa hayatta iken ölümünün- haberi gelerek her halde kısa bir mutedil bir matemi mucip olmuş. Bundan bir müddet sonra, vilayetin merkez memurları sukut etmek üzere bulunan Erzurum'dan ayrılıp Erzincan'a nakledilerken, ailemin hanımları ile babam da Kelkit'ten oraya gitmişler, sulh olup Müşirlik artık daima Erzincan'da kalmak şartıyla vilayet merkezi Erzurum'a nakledilinceye kadar Erzincan'ın alelacele tutulmuş, harap, berbad bir evinde bilmiyorum ne kadar zaman yaşamışlar.

O kadar güzel bir hatıra muhafaza ettikleri Rusçuk'tan sonra bütün Tuna vilayetinin elden çıktığını dedem Erzincan'da öğrenmiş, bundan da fevkalade müteessir olmuş,

hıçkıra hıçkıra ve:

"Eyvah, bu vilayet elden çıktıktan sonra Osmanlı Devleti nasıl yaşıyacak!" diye diye ağlamış.

Burada yine bir istitrad açarak söyliyeyim ki, Balkan Harbi'nin felaketleri içinde artık bütün Rumeli elimizden çıkıp düşmanın Çatalca önlerine dayanmış bulunduğu bir sırada babamın aynı cümleyi, fakat bu "vilayet" sözü yerine "Rumeli" sözünü ikame ederek içi yana yana tekrarladığını hatırlarım.

Lakin o babasından daha metin olduğu için ağlamadı, gözlerinden yaş döküldüğünü de ömrümde görmedim.

Büyükannemin söylediğine göre bir kere 1887'de, bir kere de çeyrek asır sonra, 1912'de, evvelkinde babasının ve ikincisinde kızının, ablam Ayşe Nihal Hanım'ın ölümlerinde ağlamışmış...

Her şeye rağmen hayat devam ettiği için, en felaketli, kıyametin kopmaya en çok benzer günlerinde de gençleri hayata hazırlamak icap ettiği için Sırrı Bey Erzincan'da askeri idadiye kaydedilmiş: Mektebin üniformasıyla çekilmiş resimde bıyıkları terlemiş olarak görülmektedir ve ancak üç yaşında bulunduğu zamana ait fotoğrafında -yani tam doksan iki yıl önce alınmış fotoğrafında!- pek sevimli bir küçük çocuk manzarası arzetmesine mukabil bu pek genç ve pek zayıf delikanlı hakikaten o derecelerde çehre züğürdü ki, kendisine kundakta ölmüş büyük biraderlerinin güzelliklerinden ısrarla bahsedildiği bir gün vermiş olduğu cevabı asıl o zaman vermeliydi:

"Onlar güzelmişler ama ahmakmışlar ki ölmüşler, ben çirkinim ama akıllıyım ki yaşıyorum!" sözlerini asıl Erzincan'da vermeliydi, demeliydi diye düşünüyorum.

Bu Erzincan devresinde evimizin tamamen askeri bir manzara almış olduğunu da ilave etmeliyim. Hanımlar vakitlerinin büyük kısmını yaralı askerlere, çorap vesaire örmeye tahsis ettikleri gibi, vücuda getirilen gönüllü teşkilatında da dedem Ahmet Nafiz Paşa General gibi bir şey olmuş. Manzumelerini muhtevi olup nezdimde bulunan defterde Bursa'daki delikanlılık çağından hastalık yıllarına kadar bütün yazdıkları, âşıkane ve bazen hayli açık saçık gazeller olduğu halde, bu arada eski şairelerin âdetlerine ittiba ederek "Kakülü hattı" terennüm eylediği gibi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Gedikler mevkiinde kazanmış olduğu zafer şerefine söylediği kıt'ayı da "Kalbi adada gedikler açtı!" diye bitirerek

eski edebiyatın söz oyunlarını ihmal etmemiş!

Dedem dediğim gibi Erzincan'da General gibi bir şey olurken babam ve onunla birlikte lalası Ahmet Ağa -dedemin Muş mutasarrıflığından azlini müteakip onun tarafından tayin edilmiş bulunduğu nahiye müdürlüğünden derhal azlettikleri- Ahmet Ağa da subay olmuşlar.

Askeri mektepte talebeliğine rağmen pederin subaylığına pek aklım ermiyor ama, Ahmet Ağa hakikaten -ve tabii muvakkaten- subay kesilmiş, sırtına üniforma geçirip beline kılıç takmış. Kendisine erler selama durdukları, bu da ona ziyadesiyle tatlı geldiği için sokaklarda mütemadiyen dolaşır, hükümet konağının kapısındaki nöbetçiler "Has dur! Selam dur!" diye bağırarak her gidiş ve çıkışında bir küçük merasim yaptıkları için de günde en az on kere vesileler icad ederek hükümet konağında dedemi görmeğe gelirmiş.

Nahiye Müdürlüğü şan ve payesinden okuması yazması olmadığı için mahrum edilişinin -fakat o devirde Nahiye Müdürleri, hatta Kaymakamlar değil, bazen Mutasarrıflar, hatta ve hatta belki bazı Valiler ümmi olduklarına göre muhakkak ki haksız yere mahrum edilişinin- acılarını bu suretle avutup unuturmuş.

Hiç değilse avutup unutmaya çalışırmış.

Sulh olup vilayetin eski merkezine nakledilinince bizimkiler de Erzincan'dan ayrılıp Erzurum'a dönmüş, bıraktıkları ve talihlerine hiç tahrip edilmemiş bir halde buldukları evde yeniden yaşamaya başlamışlar. Bir müddet sonra dedem 10.000 kuruş maaşla Vilayetin Adliye Müfettişi olmuş, sonra bütün

memur maaşları tenzil edildiği için aylığı 7.000 kuruşa inmiş. Fakat kendisinde ötedenberi mevcut romatizma vesaireye ilave olarak, şiddetli bir damar sertliği hastalığı kendini göstermiş ve dedem kısa zaman için o hale gelmiş ki, vilayet dahilinde teftişlere çıkmak şöyle dursun, hükümet konağındaki makamına da bin zahmetle gider olmuş. Hatta gidememeye başlamış.

Erzurum'daki askeri doktorlar Doğu illerinin sert ikliminde afiyet bulmasının kabil olmadığını, kendisini havası mutedil bir yere naklettirmesi icap ettiğini söylemişler. Ahmet Nafiz Paşa da buna karar vermiş, Adliye Nezareti'ne havası mutedil bir yere nakledilmesini rica eden bir tezkere yazmış, evden de "Olursa olur, olmazsa Paşa tekaüdünü ister, İstanbul'da yerleşilir." diye düşünülmüş. Adliye Nezareti'nden her hangi bir cevap alınmadan önce de, 1879 yazının son günlerinde, evin üç hanımı dedemi Erzurum'da bırakmışlar, babamı yanlarına alıp İstanbul'a müteveccihen yola çıkmışlar.

Böylece sonbaharda gidiş, açılmak üzere bulunan Mülkiye mektebine Sırrı Bey'i kaydettirmek için olmuş.

Fakat sadece Sabure ve Naime hanımlar gidemezler miydi? Hatta Sabure Hanım eski tabirle tenperver, yani canını üzmez ve zahmete girmez bir insan kabul edildiğine göre, onun gitmesinin veya kalmasının ehemmiyeti olmayabilirdi, lakin pek dirayetli ve müdebbir Naime Hanım'ın, ancak onun babamla birlikte İstanbul'a giderek Hasibe Hanım'ın da kocasının yanında kalması muvafık değil miydi; hiç değilse

Naime Hanım Erzurum'da büyükbabamın yanında bırakılmamalı mıydı?

Hasibe Hanım bu toplu gidişten bahsederken: "Hiç onu ben o hasta halinde, o soğuğu müthiş Erzurum'da yapayalnız, uşaklar eline bırakıp da İstanbul'a gider miydim? Fakat yüreğim yaralıydı, üstüme evlenişini unutamıyordum." diyecek, böyle bir çöküş karşısında mazinin artık silinip gitmesi, unutulması gerektiğini düşünmeyecektir.

Her halde Nafiz Paşa'nın haline bakıp bakıp onun yalnız kalınca bir daha evlenebileceğinden korkmadığı ve bu cihetten müsterih olduğu için gitmiştir. Zira zavallı dedem artık hakikaten düşkün bir hale gelmiş. Nitekim bu hal, Erzincan mahsulü manzumelerde de kendini belli ediyor. En ateşli şiirleri hayal ve hüzünle, maziyi anışlarla dolu:

Eylemez goncadan kat'ı nazar çeşmanımız,
Bülbül-ü şürîdeyiz gülzârdır eğlencemiz,
Nâfiza gurbette de yok mu enîs ü gamküsar,
Âşıkız, hülya-yı vasl-ı yardır eğlencemiz.

Maziyi bu âciz âciz anışlar da, çok ıstırap çekmiş bir kadın kalbinde âdeta bir intikam arzusu uyandırmış demek.

Yalnız geçirdiği kış esnasında Ahmet Nafiz Paşa'nın hastalığı büsbütün artmış. O kadar ki, artık işinin başına haftalarca gelemez olmuş. Ve daha mutedil havalı bir yere mesela Arabistan vilayetlerinden birine naklini bildiren resmi tezkere erişmeden, hatta İstanbul'da istidayı takip edenlerden bunun müjdesi gelmeden önce, kendisine azil edildiğini tebliğ eden tezkere gelmiş. Pek mahzun bir halde okunmuş olması icap

eden bu tezkere üzerine zavallı adam bir güna şikâyete kalkmamış, hareketi zaruri ve haklı bulmuş, bir istida yazıp tekaüdünü talep etmiş. Bunun muamelesinin neticeleneceğini, maaş bağlandığını bildiren resmi tahrirat gelmeden önce de bahar eriştiğinden, Ahmet Ağa'yı yanına alarak Erzurum'dan yola çıkmış, kimbilir ne zahmetlerle, ne ıstıraplar duya duya Trabzon'a inip deniz yoluyla İstanbul'a ölümüne kadar artık bir daha hiç ayrılmayacağı İstanbul'a varmış.

İstikbali için vapura gelen karısıyla oğlu kendisini altı ay içinde âdeta on yıl ihtiyarlamış, artık âdeta tamamen çökmüş bulmuşlar. Ailenin on beş yılı aşkın bir müddettir devam eden ve kendilerini İzmir'den başlayıp Çanakkale'de, Midilli'de, Rusçuk'ta Muş'ta, Erzurum'da ve Erzincan'da ev açmak şartıyla yaşattıran taşra memurluğu hayatı da bu suretle büyük bir hüzün ve keder içinde nihayete ermiş...

ALİL DEDEMİN YATAĞI YANINDA ÜÇ KADIN, YENİ YETİŞEN BİR DELİKANLI VE BİR EVLİYA

Ailenin dedemin İstanbul'a geldikten sonraki hayatını anlatmadan önce hanımlarla babamın İstanbul'da dedemsiz geçirdikleri zamandan biraz bahsetmeliyim. Hatırımda kaldığına göre Hacı Akif Efendi'nin Saraçhanebaşı taraflarındaki konağına misafir inmişler. Nafiz Paşa'nın samimi dostu ve Erzurum'lu olan bu Hacı Akif Efendi, o tarihte de ricalden bulu-

nup İkinci Meşrutiyet'i idrak eden, Küçük Said Paşa'nın üç gün sonra düşmek üzere çeki düzen verdiği kabinesinde Dahiliye Nazırlığı'na seçilişi de ihtiyarlığından dolayı tenkitler ve hücumlar davet etmiş olan Hacı Akif Paşa'dır. Kısa bir müddet geçince de ve hâlâ mevcut bulunup bulunmadığını bilmediğim "Yeşil Tulumba" isimli bir sokağın orta derecede - çünkü ayda iki buçuk altın kiralı- bir evini tutup yerleşiyor ve yavaş yavaş almaya başladıkları eşyayı bunların da her hangi bir gün satılmayacaklarından, yeni bir yolculuğa çıkmak mecburiyetiyle bunları da satmak icap etmeyeceğinden emin, ilk defa olarak benimsiyorlar, bunlara hakiki malları nazarıyla bakıyorlar. Babam kayıtlar bitmeden Mülkiye Mektebi'ne müracaat edince Bayezit Rüşdiyesi'ndeki Müdürü Abdurrahman Şeref Efendi'yi de Abdülhamid Han'ın ilk yıllarına ait en büyük ve hayırlı işlerinden birini teşkil eden bu mektebin başında müdür olarak buluyor.

İkinci Meşrutiyet'in ilk aylarından mütareke devrine kadar etiketi ve rengi pek muhtelif hükümetlerde vükelalık etikten sonra Cumhuriyet rejimine de intibak eden, Büyük Millet Meclisi azası olarak Allah'ın rahmetine kavuşan, fakat hiç bir zaman kirlenmemiş olan Abdurrahman Şeref Efendi babam hakkında Bayezit Rüşdiyesi'nden iyi bir hatıra muhafaza ediyormuş. Bu sebeple de kendisini kısa bir imtihanı müteakip kabul etmiş.

İlave edeyim ki, Ahmet Nafiz Paşa'nın ilk andan itibaren arzusu oğlunun mülkiye memurluğu mesleğine intisabı imiş. Yoksa Erzincan'daki subay yetişme münakaşalarından çok,

çok evvel, Sırrı Bey henüz kundakta bulunduğu sırada kendisinin ilmiye mesleğine intisap ettirilmesi pek mümkünmüş. Çünkü aile dostu olup bir erkek evladı bulunmayan, fakat galiba pek küçük yaşta bir kızı olan Kazasker Bursalı Agâh Efendi bunu, babama derhal bir rütbe aldırmayı taahhüt etmişmiş. İlmiye ricali evladının beşikten itibaren rütbe almaya başlayarak delikanlılık çağına âdeta ricalden bir zat şeklinde erişmeleri de usulden bulunduğu için, bu teklif, bu taahhüt babama parlak bir istikbal açılması demekmiş. Fakat Ahmet Nafiz Paşa Erzincan'da Sırrı Bey'i hayalinde Ferik veya Müşir üniformasıyla görmeyi reddetmiş bulunduğu ve Erzurum'a dönüşte askeri tahsille alakasını kesmiş olduğu gibi, kazaskerlere mahsus cübbe içinde görmeyi de vaktiyle reddetmişmiş. Velhasıl Sırrı Bey babasının isteği mucibince bir mülkiye memuru, mektepten çıkınca kaymakam, sonra Allah'ın inayetiyle mutasarrıf, vali olmak üzere Mülkiye Mektebi'ne girmiş.

Mektebe de derhal ısınıp pek muntazam şekilde devama, derslerine pek muntazam şekilde çalışmaya başlamış.

Yerleştikten ve uzun seneler oturacakları evi iyi kötü döşeyip dayadıktan sonra hanımlar da artık bütün İstanbul hanımlarının hayatını sürmeye koyulmuşlar. Yani tabii gündüz gidip akşam ezanından evvel dönmek üzere ahbaplara gider ve onların ziyaretlerini kabul eder olmuşlar. Belki yeni yeni ahbaplar da edinmişler. Bu İstanbul hayatında Naime Hanım'ın imkân derecesinde ve ortağına farkettirmekten ve onun daha acı istihzalarına hedef olmaktan korka korka yeni

bir süslenme devresine girmiş olacağını da tahmin ediyorum.

Fakat büyükannemin günlerini ve saatlerini dolduran tek şey, Erzurum'dan gelen mektuplarmış.

Maalesef hiç biri saklanmamış olan bu mektupların içi de hep hastalık hikâyeleriyle doluymuş. Nihayet ilkbahar gelmiş, dediğim gibi havalar düzeldikten sonra da dedem İstanbul'a ayak atmış. Hasibe Hanım onu Galata rıhtımında karşılayınca yalnız geçirdiği bir kaç ay esnasında kocasının tamamen bitkin bir hale geldiğini görmüş, kendisini bırakıp gittiğinden dolayı belki hicap ve nedamet duymuş.

"Belki" diyorum, çünkü bu hisleri duyduğunu söylemezdi, sade mütemadiyen "Üstüme evlenmemiş olsaydı, kendisini Erzurum'da bırakıp gitmemin imkân ve ihtimali yoktu!" derdi.

İstanbul'a gelir gelmez Ahmet Nafiz Paşa yatağa düşmüş, fakat yol yorgunluğu geçtikten, kendini bir derece topladıktan sonra ayağa kalkmış, evin içinde bastonuna dayana dayana dolaşmaya başlamış. Hatta, bir kolundan Ahmet Ağa tuttuğu ve kendisi bastonuna dayandığı halde güzel havalarda sokağa çıktığı, getirilen arabaya binerek ziyaretlere gittiği bile olmuş.

Lakin bir yıl geçmeden tamamen yatağa düşmüş ve -Hasibe Hanım'ın parmağında artık tek halka bırakmıyacak derecede masraflı tedavilere rağmen- hastalık o derecede inatçı, kahredici, müthiş imiş ki, 1882'den ölüm tarihi olan 1887'ye kadar Ahmet Nafiz Paşa yatağına mıhlanmış gibi yaşamış, hatta, büyükannemin kati tarihiyle söylediğine göre, zavallı adam henüz kırk sekiz yaşının içinde bulunduğu sıralarda: "Ah Yarabbi, acaba bir gün de kollarıma girilmeden şu yatak-

tan kalktığımı, şu karşıki mindere bağdaş kurup oturduğumu görebilecek miyim?" diye bir gün ağlamış.

Kendisinin ölümünden iki yıl sonra gelin gelen annem Melek Hanım'ın tahkikatıyla sabit bulunduğu veçhile de büyükannem Hasibe Hanım hastalığın fasılasız devam ettiği bu beş yıl esnasında dedemin başından gece ve gündüz bir gün değil, hatta tek bir saat ayrılmamış. Bir gün de sıkılıp sokağa velev ki bir saat için çıkmadan, rahat uyku uyumak üzere bir gece de kaynanasının, ortağının veyahut başka herhangi bir insanın kocasını beklemesini istemeden ona bakmış.

Günlerce aynada yüzünü görmez, saçına tarak değdirmezmiş. Fakat değdirdiği takdirde o diz kapaklarını aşan saçlarından avuç dolusu parçalar yumak yumak çıkarmış. Öyle ki, son zamanlarda artık başında saç kalmamışmış...

Fakat Muş macerasının kinini de son günlerine kadar muhafaza etmiş bulunduğuna göre bu derecede sadakatle ve "ulvi" kelimesiyle vasıflandırılması pek caiz bir feragatle bu bakış nedendi? Bu beş altı sene Hasibe Hanım'ın hâlâ âşık kalbinin aynı zamanda bir bayramı, hazin, pek hazin, lakin muhakkak bir bayramı mı olmuştu? Bunu kuvvetle sanıyorum.

Hâlâ sevdiği erkeği artık kendisini hiç bir kadından kıskanmaksızın, artık hiç bir ihanet endişesi duymadan gece gündüz muhafaza etmek ve ona gece gündüz sahip olmak saadetini büyükannemin ancak bu beş altı yıl içinde idrak ettiğine, bu devrenin kendisi için bir balayı devresi, bütün

elem ve ıstıraplarına rağmen hakiki ve ihtimalki yegâne balayı devresi teşkil etmiş olduğuna hükmediyorum.

Kaldı ki bu müddet esnasında da Ahmet Nafiz Paşa'nın ona pek sadık kalmadığında şüphem yok. Tabiidir ki hiç bir günah işlememiş, buna elbette imkân bulamamış. Fakat eski maceralarını daima düşünüp hatırlıyarak, bunlara ait hatıralarla avunarak yaşamış, uzun sükûnlarını bunlarla doldurarak avunmuş. Şiirlerini ihtiva eden defterin son yapraklarında ve artık kolu hareket etmediği, eli kalem tutmadığı için babam Sırrı Bey'e yazdırmış olduğu âşıkane ve içleri hatıralarla dolu bir kaç parça şiiri, hatta "Hicaz makamından" diye işaret edilmiş -alaturka musikiyi hiç sevmeyen babamın da muhakkak ki manasız bir şey diye yazmış olacağı- bir şarkısı var: "Aman ey dilber-i âlem pesendim — Görünce ben seni sevdim beğendim" diye başlıyor. Bununla beraber, ölümün artık yakınına, pek yakınına gelmiş olduğunu hisseden büyükbabamın yine babama söyleyerek yazdırdığı bir "münacat"ı hele devri için pek de ateşli olmayan imanına yeni bir hararet gelmiş bulunduğunu haber vermiyor değil.

Dedem Ahmet Nafiz Paşa'nın 1887'de ölümüne kadar İstanbul'da geçirdiği bu ıstırap yıllarının tek bir ümit ve teselli si, tek bir sevinci olmuş ki, o da babam Sırrı Bey'in Mülkiye Mektebi'ni muvaffakiyetle, kalabalık bir sınıfta dördüncülükle bitirişini görmesi, pek parlak bir memurluk hayatına namzet bulunduğuna kanaat getirmesidir. Son şiirleri arasında Sırrı Bey'in aldığı ilk iki rütbeye ait tarihler mevcut. Hele Sultan Aziz devrinde ve hatta Sultan Hamid'in ilk zamanlarında

nişan pek nadiren verildiği ve iki mühim sancakta mutasarrıflık etmiş olmasına rağmen kendisinin nişanı olmadığı için babamın ilk defa nişan almasından büyük bir sevinç duymuş, âdet olduğu veçhile Saray'dan gelen müjdecilere kudretinin pek üstünde bir bahşiş verdiği gibi o gün âdeta bayram etmiş ve: "Hanım, bunlar hep Allah'ın lütfu! Yoksa zavallı Sırrı'nın kimsesi yok! Alil, bir köşeye atılmış bir babanın oğlu: Onun Allah'tan başka kimsesi yok!" deyip durmuş.

Fakat, babamın Mülkiye Mektebi talebeliğine, ilk memurluk ve saray hizmeti devresinin kısaca hikâyesine girmeden önce, faslın başında söylediğim sözlerin bir parçasını aydınlatmalıyım, yani dedemin hasta yatağı kenarına bir gün gelivermiş olan esrarlı bir kadının, ermiş olduğuna tereddütsüz hükmedilen kadından bahsetmeliyim.

Bu kadının Aksaray'daki evimize ayak atışı dedemin hastalığının sonlarına doğru, hesapça 1887 yılı içinde ve bir Cuma günü, ikindi vakti olmuş. O gün her günkü günlerden tamamıyla farksız bir günmüş, her gün geçirilen hüzünlü hayatın mutad safhalarını arzede ede ikindiye ulaşmış. Sade büyükannem Sabure Hanım evde yokmuş. İkindi vakti, üstüste iki kere kapı çalınmış. Açınca, yaşmaklı, koyu mavi feraceli, çedik papuçlu, kılığı kıyafeti pek temiz, fakat fakirane bir kadın görmüşler. Bu kadın içeri girip abdestini tazeleyerek ikindi namazını kılmak üzere müsaade istemiş. Bu arzusunu tabiidir ki kabul etmişler, "Buyurun!" demişler.

Kadın içeri girmiş, etrafına bakınıp üç adım yürüyüp yürümemişken de evde, evin üst katında bir hasta bulunduğu

kendisine malum olmuş. Abdestini tazeleyip namazını kıldıktan sonra bu hastanın hatırını soracağını, baş ucunda bir dua okuyacağını söylemiş. Bundan sonra yaşmağını çözmüş, feracesini çıkarmış, abdest alıp namaza durmuş.

Dediğim gibi kıyafeti hayli fakirane, kendisi de yaşlıca imiş. Fakat yaşlıca olmasına rağmen, dudakları tamamen renksiz ağzında inci gibi dişleri varmış ve gayetle kansız, tamamen şeffaf derisinde en küçük buruşuk, en ufak çizgi yokmuş. Çocuk sesi kadar taze ve yumuşak bir sesle konuşuyor, manzarası ve sesi insana tarif edilmez bir huzur veriyormuş.

Namazını bitirip selam verdikten sonra hastanın yanına gitmek arzusunu tekrarlamış.

Büyük babam bakıcıya, hocaya inanmadığından bunları ve okunmuş nesneleri odasına sokturmazmış. Bu sebeple karısı ve üvey annesi "Reddederse!" diye ilkönce korkmuşlar, ziyaretçiyi yukarı çıkarmadan önce haber vermişler, danışmışlar. Fakat Ahmet Nafiz Paşa bu sefer tam bir muvafakat gösterip hemen razı olduğu için kadın başucuna götürülerek ilk duasını okumuş.

Okur okumaz da, o gün hem her zamandan şiddetli bulunan ıstıraplar hafiflemiş, dayanılır bir nisbete inmiş.

Duadan sonra evden ayrılmayı ise ne bu kadın düşünmüş, ne de çıkıp gideceği evdekilerin akıllarına gelmiş. Kadının ismini, nenin nesi olduğunu, nereden gelip nereye gitmekte bulunduğunu da hiç bir zaman bilmemiş ve öğrenmeyi hatırlarına getirmemişler.

Üç hafta her gün, öğle ezanı okunmadan evvel, bütün saat-

lerini ibadetle geçiren, hemen hemen yemek yemeyen ve uyku uyumayan, eve gelen hiç bir yabancıya da görünmeyen meçhul kadın dedemin başucuna gelir, sesi duyulmamak şartıyla duasını tekrar ederek okuyup üfledikten sonra odadan girdiği şekilde, âdeta bir hayal sessizliğiyle uzaklaşırmış. Dualarının tesiri de artık o derecede zahir olmuş ki, büyükbabamın bir müddet evvel gerçekleşmesini imkânsız bir saadet şeklinde temenni ve tahayyül ettiği şey, yani yataktan kalkıp ve karşı mindere geçip bir müddet oturuş keyfiyeti bir vakıa olmuş, hatta iki kere tekerrür etmiş: Yatağın içinde yardımsız olarak iki kere yataktan çıkmış, ayağa kalkmış, o karşıki mindere gidip pencerenin önüne oturmuş ve çubuk içmiş!

Ermiş bir insan olduğundan Naime ve Hasibe hanımların şüphe etmedikleri ve bunu büyükannem Hasibe Hanım'ın bana bizzat temin ettiği hüviyeti meçhul kadın, Ahmet Nafiz Paşa'nın üç, dört ay nihayetinde tamamıyle iyileşip dilediği gibi yaşayacağını, gezip tozacağını katiyetle müjdelediği için evde bir bayram havası hüküm sürmeye başlamış. Ancak Ulu Tanrı'nın yollayabileceği bu misafirin Evliya olduğuna sade büyükannesi Sabure Hanım kanaat getirmemişmiş. Getirmediği için de -büyükannem Hasibe Hanım'ın ifadesini tekrar ederek söyleyeyim- patavatsızlığını, münasebetsizliğini bu işte de bir gün göstererek ermiş kadının kalbini bilmem ne münasebetle ve feci bir şekilde kırıvermiş. Bunun üzerine de ermiş kadın başını örtmüş, eski feracesini giymiş ve bütün ısrarlara rağmen kalmayı ve affetmeyi reddederek, geldiği gibi sessiz ve esrarlı ve geldiği gibi yine bir Cuma günü bir

ikindi vakti, sokak kapısını açıp gidivermiş.

Onun evden ayrıldığı andan itibaren de dedem Ahmet Nafiz Paşa'nın hastalığı şiddetlenmiş, üç hafta geçmeden ölüm üzerine kanatlarını açmış, yirmi dört saat süren pek şiddetli bir buhranı müteakip kendisini alıp götürmüş.

Hasibe Hanım'ın ifadesiyle Sabure Hanım hareketinden dolayı hiç pişman olmamış, suçunu teslim bile etmemiş. Hatta bir tanecik oğlunun ölümünden dolayı fazla şedid bir elem ve ıstıraba da düşmemiş. O kadar ki, cenazenin çıkmasından iki saat sonra ölünün odasına giren büyükannem kaynanasını artık boşalmış karyolanın baş ucundaki küçük dolabın önüne çömelmiş, hasta için hazırlanmış olup ölümün içilmesine imkân bırakmadığı bir fincan sütü lık lık içer bulmuş.

Hasibe Hanım'ın bu sözlerindeki hakikat payı ne idi, tabii bilemem. Sade şunu teslim etmek zorundayım ki, Sabure Hanım oğlunun lafını pek etmez, ettiği zamanda da gözlerinden yaş dökülmezdi. Acaba keyfiyet evde hâkimiyetin gelinine geçmesinden ve hatta artık hiç bir sıfatı kalmamış bulunduğu halde ortağının bile kendisinden daha söz sahibi kesilmiş olmasından ileri gelme bir iğbiraın eseri miydi, pek mümkündür.

Fakat muhakkak ki oğlu öldükten, Sırrı Bey aile reisi vaziyetine girdikten sonra Sabure Hanım gelininin büsbütün hüküm ve tesiri altına girmiş, belki eski zamanı aramıştır. Nitekim ben bir derece büyüyüp her şeyi görüp anlayacak çağa girdiğim zaman zavallıyı Nafiz Paşa'dan bağlanmış tekaüd maaşına ve Bursa çarşısında hâlâ iki dükkânı bulunmasına

rağmen bir çok bakımdan âdeta sığıntı vaziyetinde bulacaktım.

Ahmet Nafiz Paşa'nın ölümünden ve gayet kalabalık olmasa da yine hayli kalabalık bir cemaatle Merkezefendi kabristanına götürülüp gömülüşünden evvele döneceğim: Babamın Mülkiye Mektebi'ndeki talebelik devresi hakkında bir kaç söz söyliyeceğim. -Vakıa bu sahifelerde ancak bir kaç eski zaman kadınından bahsetmek üzere kalemi ele almıştım. Ancak Sırrı Bey yakın bir âtide bu eski zaman kadınlarının tek erkekleri olacaktır, bu sebeple de onun hayatını bu mevzuun tamamen dışında bırakmağa imkân olamaz. Kaldı ki, babamın talebesi bulunduğu zamandaki Mülkiye Mektebi'nden ve bizim için en münis ve mühimleri Recaizade Ekrem Bey'le müverrih Murad Bey olmak üzere değerli hocalarından bahsedecek değilim, çünkü mülkiyenin o devresinden aralarında bizzat babam da bulunmak üzere bir çok kimseler bahsetmişlerdir. Sade mektebin o tarihteki bazı talebeleri hakkında bazı şeyler söylemekten, onlar hakkında yine Sırrı Bey'den duymuş bulunduğum, fakat onun hatıralarında nakletmeye nedense layık saymadığı bir takım küçük şeyleri yazmaktan kendimi alamıyacağım.

Sırrı Bey'in sınıfı, Mülkiye Mektebi'nin yetiştirdiği üçüncü mezuniyet sınıfıdır. İlk iki sınıfın talebe mevcudu pek az olduğu halde ilk kalabalık sınıf da budur. Babam sınıfın dördüncüsü. Birincisi ise İkinci Meşrutiyet devrinde Sadaret makamını ihraz ederek İtalya'nın Trablusgarp'a tecavüzü üzerine dehşet içinde istifa eden ve daha sonra Berlin

Büyükelçiliğine tayin edilerek Birinci Cihan Harbi sonlarında orada ölen İbrahim Hakkı Paşa'dır.

Bütün arkadaşlarından çok okuduğu, çok bildiği, bilip öğrendiklerinden de galiba fazlaca bahsettiği için Hakkı Paşa'nın mektep lakabı "Fāzıl"mış. Sultan Hamid devrinde tek başına ansiklopedi çıkarmaya teşebbüs edecek, Meşrutiyet devrinde iki kere Maarif Nazırlığı'na gelecek ve her şeyden ziyade dalgınlıklarıyla anılacak olan Emrullah Efendi de sınıfın ya on üçüncüsü, ya on dördüncüsü imiş. Talebeliğinde hayli yaşlı, evli barklı olup bütün resimlerinde görülen aynı büyük sakala da sahipmiş. Kendisi esmer ve sakalı simsiyah olduğundan kinaye ve istihza makamında "Gümüş" diye anılırmış. Müstakbel büyükelçi ve Hariciye Nazırlarından olup kılığına kıyafetine itinasıyla, getrleri ve monokluyla meşhur bulunan Rifat Paşa'nın ise hiç bir lakabı yokmuş. Galiba buna layık görülmemiş de. Sınıfın dümencilerinden olup üstü başı da o tarihlerde gayetle hırpani imiş.

Sayılarının mecmuunu kati şekilde şu anda hatırlamadığım bu sınıf arkadaşları arasında daha bazılarının çehreleri de şimdi gözümün önünde canlanıyor. İkinci Meşrutiyet'ten sonra mutasarrıflıklarda dolaşan ve babamın pek sevgilisi olan tiz sesli Suad Bey, Divan-ı Muhasebat'ta āza olup kızı ablamın pek aziz ahbabı olan Talat Bey, Hakkı Paşa'nın Sadareti sırasında Şehreminliği eden ve daha sonra Valiliklerde bulunmuş olan Yanyalı Suphi Bey bu meyanda.

Mekteb-i Mülkiye'yi bitirince bütün mezunlara kabiliyetlerine göre hemen birer iş verildiği sırada Fransızca ve

İngilizce'ye aşina bulunan babamla Hakkı Bey de Hariciye Nezaretindeki Tahrirat-ı Hariciye Kalemine -yani Merkezle Elçilikler arasında daima Fransızca olarak yapılan muhaberatın yazıldığı ve tercüme edildiği pek mühim kaleme- mülazım olarak, yani maaşsız alınmışlar.

Hakkı Bey'in babası Sakızlı Remzi Efendi yıllardanberi Şehremaneti Meclisi Reisi, bālā rütbeli ve yüksek maaşlı bir zat olduğu cihetle bu keyfiyetin onun için belki de ehemmiyeti yokmuş ama, babam ikinci bir vazife, Darülmuallimin'de sekiz yüz kuruş maaşlı bir hocalık, "coğrafya hocalığı" temin edinceye kadar çok üzülmüş, çok gayret sarfetmiş.

Fakat bu Tahrirat-ı Hariciye Kalemi hizmeti uzun müddet devam etmemiş. İlkönce Hakkı Bey veya Paşa, sonra da Sırrı Bey Padişah Sarayı mütercimliğiyle ve bin beşer yüz kuruş maaşla Hariciye'den ayrılmışlar.

Buna delalet eden zat da devrin Hariciye Müsteşarı olup uzun yıllar, ölümüne kadar bu makamı muhafaza eden Artin Dadyan Paşa imiş.

Saraydaki mütercimlik, resmi ifade ile "Mabeyn-i Hümayun Cenab-ı Mülūkāne Mütercimliği", hükümdar ve devleti hakkında ecnebi gazetelerindeki havadislerin tercümesini ve doğrudan doğruya hükümdar namına ecnebi hükümdarlara çekilecek tebrik ve teşekkür telgraflarının kaleme alınmalarını icap ettiriyormuş ama, gayrı resmi bir başka vazife varmış ki o da Padişahın geceleri uykuya dalmadan önce ve uykuya dalmasını kolaylaştırmak üzere okuduğu cinai romanların Türkçe'ye çevrilmeleri imiş. Fakat sonraları bazıları

şuradan buradan devşirilen ve sayıları gittikçe artan mütercimler bu işi üzerlerine almışlar, başmütercim unvanı ölümüne kadar meşhur Aleksandri Karatodori Paşa ondan sonra da mabeyinci Ragıp Paşa haiz olmakla beraber en itibarlı mütercim durumunu 10 Temmuz inkılabına kadar Hakkı ve Sırrı beyler muhafaza ve mütercimlik dairesini temsil etmişler, cinai romanlar mütercimliği yeni mütercimlere geçerek bu ikisi ancak İngiliz ve Fransız basınından tercümeler yaparlar, hükümdarlara yollanacak telgrafları kaleme alırlarmış.

Kendilerine de ilk zamanlardan itibaren kıymet ve ehemmiyet verilmiş. O kadar ki, Ahmet Nafiz Paşa'nın ölümünde babamın henüz yirmi altı yaşında bulunmasına rağmen rütbesi sâniye, maaşı da hocalık aylığı ile beraber iki bin dokuz yüz kuruşmuş. Yani, dedeme bağlanmış tekaüd maaşı ve bir kaç dükkân aylığı buna inzimam edince, yekün o zaman için tamamıyla müreffeh bir maişet temin edecek miktara varıyormuş. Buna rağmen de Paşa'nın vefatında cenazesini kaldırmak için gereken parayı sarraftan borçla temin edebilmişler: Altı yıldan beri evden ayakları kesilmemiş doktorlara verilen vizite ücretleriyle ilaç paraları ele ne geçtiyse alıp götürmüşmüş.

Yüzünü görmemiş oluşum hayatımın en uzak yılları esnasında da benim için daimi bir hüzün sebebi teşkil etmiş bulunan dedemin ölümünden sonra ve bütün keder ve matemlerine rağmen; aile, Hasibe Hanım dahil olmak şartıyla biraz feraha çıkma hissi duymuşlardır diye düşünüyorum. Çünkü

insanlardan ebediyen fedakârlık ve mutlak feragat istenemeyeceğini takdir ediyorum. Nitekim, Hasibe Hanım bile artık saçlarını muntazaman tarar, elbise değiştirir olmuş ve sokağa çıkarak Sabure ve Naime hanımlarla birlikte eski ahbapları ziyarete başlamış. Babam Sırrı Bey de Beyoğlu gezmelerinin eskisi gibi gayet nadiren, gayet gizli gizli, saraydaki nöbetleri siper ederek değil, fakat muntazaman müdavimi kesilmiş. Hatta bir müddet sonra işi biraz azıttığından yirmi sekizinde bulunduğu sırada, 1889 senesi içinde, evlendirilmesi icap ettiğine evdeki hanımlar, daha doğrusu Hasibe Hanım'la müşaviri Naime Hanım hükmetmişler.

Gelecek fasıl, ebeveynimin izdivacının hikâyesine tahsis edilecek.

SIRRI BEY'İN MELEK HANIM'LA EVLENMESİ

Sırrı Bey mülkiye mektebinde talebe iken de sınıfta en samimi arkadaşı olduğu Hakkı Bey'le Beyoğlu'na geçerler, hususi hocalardan Fransızca ve İngilizce dersi alırlarmış. Zannederim ki orada daha mahrem ve daha hoş saatler geçirdikleri, daha başka hocalara müracaat ettikleri de olurmuş. Hakkı Bey babamdan iki yaş kadar küçük olmasına rağmen mektepten mezun oluşunu takiben evlenmiş. Çünkü ailesinin refahlı durumu buna müsaade etmiş. Fakat bizim evdeki vaziyet Sırrı Bey'in evlenmesini hatıra dahi getirmiyormuş. Dedemin irti-

hali üzerine doktor vizitesi ve ilaç bedelleri fasl-ı bütçeden kalkınca, diğer taraftan babamın aylığı artıp borçlar da hafiflemeye başlayınca, -ve hiçbir ölüyle, en aziz ölüyle de ölünmediği için evdeki matem havası dağılmaya başlayınca- sıra artık kendisinin evlenmesini düşünmeye gelmiş. Çünkü az önce de dediğimiz gibi sarayda nöbetçilik mazeretini ileri sürerek Sırrı Bey'in evde geçirmediği geceler artar olmuş, haftada birden ikiye çıktıktan sonra üçü bulmağa başlamış.

Aynı zamanda, torun sahibi olmak arzusu da Hasibe Hanım'da günden güne artıyormuş ve gelinleri daha maddi bir şekil alıp karşılarına çıkmamış bütün müstakbel kaynanalar gibi, oğlunu bahtiyar edecek genç kızı öz evladı gibi seveceğine büyükannem yeminler etmekte imiş. Kaldı ki, kendisi kız evlat dünyaya getirmediği için müstakbel gelin hakikatte bir gelin değil, fakat öz kızı olacakmış. Velhasıl Sırrı Bey'le mesele konuşulmuş, o da evlenme teklifini reddetmediği için görücü dolaşılmağa başlanmış.

Genç okuyucularca "görücü dolaşılması" sözünün manası da meçhul olmasa gerektir, zira hem hepsinin anası babası bu şekilde evlenmiştir ve bu usul en büyük şehirlerimizin hiç değilse pek modern olmamış mahallelerinde hâlâ az çok caridir. Fakat belki de bu sahifeler yarına kalır ve yarınki nesil için sözün manası anlaşılmaz düşüncesiyle ilave edeyim ki, nisbeten son zamanlarını pek güzel hatırladığım kaç göç devrinde kadınlar erkeklerle görüşmedikleri ve sokaklarda yüzleri gözleri kapalı olarak dolaştıkları için evlenecek erkeklerin alacakları genç kızları o erkeklerin en yakınları bulunan kadınlar

arayıp görür, beğenip seçerlerdi.

Görecekleri genç kızın evini de bazen evvelce verilmiş bir karar ve anlaşma mucibince ziyaret ederlerdi, fakat bazen da mahalle mahalle de dolaşır, bekçilere ve aktar dükkânlarına: "Bu tarafta görücüye çıkan genç kız var mıdır?" diye sorar ve salık verilen evin kapısını çat çat çalıverirlerdi.

Evlerinde gelinlik genç kız bulunan hanımlar da zaten kulakları kirişte beklerlerdi ve kapıda görünen yabancı kadınların görücü olduklarını anlayınca -bu gelenleri hiç gözleri tutmazsa o başka- kendilerini derhal izzet-i ikram içeri alıp misafir odasına çıkarırlardı; genç kız da nisbeten çehre züğürdü ise pek süslenip bezenerek, yüzünü mangallara tutup yanaklarını pembeleştirmeyi, ellerini havalarda oynatıp kırmızılığını gidertmeyi ve göğsü pek tahta gibi ise daima soktuğu pamukları bir kere daha nizamlamayı ihmal etmeyerek tuvaletini katileştirdikten sonra, fakat güzelliğinden pek eminse olduğu kıyafet içinde misafirlere mahsus kahve fincanlarının konduğu tepsi elinde olarak arz-ı endam ederdi; fincanları gelenlere dağıttıktan sonra oturur, kahvelerin içilmesini bekler, kahveler içilince de fincanları alıp giderdi.

Görücüler genç kızı görür görmez sakilliğine hükmeder, bugünün "sevimli" tabiriyle "iş yok" derlerse bir an evvel gitmek üzere kahveyi çarçabuk içerlerdi, fakat karşılarında yer almış tazeyi esas itibarıyla hoş buldularsa sesini ve konuşma edasını anlamak üzere söze karıştırmaya, dişlerinin güzel mi, bozuk mu olduğunu anlamak üzere konuşturmaya çalışarak işi uzatırlardı.

Ama genç kız kolayca gülüp söylerse: "Delişmence bir taze! Kocaya varmaya da pek istekli demek ki fıkır fıkır gülüyor. Bir boynumuza sarılmadığı kaldı!" diye düşündükleri, genç kız suallere cevap vermez, latifelere gülmez, pek ciddi ve sessiz kalırsa da: "Kız galiba birisine gönül vermiş ki böyle somurtkan kaldı. Nerede ise ağlıyacak gibi bir hali vardı!" Yahut da: "Aa, hiç gözüm tutmadı: O ne azamet öyle! Şimdiden bu kadar kibir eden karı yarın bize etek öptürmeye kalkar!" dedikleri de sık sık vaki olurdu.

Hasibe Hanım'ın bizzat görücüye çıktığı tarihle babama alacağı kızı görücü dolaşıp aradığı zaman arasında otuz yılı aşkın bir müddet geçmiş bulunmakla beraber aynı haller tekerrür etmiş. Sadece bu sefer kaynana mevkiinde Sabure Hanım değil, Hasibe Hanım dolaşmış ve süsten hâlâ vazgeçmemiş olan Naime Hanım da bu sefer onun alt tarafında oturmuş.

Dolaşmalara bir müddet devam edilmiş.

"Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun" ve "Mabeyn-i Hümayun Cenab-ı Mülûkâne mütercimlerinden" etiketleri o derecede parlak ve cazibeli görünmüş ki, gittikleri bir kaç yerden ayrılacakları sırada ev sahipleri "İnşallah yine görüşürüz", "Yine teşrifinizi bekleriz" gibi sözler söyleyerek kızlarını vermeye amade bulunduklarını gizlememişler.

Bu meyanda eski maliye nazırlarından pek meşhur -ve nice zaman evvel ölmüş- bir paşanın hafiyesi olup biraderi de az sonra bir müddet bir sadrıâzama -I. Abdülhamid sadrıâzamlarının en meşhuruna- damad olacak bir hanımın

evinde fevkalâde bir kabul görmüşler. Gelin namzedi hanım da saçlarını arkasına dökmüş olarak gelip piyano başında kendilerine bir takım havalar çalmış. Bunların alafranga şeyler oluşu Hasibe Hanım'ın galiba hoşuna gitmemiş, bahusus pek mükellef döşeli evden çıkıp bu küçük hanımın Aksaray'da Yeşiltulumba'daki binbir noksanlı eve gitmek istemeyeceğini, oğullarının iç güveyi verilmesi icap edeceğini hesap ederek ninem bu izdivacı arzuya layık bulmamış. Kaldı ki, yirmisini aşmışa benzeyen genç kızı da pek beğenmemişler, saçlarını sırtına dökmüş bulunmasını da arkasına biraz yüksek, yani az çok kambur olması suretinde tefsir etmişler. Velhasıl bu hanımı münasip bulmamışlar. Erzurum'da yaşadıkları sırada Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hususi kâtibi olup 93 harbi hakkında yazdığı "Başımıza Gelen" isimli eseri ve "Bin Bir Hadis" isimli kitabı maruf olan Arif Bey'in haremiyle tanışmış ve kendisiyle pek sevişmişlermiş. Bu hanım Aksaray'da da komşuları olduğundan artık arada âdeta aile bağları husule gelmiş bulunuyormuş. Arif Bey'in haremi bir gün büyükanneme gene Aksaray'daki bir komşularının fevkalâde güzel bir kızı olduğunu haber vermiş. Bu genç kız üçüncü ordu topçu kumandanlığından emekliyken ölmüş bir İbrahim Paşa kerimesi olup ismi Melek'miş. Genç kızın annesi meşhur Çerkes Hafız Paşa'nın yeğeni ve gene meşhur bir Zorluoğlu Ali Bey'in kızı olup Aksaray'da, altında da iki üç dükkân bulunan konak bu hanıma aitmiş. Vaktiyle hal ve vakitleri pek yerindeymiş ama, yangın ve "93 Kaime"lerinin batışı gibi felaketlerden dolayı hanımefendi konağı kiraya ver-

mek ve Fahir Paşa isminde birinden dul kalmış olan bir ahbabının gene Aksaray'daki evinde kendisiyle birlikte yaşamak zorunda kalmışmış. Hanımefendinin bu gelinlik kızından başka kocası ikinci ordu erkân-ı harbiyesinde olduğu için Edirne'de ikamet eden bir kerimesiyle iki oğlu, biri Harbiye Mektebi'nin son sınıfında, diğeri de henüz askeri rüşdiyenin ilk sınıfında iki oğlu varmış. Salık verilen genç kız yani annem de yaşça henüz pek genç bulunmasına rağmen geçen yıl ikincilikle Darülmuallimat'tan mezun olmuşmuş.

Hasibe ve Naime hanımlar nenin nesi olduğunu bilmediğim, fakat bir askeri paşa olduğunu sandığım Fahir Paşa'nın evini bulup kapısını çalmışlar, birbirlerine karşı pek muhabbetli hemşire muamelesi eden iki dul kadın tarafından tabii nezaketle kabul edilmişler.

Annemin anlattığına ve bizzat müstakbel kayınvalidenin, yani Hasibe Hanım'ın teyid ve tasdik ettiğine göre Melek Hanım katiyen süslenmeden, fevkalâde basit bir kıyafet içinde, sırtında hırkası, arkasında örgüsü ve boğazı ağrıdığı için, boynunda bağlanmış beziyle gelip bir iskemleye oturmuş, bir müddet oturduktan sonra da içinin sıkıldığını, daha çok oturamayacağını annesine kaşlarını çatıp haber vermiş, o da gözüyle gidebileceğini bildirmiş. Bunun üzerine annem bir selam vererek çıkıp gitmiş. Annem yanlarında gayet az kalmış bulunmakla beraber, Hasibe ve Naime hanımlar bundan böyle artık görücü gezmemeye, aranılan genç kızın bulunduğuna hükmetmişler.

Yani Melek Hanım'ı pek güzel bulmuşlar.

Eğer Sırrı Bey'in pek güzel bir kız alması şart idiyse bu hükümlerinde de muhakkak ki isabet etmişler. Çünkü annem hakikaten güzel, güzelliği dillerde gezmiş bir kadındı, bu güzelliğini de hemen hemen ellisine, birbirini takip etmiş hastalıklar yüzünden âdeta alil oluşuna kadar kısmen muhafaza edecekti.

Ebeveynimin evlenmelerini Allah takdir etmiş olduğu için, bu ziyareti takip eden ay içinde ve 1889 yılında keyfiyet tekarrür etmiş, nişan, nikâh, düğün birbirini takip etmiş.

Görücüye çıktığı zaman annem için on altısında denmiş imiş. Bu, büyükannem Hasibe Hanım'ın ifadesi. Annemin ifadesi tabii biraz değişik olup daha da küçük bir rakam bildirirdi. Ancak Hasibe Hanım da annemin izdivacından sonra boy atmakta devam ettiğinden, o zamanki elbiselerinin bir iki sene sonra kendisine dar, aynı zamanda da kısa gelmiş olduğunu arada bir insafa gelip söylerdi.

Daha sonra duyduklarıma göre Ayşe Sıdıka Hanım dünürü olacak hanımı, yani babamın annesi Hasibe Hanımı pek beğenmemiş, dünün lisanıyla pek şanlı, bugünkü ifade ile dekoratif bulmayarak kızını onun oğluna vermek istememiş. Fakat Arif Bey'in haremi araya girerek pek ısrar etmiş, büyük valdem bunu pek söylemezdi ama kendisi de Naime Hanım bermutad refakatinde olduğu halde gidip gelerek taleplerini tekrar etmiş. Tekrar ettikleri sırada da -bunu merhum teyzem Binnaz Hanım'dan duymuştum- babamın bir gün sadrıâzam olmasının pek mümkün bulunduğunu, Mülkiye Mektebi'nden aliyyülâlâ dereceyle çıkmış, saraya intisap ederek aynı za-

manda bir yüksek mektebe muallim olmuş, rütbesi de üç dört yıl içinde üç kere terfi görmüş bir genç için bunun âdeta mukadder olduğunu pek itimad verici bir dille temin etmiş.

Çerkes Hafız Paşa'nın hemşirezadesi olup yakın akrabası arasında pek çok vezir ve bilhassa müşir damat bulunan ailenin eski damatlarından Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa otuz yıl kadar önce ve o zaman dahi hem de kıdemli bir liva, yani general olan merhum dedeme verilen büyükannemin tereddütleri de bu saadet sözüne mukavemet edememiş: Bu kadar parlak bir istikbale namzet bir damatla akrabası hanımefendilere karşı asla küçük düşmeyeceğini, hatta şimdiden onlara çalım satabileceğini, aile arasındaki yeni damatlarla bu damat namzedi arasında zihni bir kıyaslama yaparak, düşünmüş, "Peki!" demiş.

Şu kadar ki, annem Melek Hanım kendisiyle hayatını birleştireceği adamı görmeden keyfiyete razı olmayacağını kati bir lisanla bildirmiş. Bu sebeple ve o tarihlerde ancak mizaççа biraz serkeş olan genç kızların temin ettikleri hak gereğince, kendisine sade bir fotoğraf göstermekle yetinilmemiş, babamı da bir kere uzaktan görmesi kararlaşmış.

Ve Sırrı Bey tayin edilen gün ve saatte, tabii yeni tıraş olmuş ve en itinalı kıyafete girmiş bir halde, galip bir ihtimalle bir kaç adımda bir fesini heyecandan düzelte düzelte ve eğer elinde baston varsa bu bastonu belki düşürüp kaldıra kaldıra, Tahir Paşa'nın dul haremine ait olup büyükannemin de üç çocuğuyla birlikte -ve tabii masarife iştirak ederek- oturduğu evin önünden ağır ağır geçmiş.

Bu geçişi müteakip de, onu cumbanın içinde ve kafes arkasında beklemiş olan annem izdivaca muvafakatini bildirmiş. Beğenildiğine göre, babam o tarihte Erzincan Askeri Mektebindeki -fotoğrafça mazbut- haline nisbetle hayli değişmiş ve bu değişme lehinde olmuş demek oluyor.

Kendisine ait ilk rüyet hatıralarımsa, hayatının bu mühim gününden en az on bir-on iki yıl sonradan, yani 1901-1902 yıllarından itibaren başlıyacak ve gittikçe vuzuh kazanacaklardır. Bu hatıralara göre, Hasan Sırrı Bey kısa boylu, başı boyuna ve bacakları gövdesine nazaran nisbetsizce bir adamdır. Kalın kara kaşlı, biraz yayvan burunlu, yuvarlak çenelidir. İrice ela gözlü ise de hayli miyop olduğundan gözlüklerinin kalın camları vardır. Bıyıkları gürdür, sakal koyvermemiştir amma sakalı pek sert ve sık olduğundan her gün tıraş olmasına rağmen sanki dün tıraş olmuş gibidir. Yüzü değirmi, cildi pembe, elleri ve ayakları gayetle ufaktır. Sesi kalın, tesirli, konuşması pek güzel ve muntazam, tavırları, muamelesi fevkalâde nazik ve cazip, fakat bu son vasıfları annem cumba içinden, kafes arkasından elbette ki fark edememiştir. Bu itibarla da, genç kız kalbinin beğenip sevmeye pek ihtiyacı varmış demektir.

Bir istitrad açıp şunu da söyliyeyim ki, babamın istikbalindeki parlaklıktan bahsederken annesi Hasibe Hanım'la Naime Hanım mübalağa ve temaddühte insafsızca ileri gitmiş değillerdi, zira babam sadrıâzam olmamışsa da o tarihte kendisiyle aynı vaziyette bulunan sınıf arkadaşı Hakkı Bey bir gün sadrıâzam olacaktır. Babamın otuz beşine kadarki me-

murluk hayatı da her ümide hak verecek kadar parlak olmuş, ancak ondan sonra üzücü bir duraklama devresine girmiştir: Sırrı Bey vezirlikten evvelki en yüksek sivil paye olup dünün birinci ferikliğiyle ve bugünün orgeneralliğiyle bir olan bâlâlığa otuz iki yaşında -ve bu rütbenin henüz asla iptizale düşmediği bir sırada!- erişmiştir.

Kendisinin bâlâ olduğu tarihte ise Sultan Hamid devrinin bazı vükelası, nice vüzerası, hatta bir sadrıâzamı henüz bu rütbeye erişmemişlerdir. Babamın bâlâ olduğu tarihte Hüseyin Hilmi Paşa bâlâlıktan iki rütbe aşağıdır. Yani ulâsanisi rütbelidir...

Bu faslı burada kapıyorum. Ebeveynim arasında izdivacın ve bunu hemen takip eden olayların hikâyesine geçmeden önce de anneannem Ayşe Sıdika Hanım hakkındaki bildiklerimi kaydetmek, bu eski zaman kadınının çehresini esas hatlarıyla çizmeye çalışmak isterim.

AYŞE SIDIKA HANIM

Ayşe Sıdıka Hanım'ın babası, dediğim gibi Zorluoğlu Ali Bey isminde ve galiba Adana taraflarında yaşar bir zatmış. Biri büyükannem olmak üzere üç kızı ve V. Murad'ın üç buçuk günlük saltanatı sırasında ona mabeyincilik etmiş olan Hüsnü Bey isminde bir oğlu varmış. Değerli şair Halide Nusret Hanım ki, bu Hüsnü Bey'in torunu ve Avnullah Kâzimi diye

tanınan, Sultan Hamid zamanında sürgüne giden ve İkinci Meşrutiyet'in ilk ayları içinde, tam mutasarrıflıkla Kerkük'e gideceği sırada hükümeti devirmek üzere komplolar tertip ettiği ithamıyla tevkif edildikten sonra tahliye edilip yine Kerkük mutasarrıflığına yollanan zatın kızıdır.

Ali Bey'i padişahlara karşı gelmiş pek kudretli bir derebeyi şeklinde terennüm eder. Aramızdaki yakın bir kan bağlılığına rağmen ne yazık ki hanımefendi ile görüşmek şu uzamış hayatımda bana müyesser olmadı, bu sebeple de, müşterek dedemiz hakkındaki bilgilerinin kaynağı ve hükmünün mesnedi meçhulümdür.

İlave edeyim ki, soyadı ancak erkek evlattan erkek evlada intikal etmek icap ettiği ve Avnullah Kāzimi'nin erkek nesli var mıdır, bilmiyorsam da biraderi Süleyman Tevfik Bey'in erkek nesli mevcut olduğuna göre "Zorlu" asıl bu nesle ait bir haktır.

Hal böyle iken dayılarımdan birinin damadıyla teyzemin bir kızının oğlu dahi hālā bu "Zorlu" ismini seçmiş bulunmaktadırlar.

Asıl mevzua dönerek ve esefle itiraf etmeliyim: Bu Zorlu Ali Bey'in menşei ve hayatı hakkında hiç birşey bilmiyorum. Zorlu'luğu da belki aslen imparatorluğun mülki teşkilatında müstakil bir mutasarrıflık olan "Zor" bölgeli olmasından ileri gelmiştir.

Fakat her halde büyükannem henüz çocukken ölmüş, hiç değilse gelin olduğu sıralarda dünyadan gitmiş olacak. Çünkü Ayşe Sıdıka Hanım 1859 tarihinde Bağdat'ta, orada vali ve

kumandan olan Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa tarafından gelin edilmiş, serdarın haremi ise büyükannemin bir teyze kızı olup, Ayşe Sıdıka Hanım ona her nedense misafir gitmişmiş. Dedem İbrahim Paşa da ordunun topçu kumandanı olup dulmuş. Serdar tabii evvela büyükannemin annesine mektup yazıp muvafakatını aldıktan sonra Ayşe Sıdıka Hanım İbrahim Paşa'ya verilmiş.

Büyükannem Ayşe Sıdıka Hanım'ın doğum yerinin nerede olduğunu ve Bağdat'a gidinceye kadar nerelerde yaşadığını ve Bağdat'a neden dolayı gittiğini de maalesef bilmiyorum.

Sade on altısında gelin olduğu söylendiğine ve ilk çocuğu, teyzem Emine Binnaz Hanım babamla yaşıt, yani 1861 doğumlu bulunduğuna göre, 1844 veya 1845 içinde doğmuş olması icap ediyor: Öteki büyükannemden, babamın annesinden üç beş yaş küçük olacak.

Hasibe Hanım, Nizip harbinde II. Mahmut ordusunun perişanlığına güya eşref saat vehmiyle sebep olan Çerkes Hafız Paşa dahil müteaddit kardeşin en büyükleri, nerede doğduğunu ve son uykusunu nerede uyumakta bulunduğunu bilmiyorum ama, kocasının ölümünden sonra bir hayli yaşamış, ihtiyar olmuş olacak. İstanbul'un Samatya taraflarında "Pembe Konak" diye anılan bir konağı olup orada otururmuş.

Uzun zaman muammer olduğuna hükmedişim ise kendisi tarafından büyütülmüş bulunan Rabia Hanım isimli bir torununu, yani annemin bir teyze kızını 1910 yılında görmüş olmaklığımdan ileri geliyor.

O tarihte Rabia Hanım elli beş yaşlarında kadar vardı. Zayıf, uzunca boylu, gözleri sürmeli, yüzü pek hafifçe düzgün ve allıklı, saçları da pek koyu kızıla boyalıydı. Annemle teyzemin Göztepe'de müştereken tuttukları köşke misafir gelişinden bir gün önce de varlığından asla haberdar bulunmuyordum. Kendisine evvelce tahsis ettiğim bir yazıda uzun uzun anlattığım gibi, yeni devrin işe yaramıyor diye tekaüde sevkettiği Beşinci Ordu sabık Topçu Kumandanı Cemal Paşa isimli kocası ve yetişkin, güzelce bir kız olan evlatlığıyla birlikte Göztepe'de bir kaç ay kalan Rabia Hanım'ın annesi ve kim olduğunu maalesef bilmediğim babası galiba kendisi pek küçükken ölmüşler de, Rabia Hanım büyükannesi -benim de büyük ninem olan- Hasibe Hanım tarafından büyütülmüş, gelin edilmiş ve ilk kocası, yani Cemal Paşa'nın selefi, Samatya'daki Pembe Konak'a içgüveyi gelmiş imiş. Fakat Güney Anadolu'nun eski bir ailesine mensup bulunan ve sonra Adliye Nezareti'nde mühim bir mevki ihraz ederek mühim bir mahkemenin reisi iken İkinci Meşrutiyet'ten az sonra tekaüt edilen bu zattan Hasibe Hanım her nedense hazzetmemiş, bir müddet geçince yolunu bulup torununu boş düşürmüş.

Bulduğu yol da şu olmuş: Rabia Hanım gelin edildiği zaman bir bakıma henüz çocuk durumunda imiş. Anne olabilecek hale geldiği zaman şeriat hükümleri kendisine kocasından boş düşmeyi istemek hakkını veriyormuş. Babaannem Hasibe Hanım'ın adaşı bulunan bu diğer Hasibe Hanım torununu şeriatın tayin ettiği hakkı kullanmaya sevketmiş.

Rabia Hanım ninesinin ilerlemiş yaşında da hâlâ güzel,

kılık ve kıyafetinde gayetle muhafazakâr, aynı zamanda da pek sert ve hırçın bir Hanımefendi olduğunu söyler, cariyelerini sık sık meydan dayağına yatırdığını anlatırdı...

Bir gün bu sahifeleri yazacağımı o tarihte, yani on iki-on üç yaşımda düşünebilseydim, büyük ninemle muhiti hakkında her halde çok şey öğrenirdim. Na çare ki, çocuklukta en ehemmiyetsiz sanılan şeylerin ihtiyarlığın eşiğinde insanın kendisi için büyük bir kıymet kazanacakları, hatta az çok tarih değeri alacakları hatıra gelmiyor.

Büyükannem Ayşe Sıdıka Hanım'ın iki kız ve bir erkek kardeşi olduğunu biliyorum ama, kendisi ebeveyninin kaçıncı çocukları idi, bu maalesef malumum değil. Fakat sanıyorum ki, üç hemşireden Rabia Hanım'ın ismini hafızamda bula-

madığım annesi en büyüğü, Hediye Hanım isimlisi ortancası, büyükannem de en küçüğü. Bu üç hemşirenin tek biraderleri olan Hüsnü Bey kaçıncı kardeş, hatırlamıyor, hakkında esaslı bir şey de bilmiyorum.

İki oğlundan asıl ismi Selim olup sonradan aldığı Avnullah Kâzimi ismiyle meşhur bulunan zatı da göremedim. Galiba 1914'te öldüğüne göre kendisini tanıyabilir, elini öpebilirdim. Bir masal şeklinde duyduğuma nazaran anneme henüz genç kızken şiddetle âşık olmuşmuş da arada süt olduğu için verilmemiş, bu da hayatının maceralı geçmiş olmasının en mühim sebebini teşkil etmişmiş. Sade Hüsnü Bey'in ikinci oğlu olup son Şeyhülmuharririn gibi bir isimle anılan Süleyman Tevfik Bey'i tanıdım ve Rabia Hanım gibi onu konuşturmayı da yazık ki düşünmedim.

Sefaletine zengin akrabasının tamamen ve kāmilen kayıtsız kaldıkları bu talihsiz ve ihtiyar muharrir ölümünden bir müddet önce hatıralarını da neşretmişti. Fakat bu hatıralar hangi gazete koleksiyonunun tozlu yapraklarında gömülü, hatırlıyamıyorum. Bunlarda babasından ve büyük dedem Ali Bey'den de herhalde bahsetmiş olacaktır.

Annesi sağ iken büyükannemin Bağdat'ta işi ne imiş, şimdiki gibi tayyare ile dört beş saat içinde gidilmeyen o Bağdat'a gitmesine Hasibe Hanım nasıl razı olmuş, bilmiyor, kızını kime emanet ederek Bağdat'a yollayabildiğini de doğrusu biraz hayretle düşünüyorum.

Buna mukabil, Ayşe Sıdıka Hanım'ın galiba bir sene sonra gelin oluşu hakkında nisbeten malumatım var. Büyükannemi alan zat, yani dedem İbrahim Paşa merkezi Bağdat olan altıncı orduda topçu kumandanıymış ve altmış beş yaşlarında, yani kendisine zevce olarak seçilen genç kızın ferah ferah dedesi olacak yaşta bir zatmış. Fakat annemle kardeşlerinin dadılığından arta kalıp gençliğime kadar yaşamış ve birkaç yaş küçüğüm olan üvey kızkardeşimi büyütmüş olan çerkes dadının anlattığına göre kendisini gören yaşını hiç bir zaman tahmin edemezmiş. Fevkalāde zinde, uzun boyu dimdik, sarı saçlı ve mavi gözlü, gür bıyıklı ve matruş bir adammış.

Ailede bulunan tek fotoğrafından da yakışıklı ve heybetli bir insan olduğu anlaşılıyor. Dimdik oturmuş ve kılıcına dayanmış. Geniş omuzlu, geniş göğüslü, bakışı sert ve keskin.

Halbuki görünüşünün hayli ürkütücü olmasına rağmen

gayetle nazik, halim selim bir adammış. Karıncayı incitmek istemez, ağzından tek kötü laf çıkmaz, kimbilir kaç yaşında iken öğrendiği Türkçe'yi de pek bozuk bir şive ile konuşarak mesela karısına "hanımcığım" diyecek yerde "hanici" dermiş.

Aile arasındaki yaygın kanaate göre kendisi aslen Rus, daha az yaygın bir kanaate göre ise Lehli'dir. Şahsen ben bu ikinci ihtimali kabul ediyorum. Zira Kırım Harbi'nde, Kars müdafaasındaki hizmetlerinden dolayı livalığa yükseltilen İbrahim Paşa'nın 93 harbi sıralarında ihtiyarlığı sebebiyle hizmete alınıp cepheye gönderilmeyişinden dolayı ziyadesiyle kahırlandığı, "Ben bugünü yıllardanberi beklediğim halde muharebe haberlerini gazetelerden mi öğrenecektim!" diyerek ağladığı anlatılıyor. Böyle olunca da, damarlarındaki kanın Rus kanı olamayacağı hükmüne varıyor, 93 harbinde hizmet edemeyişine kahırlanıp ağlayışını da ikinci vatanına karşı bağlılığı kadar bir Leh vatanseverinin Çarlar imparatorluğuna karşı kininin bir tezahürü sayıyorum. Bir istitrad açıp söyleyeyim ki, İbrahim Paşa'nın hangi tarihte ordumuza girmiş olduğunu Birinci Cihan Harbi içinde babam Sırrı Bey Harbiye Nezareti arşivlerinden tahkik ettirmeye teşebbüs etmiş ve ancak binbaşılığına kadarki kayıtlarını buldurabilmişti. 1860 sıralarında büyükannemle evlenişinde altmışı aşkın bulunduğuna ve ta kırkında liva yapıldığına göre, 1830'da Rusya'ya karşı ayaklandıktan, bağımsız Lehistan'ı ihya etmeye teşebbüs ettikten sonra yenilip bir kısmı ele geçerek kurşuna dizilen bir kısmı da kaçıp başka memleketlere sığınan Lehli vatanperverlerden olması en makul ihtimal.

Fakat mühtedi olup dilini de bir türlü düzeltememiş bulunmasına rağmen İbrahim Paşa pek halis bir müslüman olmuşmuş. Namazında, orucunda, ibadetinde asla ihmali, kusuru yokmuş. Hatta yaşının ziyadesiyle ilerlemiş bulunduğu sırada sofuluğu da artarak beş vakit namaza dendiği gibi beş vakit daha kattığı ve âdeta başı secdeden kalkmaz bir hale geldiği için namazı nadiren kılıp orucu da herkese uymak üzere tutan büyükannem: "Aman bu papaz herifin namazından niyazından bıkıp usandım!" der dururmuş. Kaldı ki, rivayet bahsettiğim dadı kadından olup sıhhatinin derecesi meçhulümdür. Kendisine "Hacı anne" denen bu dadı nedense büyükannemi sevmez ve iki kere hacca gidip gelmiş bulunmasını, senenin hemen hemen yarısını oruçlu geçirmesine rağmen de ölülerin hayırla yadedilmeleri kaidesine riayet etmezdi.

İbrahim Paşa'nın ilk vatanındaki adı acaba neydi ve gelirken orada bir kadın ve evlat bırakmış mıydı? Büyükannem bunları merak edip sormamış ve "Memleketinde sana ne denirdi? Kimin nesiydin? Evli miydin? Vatanını ne diye bırakıp geldin?" diyerek bu şeyleri öğrenmemiş. Acaba tahkiki edep kaidelerine mugayir mi bulmuş, yoksa senelerle pek koyu bir müslüman kesilmiş olduğu için asla nesebine ait en küçük bir imaya İbrahim Paşa tahammül etmediğinden bunları tahkike cesaret mi etmemiş, kestiremiyorum. Yegâne bilinen şey dedemin uzun seneler yaşamış olduğu Bağdat'ta büyükannemden evvel de bir hanımla evli bulunup İhsan isminde bir de erkek çocuğunun dünyaya geldiği, bu haremiyle oğlunun da Ayşe

Sıdıka Hanım'ı almasından bir müddet önce ve birbirlerini takiben öldükleridir.

Büyükannemin dedeme nasıl olup da vardığına, hatta dedemin büyükannemin varlığından nasıl haberdar olduğuna gelince, az önce dediğim gibi bu tamamıyla Serdar-ı Ekrem'in teşebbüsüyle ve esrarıyla olmuş. Herkesin bildiği veçhile Avusturya'dan kaçıp gelme aslen Hırvat ve mühtedi olan Serdar İbrahim Paşa ile pek dostmuş, dostuyla aralarında bir de bacanaklık vücut bulmasını istemiş. İbrahim Paşa'ya vereceği baldızının kocasından yarım asır kadar taze olması da kendisine âdeta ürkünç bir şey şeklinde görünmemiş. Çünkü büyükannemin teyzezadesi olduğunu söylediğim haremine nisbetle Ömer Paşa da bir hayli müsinmiş.

Ayşe Sıdıka Hanım da pek genç yaşında paşa karısı olmanın, sayıları ziyadesiyle kabarık dayızadelerinin ve teyzezadelerinin çoğundan üstün bir mevkie geçmenin cazibesine mukavemet edememiş demek oluyor: İzdivaca rıza göstermiş. Bağdat şehrinde ve henüz Sultan Mecid tahtta iken düğünleri olmuş.

Şu kadar ki, varacağı adamın yaşının Ayşe Sıdıka Hanım'a bir miktar tenzilatla söylenmiş bulunduğuna ve eğer Ayşe Sıdıka Hanım kocasını izdivaçtan önce gördüyse pek uzaktan görmüş olduğuna hükmetmiyor değilim: Düğün gecesi, zifaf odasında güvey duvağını kaldırınca, taze gelin paşalığına ve zenginliğine tamah edip vardığı kocanın buruşuk yüzünü, belki boyalı olan uzun bıyıklarını ta yakından görünce kendini tutamamış, gözlerinden yaşlar dökülmeye başlamış. Gelinin bu hazin gözyaşlarına mukabil

güveyin gözleri de ihtiyarlık günlerini şenlendirecek olan genç kızın şa'şaalı tazeliği ve güzelliği karşısında kamaşmış.

Dedem hemen kalkıp bir başka odaya gitmiş, bir dakika sonra elinde bir çekmece ile dönerek ve bu çekmeceyi açarak gözlerinden yaş taneleri dökülmekte olan pek taze karısının dizleri üzerine koymuş.

Bu çekmecenin içinde eski karısına ait olan bütün mücevherler, birbirinden güzel bilezikler, yüzükler, küpeler ve broşlar mevcut olup İbrahim Paşa bunları evvelce teker teker bayram, yıldönümü ve bilhassa evlat dünyaya gelmesi gibi ahvalde vermek tasavvurundaymış; hepsini birden getirip karısının dizleri üzerine koyuvermiş.

Koyuverince de elmasların, incilerin, zümrüt ve yakutların parıltılarıyla Ayşe Sıdıka Hanım'ın gözyaşları belki artık dinmiş ama kocasını yani dedemi herhalde sevememiş. Nitekim, gene hep o dadının hikâyesine göre, Paşa ölüm döşeğine serilmiş bulunduğu sırada kendisi düğündeymiş. Kocasının pek ağırlaşmış olduğunu, hemen dönüp baş ucuna gelmesi icap ettiğini koşup haber vermişler de ilk önce istifini bozmamış: "O papaza ölüm tesir etmez!" deyip ancak ikinci davete icabet etmiş.

Büyükbabamın yaşıyla hiç mütenasip olmayan ve senelerce sönmeyen aşkı ve ateşi de kendisi için ayrı bir hiddet sebebi teşkil ettiğinden sık sık hastalık bahane eder, odasını ayırır, kapısını kilitlermiş.

Çocuklar da birbirini velyetmiş, onbeş yıl süren izdivaç hayatında büyükannem yedi evlat dünyaya getirmiş. Bunların tabii ömre mazhar olanları teyzem Emine Binnaz Hanım, büyük dayım Rüştü Paşa, annem Melek Meliha Hanım ve

küçük dayım Ömer Bey'dir. Dördünün içinde ilk ölenleri de en küçükleri olup zavallı 1910 senesinde henüz otuz üç yaşında iken, Havran isyanı sırasında şehit düşmüştür. Rüştü Paşa ile annemin arasında İbrahim, Mehmet Ali ve birinci bir Melek dünyaya gelerek bunlar pek küçükken bilmem hangi sari hastalığa tutulup bir kaç gün içinde ölüp gidivermişler. Bunun üzerine büyükannem Ayşe Sıdıka Hanım bir istiğrak haline düşmüş. O derecede ki, birkaç gün şuurundan şüphe edilmiş. Kendisinin koyu kestane rengi saçlı ve koyu ela gözlü, duru beyaz tenli olmasına rağmen de çocuklar renk itibariyle tamamen babalarına çekmişler yani onun gibi açık sarı saçlı, mavi gözlü ve kızlar pembe yanaklı olmuşlar.

Kaldı ki annemin gözleri mavi de değildi, mislini hiç kimsede görmediğim, mora ve menekşe rengine yaklaşan bir renkteydi...

II

Teyzemin henüz üç dört yaşında bulunduğu sırada dedem İbrahim Paşa altıncı ordu topçu kumandanlığından üçüncü ordunun topçu kumandanlığına nakledilmiş ve Abdülaziz devrinin son zamanlarında ihtiyarlık sebebiyle tekaüt edilinceye kadar, yani epey uzun bir müddet, bu ordunun merkezi bulunan Manastır'da yaşamışlar. Hatta şehrin içinden geçen galiba Drahor isimli nehir sahilinde kârgir bir de konak alınmışmış.

Bağdat'ta dünyaya gelen ve şu anda görür gibi olduğum yüzünde güzelliğini hiç bozmamış bir Bağdat çıbanı bulunan teyzem müstesna, annem ve diğer bütün kardeşleri Manastır doğumludurlar. İstanbul'a dönüp yerleşildiği sırada küçük dayım henüz kundaktaymış.

Manastır'da aldıkları konağı ayrılırken tabii satmış ve İstanbul'a gelince Aksaray'da yeni ve büyük bir ev almışlar. Dedem az sonra ve 93 harbinin henüz nihayet bulmuş olduğu sıralarda, kısa bir hastalığı müteakip ölmüş ve öteki dedemin, babamın babası Ahmet Nafiz Paşa'nın da on yıl kadar sonra

ebedi uykusunu uyumaya gitmiş olduğu Merkez Efendi kabristanına gömülmüş. Pek küçükken öldüklerini söylediğim üç çocuk, iki teyzemle bir dayımsa Manastır'da uyuyorlar; fakat annemin doğum yeri olduğu için bana yabancı gelmeyen Manastır kırk yılı aşkın bir zamandan beri bir Yugoslav şehridir ve içinde herhalde pek az islam mezarlığı kalmıştır...

Dedem İbrahim Paşa hakkındaki bildiklerimi bir hikâye ile ikmal edeceğim; teyzem Binnaz Hanım'ın da anlattığına göre kendisi on-on bir yaşlarında iken dedemin kardeşi şahsına ait bir vapurla Rusya'dan Türkiye'ye gelerek biraderini ziyaret etmiş, daha sonra öğrendiğime göre de bu ziyaret Rumeli'nde bir demiryolu inşasıyla alakalıymış. Hem de bu frenk amca pek güzel hediyeler getirmiş olup hatta kendisine o sırada hacı olmadığı için "Hacı anne" değil ancak ismiyle Gülter ve sıfatıyla dadı denen emektarımızın hissesine de elbiselik kumaşlarla bir yüzük düşmüşmüş. Ancak bizimkiler o sırada Manastır'da yaşadıklarına göre hususi vapur, yat, Karadeniz'den veya Akdeniz'den gelerek Drahor boyuna mı yanaşmış, yahut şimalden gelen bu birader şerefine aile Manastır'dan kalkıp muvakkaten İstanbul'a mı gelmiş, hem ziyaretçi demiryolunu nerede yapacakmış ve arkasındaki sermayedar grupu kimlerden mürekkepmiş, bunları bilmiyor, efsaneleşmiş şekliyle yaşlılardan duyduğum bu ziyaretin hakiki mahiyetini, yahut hakikatle nisbet derecesini tayin edemiyorum.

III

Büyükannem Ayşe Sıdıka Hanım otuzbeş yaşında var, yokken dul kalmış. Bununla beraber yedi çocuk dünyaya getirdiği ve o devrin telakkisiyle gelinlik çağında bir kız evladın anası bulunduğu için yeniden kocaya varmayı hatır ve hayalinden geçirmemiş, çıkan birkaç kısmeti reddetmiş. Aksaray'daki konakta eski düzenini bozmayarak, yahut pek az bozarak yaşamakta devam etmiş. Dul kalışının senesine varmadan da teyzemi gelin ederek damadını içgüveyi almış.

Erkeklerin ekseriyetle asker yetiştirildikleri ve kızların askere verildikleri bir aileye mensup olduğu için de damadını askerden seçmiş, teyzemi artık imparatorluk hudutlarından çıkmak üzere bulunan Teselya Yenişehir'inden bir aileye mensup, Numan Bey isminde bir yüzbaşıya vermiş. Bu Numan Bey 93 harbinin Rumeli'ndeki başkumandanlarından olup, dedem gibi mühtedi, haremi de büyükannemin dayı kızı bulunan Mehmet Ali Paşa'nın yaverlerindenmiş. Paşanın delalet ve tavsiyesiyle damat seçilmiş.

Fakat büyükannem içgüveyi aldığı damadı nedense pek

sevememiş, hele adamın içgüveyi olduğunu düşünüp masrafa iştirake teeddüp etmesinden de pek hiddetlenerek kendilerine ayrı tablada yemek çıkan genç evlilere et verilmesini menetmiş, bundaki hikmeti bildirmesi için de kızını zorlar olmuş. Yüzü tutmayan ve kocasını ziyadesiyle seven zavallı teyzem işi kendisine ancak yazı ile açabilmiş, mizaha meyyal zekâsıyla da nazmen bildirmeği münasip bularak:

Et yemeyeli bir iki mahdır,
Şanınıza yaraşmaz büyük günahtır.

"beytini" bugünün nice şairini ve şiirini müjdeleyen "beyti" kocası tarafından görülebilecek bir yere bırakmış. Zavallı Numan Bey de hem mahcup, hem de mütehayyir kalarak koca evin masrafına gücünün yettiği nisbette iştirake başlamış.

Fakat büyükannemin gözüne kabil değil girememiş. Ne ise, annesi Hasibe Hanım'ın daha evvel anlattığım hareketini netice itibarıyla başararak Ayşe Sıdıka Hanım'ın da kızını kocasından boşatması, yahut da âşık kızının bunu reddederek kocasının peşinden gitmek üzere yanından ayrıldığını görmesi için zaman kalmamış, çünkü zavallı Numan Bey'in karşısına ilkönce Arnavutluk, Arnavutluk'ta da pek feci bir ölüm çıkmış: Berlin Kongresi kararları gereğince Karadağ'a teslimi gereken arazinin verilmesine ve Karadağ Teb'ası olmaya razı olmayarak ayaklanan Arnavutları yola getirmeye Mehmet Ali Paşa memur edilince yaveri sıfatiyle Numan Bey de tabii maiyetinde gitmiş, heyet orada misafir indiği eşraftan birine ait bir kulede hapsedilip kuleye de ateş verilince paşasıyla ve kuledeki bütün insanlarla birlikte şehit düşmüş. Teyzem Binnaz Hanım

da ifadesiyle on yedi yaşında dul kalarak pek derin bir mateme garkolmuş, derin ve bütün bir ömür sürecek bir mateme; kendisinin elliyi geçkinken ve ikinci kocası Bekir Nizami Paşa'dan koskoca torun sahibi bulunmasına rağmen Numan Bey'i sık sık andığını ve her anışından gözlerinden şıpır şıpır yaşlar döküldüğünü hatırlarım.

Halbuki bu Yenişehirli Numan Bey'in böyle derin bir aşk ilham edecek bir değer, meziyeti de yokmuş. Ufak tefek, esmer, zayıf basit bir adammış. Büyükannem Tanrı'nın günü kızın aşkından istihfaf ve istihza ile bahsederek: "Aman bu midesiz karı bu sıska herifin nesine böyle deli divane, anlayamadım gitti!" dermiş. İlave edeyim ki 1924'te İzmir'de tanıdığım pek ufak tefek, pek karakuru, pek kendi halinde bir gümrük memurunun Numan Bey'in küçük kardeşi olduğunu tesadüfen öğrenip adamcağız da kendisine bir elmanın yarısı denecek gibi benzediğini söyleyince şaşıp kalmış ve büyükannemin hayret ve istihzasını da, itiraf ederim, haklı bulmuştum. Fakat, gönül bu ya, teyzem bu ilk kocasını pek sevmiş, anlattığına göre adamın sonsuz nezaketine ve kalbinin güzelliğine âşık olmuşmuş.

Bir müddet sonra gene kocaya varmışsa da buna razı olmadan önce de -pek korkup saydığı- annesiyle aralarında çetin mücadeleler olmuş.

Ayşe Sıdıka Hanım'ı pek taze dul kalan büyük kızının tekrar kocaya varmasını istemeye sevkeden sebepler çeşitliymiş. Bu şiddetli matemi manasız bulup hiddetlendiği gibi mali durum da müessir olmuş, zira içgüveyi damadın ev masrafına

iştirak etmesini isteyerek ihtar makamında et yemeğini kestiği sırada hal ve vakti yerinde olan Ayşe Sıdıka Hanım kısa bir müddet sonra, birbirini takip eden bazı talihsizlikler yüzünden hayli kötü bir duruma düşmüşmüş. 93 Harbi sırasında çıkarılan konsolitlerin batışından müthiş ziyan etmiş, bu yetmiyormuş gibi ve ziyanını çıkarmak üzere borsa oyunları oynamaya kalkarak servetin bir kısmını da bu sevdaya kaptırmış. Nihayet, Aksaray'daki konağı bir yangın neticesinde kül oluvermiş. Fakat büyükannem bu konağın yerine aynı büyüklükte, gene yirmi odalı iki taraftan merdivenli, haremli selamlıklı, çarşı hamamları gibi külhanlı, bu tabii ölçüsüz bir mübalağa ama taksimatında, malzeme ve tezyinatında güya Çırağan Sarayı'ndan ilham alınarak bir konak yaptırmış. Bu uğurda da elinde kıymetli nesi kalmışsa, mücevher, gümüş takımı ve antika eşya, hepsini satıp yirmi odalı konağın bitmesiyle birlikte kendisi de âmiyane tabiriyle sıfırı tüketmiş.

Binnaz Hanım o tarihte erkân-ı harp binbaşısı olup bir annesi, galiba günahkârlığından dolayı tatlik edilmiş haremin-den -az sonra ölecek- bir erkek çocuğu bulunan Kütahyalı Bekir Nizami Paşa'ya verilip galiba o tarihte Edirne'ye gidince büyükannemin üzerinden bir yük kalkmış ama gene üç yük kalmış, yani henüz mektebe giden büyük oğlu ile pek küçük olan diğer kızı ile oğlunu tekaüt maaşıyla geçindirmesi zaruri olmuş. Bu sebeple de konağı bilmem hangi mektebe kiraya vererek eskiden ahbabı olan bir hanımın, Tahir Paşa isimli ve dediğim gibi sivil paşa mı askeri paşa mı olduğu meçhulüm birinin dul hareminin evine bir nevi pansiyoner şeklinde üç

çocuğu ile ve onların dadılarıyla taşınması zaruri olmuş.

Büyükannemi mantıksızlığın şaheserine, yani elinde avucunda son kalanları da sarfedip yirmi odalı konak yaptırmaya sevkeden şey de sadece gösteriş ve nisbet duygusu imiş. Hayatta umuma karşı değil de tek kimseye karşı gösteriş ve nisbet duygusu. Bu tek kimse ise büyükannemin Bağdat'ta tanıştığı ve aksi bir tesadüfle kocası memuriyeti dolayısıyla Manastır'a nakledildiğinden kendisiyle orada da karşılaştığı bir hanımmış. Bu hanımla büyükannemin yıldızları bir türlü barışmamışmış. İlk tanıştıkları andan itibaren birbirlerini küçük görmüş veya kıskanmışlar. Arada "hasbetenlillah" söz taşıyanlar da dünyada hiç bir zaman eksik olmadıkları için, karşılıklı istihafaf ve haset giderek düşmanlık ve kin derecesine inkılap etmişmiş. Garip bir tesadüfle o kadın Aksaray'da da büyükannemin komşusu olmaz mı? Ayşe Sıdıka Hanım'ın ikametgâhı yanınca kahkahalarla gülerek: "Deli karı, bütün servetini batırdığı halde elaleme çalım satmak için üç beş odalı, kendine göre bir eve çıkmıyor, hâlâ yirmi odalı konakta oturuyordu. Belki peynir ekmek yiyip büyüklük taslıyordu. Bu gösteriş merakına, bu benliğe Cenab-ı Hak da gazap edip ona haddini bildirdi!" demiş. Bu sözler de hemen büyükanneme yetiştirildiği için Ayşe Sıdıka Hanım ifrit kesilip varını yoğunu satmış, konağı tekrar yaptırmış.

Ondan sonra da, hain kadının sözleri veçhile hakikaten tahta üzerinde peynir ekmek yememek için değilse bile şiddetli bir müzayakaya katlanmamak için -içine girmedimse de uzaktan manzarasını hatırladığım, altında büyük bir ecza-

hane bulunan- konağı kiraya vermeye mecbur olmuş, Tahir Paşa'nın dul hanımının evine nakletmiş.

Bu hayat da galiba yedi sekiz sene sürmüş ve annem çocukluktan genç kızlığa o evde geçmiş.

...Dediğim gibi nenin nesi olduğunu bilmediğim bu Tahir Paşa'nın hanımına bir kere çocukluğumda, teyzemin Cağaloğlu'nda şimdi apartman haline ifrağ edilmiş evinde rastladığımı hatırlıyorum. Uzun boylu, pek koyu renkli elbiseler giymiş, yaşlı fakat dinç, sesi kalın, irice yüzü dört köşe bir kadındı. Ve annem kendisini nedense hiç sevmediğinden görüşmezlerdi. O günkü karşılaşmada da pek soğuk muamele etmişti.

IV

Kocasından kalmış serveti âmiyane ifade ile deve yapmakla beraber, büyükannemin gene tedbirli ve dirayetli bir hanım olduğunu kabul etmek lâzım. Zira çocuklarını pekâla yetiştirmiş, dul kalan teyzemi bir erkân-ı harp binbaşısına verdiği gibi büyük dayımın tahsilini harbiye mektebinde bitirip subay çıkmasını temin etmiş, annemi de o zamanın şartlarına göre pek mükemmel okutup en yüksek kız mektebi olan Darülmuallimat'tan mezun etmiş. Annem gelin olduğu sırada küçük dayım da askeri rüşdiyede okuyor, yani o da babasının ve büyük kardeşinin mesleğine girmeye hazırlanıyormuş.

Annemin nişan ve nikâh merasimi Tahir Paşa'nın hanımının ikametgâhında olmuşsa da düğün babamın evinde, Acıtulumba Sokağı'nda yapılmış. İki tarafın mali durumu asla parlak olmadığından annemin getirdiği çeyiz de, babamın yaptığı düğün ve taktığı yüzgörümlüğü de mütevazıymış.

Annemin gelin geldiği yerin, yani Sırrı Bey'in evinin mefruşatı da o derecede alelade imiş ki, Ayşe Sıdıka Hanım'ın

düğünde hazır bulunan dayızadeleri ve teyzezadeleri hanımefendilerle mensupları, Çerkes Hafız Paşa, Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, Mehmet Ali Paşa takımları etraflarına müstehzi nazarlar atmışlar, merhamet karışan istihfaflarını asla gizlememişler. Fakat pek azametli eda ve tavırlarıyla nisbet almayacak derecede mütevazı, çarşıdan üç beş kuruşa tedarik edilir neviden hediyeler getirmişler: Ayşe Sıdıka Hanım laflarını dilinden düşürmediği ve dünürü Hasibe Hanım'a bütün ehemmiyetlerini her halde anlatmış olacağı bu kibar akrabasının bu kibar olmayan hareketlerinden dolayı gene Hasibe Hanım'a karşı pek mahcup düşmüş. Düğünden on gün kadar sonra da, küçük oğlu ve son çocuğu Ömer Bey'i yanına alarak ve artık Tahir Paşa'nın hareminin evine nedense dönmeyerek, Edirne'ye, büyük kızıyla büyük damadının yanlarına gitmiş.

Büyük dayının da hafta tatillerinde bizde kalması kararlaşmış.

Olayların bundan sonraki seyrini takibine başlamadan önce gene eski zamanlara döneceğim ve Ayşe Sıdıka Hanım'ın kardeşi, galiba ablası olan Hediye Hanım'ın romanını anlatacağım:

Bu Hediye Hanım devrin maruf bir paşasının gelini imiş. Bu paşa kimmiş bilmiyor, devrin seraskeri olduğu sözüne de, ecdat arasındaki nice efendi ve beyin torunlarca paşalığa, paşanın da sadrıâzamlığa, seraskerliğe yükseltildiklerini bildiğim için doğrusu inanamıyorum. Fakat Şehzadebaşı taraflarında mükellef bir konağı varmış ve Hediye Hanım Paşa'nın

Şevki Bey ismindeki genç oğlunun haremi sıfatıyla bu konakta yaşarmış.

Konağa bir gün iki gözünden sicim gibi yaş akan yaşlıca bir kadın gelmiş. Gelin hanımı, yani büyük teyzem Hediye Hanım'ı arabasında yaşmağıyla ve feracesiyle geçerken görüp âşık olan delikanlı oğlunun ölüm yataklarına serildiğini, doktorun hayatından tamamıyla ümit kestiğini anlatıp ciğerparesinin gözleri kapanmadan kendisini bir kere görmek istediğini anlatmış, dilerse istediği kadar cariye ve harem ağası yanına muhafız almak şartıyla beş dakika evlerine gelmesini, artık can üzerinde olan oğluna görünmesini gözlerinden hep yaş akıtarak kendisinden rica etmiş. Fakat Hediye Hanım razı olmamış, reddederken de rikkat ve merhamet izhar etmeğe lüzum görmemiş demek ki, dertli kadın yüreği yana yana beddua etmiş.

"Allahtan dilerim ki, oğlumu yakan bu güzellikten sende bir zerre kalmasın. Allah seni korkunç bir hale soksun da yavruma ettiğinin cezasını gör!" diye haykırmış.

Bu bedduadan sonra aradan tam yedi yıl geçmiş, kocası livalığa yükseldiğinden Hediye Hanım paşa karısı olmuş, otuzuna yaklaşmış bulunduğu halde de güzelliği bütün şaşasını muhafaza ediyormuş. Küçük Çekmece'de bir köşkleri olup ilkbaharı orada geçirirlermiş. Paşanın Kosova vilayeti ehalisinden ve kendisini hizmetiyle pek memnun etmiş bir emirberi varmış. Bu emirber bir gün efendisinin ayaklarına kapanmış, memleketinde bir katil işleyerek kaçıp İstanbul'a gelmiş olduğunu, şimdi izinin keşfedildiğini, galiba tevkif edilmek üzere bulunduğunu söyleyerek kurtarılması için rica ve niyaz-

da bulunmuş. Paşa kendisini kurtarmaya gücünün yetmeyeceğini, eğer hakikaten bir cinayet işlemişse kadere rıza göstermesi icap ettiğini cevaben söylemiş. Herif bu haklı söze karşı içinden müthiş bir hiddet ve kin duymuş ve galiba ertesi sabah, bir cuma sabahı, hakikaten inzibatların kendisini alıp götürmek üzere köşke gelmekte olduklarını görünce, gözleri aniden bir kan çanağına dönüp hareme dalmış, cariyelerin çığlıkları içinde paşanın odasına çıkmış.

Şevki Paşa seccade üstünde Kur'an okumaktaymış. Kaatil kasaturasıyla kendisine öldüresiye darbeler indirirken Hediye Hanım koşup gelmiş, elinde bir çakı dahi bulunmamasına rağmen kocasını kurtarmaya, ona siper olmağa çalışmış, o da yüzünden, boynundan, ellerinden yaralar almış. Emirberin muhakemesi serasker kapısında yapılıp alçak herif ipe çekilmiş ve Şevki Paşa aldığı yaralardan ölmüş. Hediye Hanım ise dertli ananın bedduasına yedi yıl sonra uğrayıp sade güzelliğini kaybetmekle kalmamış, korkunç olmuş. İki yeğeni, yani teyzem Emine Binnaz Hanım'la kendisinden evvelce bahsettiğim Rebia Hanım teyze onu çocukluklarında gördüklerini ve Hediye Hanım'ın pek güzel kalmış endamına ve pek vakur edasına rağmen yüzündeki yara izlerinin insana dehşet verdiğini anlatırlardı.

Cinayet Sultan Aziz'in ilk zamanlarında, hatta belki Sultan Mecid devrinde vukua gelmiş olacak: Pek eski gazete koleksiyonlarında her halde bir kayıt vardır: Şu kadar ki, yirmi yıla yaklaşmış bir zaman önce Küçük Çekmece'ye gidip kendileriyle konuştuğum yerli bir kaç ihtiyar böyle bir şey hatırlamadıklarını söylediler...

AYŞE NİHAL HANIM'IN DOĞUMU, AYŞE SIDIKA HANIM'IN ÖLÜMÜ VE DAHA SONRASI

Annemin geldiği tarihle ablamın doğumunda hazır bulunmak üzere büyükannemin yanında büyük kızı Binnaz, küçük oğlu Ömer Bey ve Binnaz Hanım'la, Hanımın ilk çocuğu Server Hanım'la Nizamettin Bey bulunduğu halde Edirne'den dönüşü arasında geçen bir yıllık zamandan Hasibe Hanım katıksız bir memnunlukla bahseder, Melek Hanım'ın o müddet esnasındaki halleri ve muameleleri hakkında en küçük bir şikâyette bulunmazdı. Annem babamı o derecelerde severmiş ki -manzara bir hayli sevimsiz ama söyleyeyim- ayaklarını kucağına alıp mayasıllı ayak parmaklarına kendi eliyle ilaçlar sürer, akşamları dönüşünü heyecanlar içinde, mütemadiyen saate bakıp bekler ve haftada bir kere Sırrı Bey Yıldız sarayında nöbetçi kaldıkça gözüne uyku girmezmiş. Kaynanasına karşı da çok muhabbet gösterip sık sık boynuna sarılır, kendisine yüz kere: "Anne!" diye seslendiği olurmuş. Kendisinden duyduğuma göre de bu seslenişlerin her birinde Hasibe Hanım yüreğinin içinde bir şeyin âdeta genişlediğini duyar, "Allah nihayet bana bir de kız evlat verdi!" diye Tanrı'ya teşekkürler edermiş.

Annem cumbada büyük kaynanası Sabure Hanım'ın kucağına başını koyup bazen uykuya dalar, bazen uykuya

dalmış gibi yapar ve Sabure Hanım her seferinde uyuduğunu sanarak: "Aman ses etmeyin, sarı çepiçim uyanacak" dermiş: Anneme "Sarı Çepiç" ismini vermişmiş.

Bir istitrad açıp ilave edeyim ki, annem için "Uyur gibi yapardı!" demekle Hasibe Hanım gelinine karşı o zamandan pek samimi olmadığını, onun hilekârlığına hükmettiğini itiraf etmiyor değil. Yani kendisi de ona kalbini tam şekilde vermemiş, şüphe ve emniyetsizlik içinde, tetikte beklemiş.

Bu bir sene içinde babam bir kere daha maaş zammına mazhar olmuş ve artık Aksaray muhitinden, Yeşil Tulumba Sokağı'ndan çıkarak karşı tarafa geçmişler, Sultan Hamid sarayının pek çok mensubu gibi Yıldız semtine nakletmişler, dört altın aylıkla Serhafiye Kadri Bey'e ait bir ev tutmuşlar.

Annemin ilk çocuğunu doğurması yaklaşınca büyükannem Edirne'den davet edilmiş. O da dediğim gibi yanında teyzem Binnaz Hanım, küçük dayım Ömer Bey ve Binnaz Hanım'ın ilk çocuğu olup o tarihte sekiz dokuz yaşında olması icap eden Server Hanım bulunduğu halde payitahta gelmiş.

Annem 1890'da bir kız çocuğu dünyaya getirmiş ve büyükannem çocuğa kendi ismiyle, yani Ayşe ismiyle Nihal mahlasını vermiş.

Hasibe Hanım'ın zihninde tasarlanmış, evvelden hazırlanmış bir isim yok muymuş, yoksa Ayşe Sıdıka Hanım kendisine söz hakkı mı vermemiş, bilmiyorum. Sade bu doğumdan iki hafta kadar sonra ve henüz Binnaz Hanım da kızıyla bizdelerken, Hasibe Hanım dünürünün misafir gelmiş bir kaç akrabasıyla konuşurken kendisiyle kaynanasını, yani

büyük ninem Sabure Hanım'ı ve ortağı Naime Hanım'ı kastederek:

"Biz öyle fürumaye kadınlardan değiliz, soydan soptan hanımefendiyiz!" dediğini duymuş.

Her nasılsa duyduğu ve asla unutamayacağı bu cümleyi Hasibe Hanım her sefer sesinde ıslıklar hâsıl ola ola tekrarlar ve: "Doğrusu bu (fürumaye) sözünün manasını bilmiyordum, lügate bakınca anladım ki cibiliyetsiz gibi bir şey. Soydan soptan hanımefendiliğe gelince, şecereyi bin kere duya duya öğrenmiştim: Serdar-ı Ekrem'in hanımefendi, Hafız Paşanın gelini ve Tophane Müşiri Halil Paşa'nın kızı ve Sadettin Paşa'nın haremi hanımefendi, Mehmet Ali Paşa'nınki, Mehmet Zeki Paşa'nın ve Hafız Paşa'nın yeğeni Leyla hanımefendi, Hafız Paşa kızı ve Rauf Paşa haremi ve Osman Paşa gelini Sariye hanımefendi, evet, evet, hepsini duya duya, işite işite ezberledik!" der, sonra da en kati darbeyi indirerek: "Bu hanımefendilerin kibarlıklarını, âlicenaplıklarını, soydan soptan hanımefendi dünürüme verdikleri hediyelerin fevkalâdeliğiyle ölçüp anlatmıştım!" diye ilave ederdi.

Fakat dünürlerini, yani babamın annesiyle ninesini fürumaye saymış olsa bile, büyükannem Ayşe Sıdıka Hanım babamı pek sevip takdir eder, Sırrı Bey'in asla boylu boslu ve gösterişli olmamasına rağmen kendisinden "vezir şanlı damadım!" diye bahsedermiş: Yani hayatı boyunca gördüğü üç damad arasında ancak babamı beğenip sevmiş. Zira teyzemin ilk kocası gibi ikinci kocasından, babamın izdivacı sırasında kaymakam, yani yarbay olan Bekir Nizami

Paşa'dan da hazzedememiş, imkân buldukça onu da hırpalamaya çalışıp dururmuş. Kaldı ki, pek genç olduğu sırada hayli ihtiyar, Nizameddin isimli oğlunun yirmi yaşında veremden ölmesi üzerine daldığı tasarruf âleminden de âdeta ötelere varmış bir halde ölen bu Bekir Nizami Paşa kaynanasına yeni damad olur olmaz pek güzel bir ders vermemiş de değilmiş. Şöyle ki:

Bekir Paşa veya Bey'in güvey girişinden bir kaç gün sonra Serdar-ı Ekrem'le Mehmet Ali Paşa haremleri hanımefendiler ailenin yeni damadını görmeye, kendisiyle görüşüp tanışmaya geleceklermiş. Büyükannem kızını verdiği adamın tavırlarını, sözünü sohbetini daha evvelden, ilk andan tartıp menfi hüküm verdiği için kendisine: "Aman oğlum, onlar güç insan beğenir, beğenmedikleri insanı da dillerine dolarlar. Konuşmana, hareketlerine dikkat et de bizi bir parmak bal yapmasınlar!" diye tenbih etmiş. Muayyen gün ve saatte hanımefendiler gelip misafir odasına alınmışlar, büyükannemle sohbete başlamışlar, teyzem de gelip, söze karışmadan, bir iskemleye ilişmiş. Yeni damad bey beklendiği sırada Ayşe Sıdıka Hanım'ın gözü birden yan kapıya kaymış. Bir de ne görsün? Bekir Nizami Bey başına kendisinin bir hotozunu geçirmiş, arkasına bir kürkünü giyip boynuna da karısının kurdelelerinden bir büyük fiyango yapmış olduğu halde bu yan kapıyı aralamış, eliyle "Geleyim mi?" diye işaretler etmekte. Başlarını çevirecekleri tutarsa iki müşirin ünlü haremi bu hali görecekler. Kaşıyla gözüyle tehditkâr işaretlerde bulunarak büyükannem damadını oradan uzaklaştırıncaya kadar az kalsın yüreğine iniyormuş!..

Ayşe Sıdıka Hanım Edirne'den hasta gelmiş, hastalığı gittikçe arttığı için de artık bir yere ayrılamayarak babamla annemin yanlarında, Yıldız'daki evde ölmüş. Hastalığı zannediyorum ki kansermiş ve annemin de tasdik ve teslim ettiği gibi fürumaye kadınlar, bilhassa Hasibe ve Naime hanımlar, kendisine çok iyi bakmışlar.

Ayşe Sıdıka Hanım pek muntazam konuşur, Arapça ve Farsça pek çok beyit mahfuzatından olduğu için bunları münasebet düştükçe zikreder, irfanlı, ziyadesiyle hoşsohbet ve gayetle müstehzi bir hanımefendiymiş. Fakat istihzalarını kendi nefsine tevcih ettiği de sık sık vaki olurmuş. Nitekim bir gün, son günlerinden birinde, bir koltuğunda Hasibe ve bir koltuğunda Naime hanımlar olduğu halde ihtiyaç ve zaruret sebebiyle kalkmış bulunduğu yatağına tekrar dönerken gözü aynaya ilişip yüzünü görünce, eski güzelliğiyle o günkü halini hayalinde mukayese ederek:

"Tuh Allah belanı versin, teccal karı!" diye aynaya tükürmüş.

Daima beyaz renkte elbise giyer ve her günkü intıbalarını inci gibi bir yazı ile defterine kaydedermiş. Teessüfle ilave edeyim ki, bu defterlerden bir teki bile muhafaza edilmiş değil!

Gayetle yaramaz olan ve dokuz ayını doldurmadan yürüyen merhum ablam ele avuca sığmaz ve bir yerde dur-

mazken onun kucağında sessiz oturur, Ayşe Sıdıka Hanım'ın elleriyle yaptığı işaretleri, parmaklarına verdiği şekilleri hayran hayran seyredermiş. Ayşe Sıdıka Hanım da: "Anneannesinin babaannesi gibi kendisini gezdiremeyeceğini, alil olduğunu yavrum biliyor da alilliğine merhamet ederek bu oyunları kafi buluyor!" dermiş.

Ayşe Sıdıka Hanım ablam Ayşe Nihal on aylıkken, hesapça 1891'de ölmüş ve Merkez Efendi'ye, pek de sevmemiş olduğu kocası İbrahim Paşa'nın yanına götürülüp gömülmüş.

Ölümünde kırk dokuz yaşındaymış...

Ayşe Sıdıka Hanım'ın ölümü sıralarında büyük dayım Rüştü Paşa hayli zamandır kılıç kuşanmış ve kendini kurtarmış bir haldeymiş. Bilmem hangi kışlada yaşıyor ve tatil günlerini bizim evde geçiriyormuş. Annemin küçüğü olup annesinin ölümünde galiba on dördünü süren en küçük çocuğu Ömer Bey'i de Ayşe Sıdıka Hanım babamın ninesi Sabure Hanım'a emanet etmiş, Sabure Ömer Bey'e senelerce bakarak ona öksüzlüğünü bildirmemiş. Daha annesi sağken onu odasında yatırır, namaza alıştırdığı için de apdest alırken üşümemesini temin etmek üzere sabahları kendisinden önce kalkarak suyunu ısıtırmış: Ömer Bey de bunları hiç unutmamış, pek hazin ve pek şerefli bir ölümle bu dünyayı terketmek üzere Havran'a gidinceye kadar evimize her gelişinde ilk

işi Sabure Hanım'ı odasında ziyaret ederek elini öpmek olmuştur. Annemse annesinin ölümü üzerine pek derin bir ıstıraba düşmüş ve artık kaynanasına "Anne!" diye hitap etmeye ve seslenmeye dili varmayarak artık kendisine hep "Hanım!" der olmuş. Hasibe Hanım gelinini bunda mazur sayıp asla kırılmadığını söyler ve genç kadının acısını unutturmak üzere etrafında pervane olduklarını temin ederdi. Halbuki annem Melek Hanım annesi ölüp kimsesiz kalır kalmaz üç kadının, yani Sabure, Hasibe ve Naime hanımların müthiş birer kaynana kesildiklerini, hatta hiç bir hak ve sıfatı yokken, Naime Hanım'ın her diplomatlığı ve mürayiliği bırakarak ötekilere âdeta taş çıkartmış olduğunu anlatırdı. Annem bir müddet tahammül ettikten sonra vaziyeti kocasına açmış, Sırrı Bey'le ayrı eve çıkmak kararı alındıktan sonra da üç yaşlı kadına:

"Anacığım öleli bana yapmadığınız kalmıyor, ya bu halleri bırakırsınız, yahut da oğlunuzla kızımı alıp bu evden çıkar giderim, siz de kendi kendinize kalırsınız. Şunu da haber vereyim ki, kocam (Derhal gidelim!) dediği halde ben bunu kabul etmedim, bir kere sizinle konuşmayı münasip buldum!" demiş.

Bunun üzerine de üç kaynanada ayaklar suya değmiş, hadlerini bilip artık anneme "Kaşının üzerinde gözün var!" demeye cesaret etmemişler. İşin hakikatine gelince, büyükannemle kaynanasının dedem Ahmet Nafiz Paşa'dan aldanmıyorsam sekizer altın maaşları bulunduğu gibi Bursa'da da - içinde Naime Hanım'ın da hissesi bulunan- bir kaç dükkân ve

haremli selamlıklı kocaman bir ev olduğuna göre, ellerine geçen para ile o ucuzluk ve kolay hayat devrinde gül gibi yaşarlardı ve "suya değişin" mahiyeti her halde tamamen manevi bir bağlılıktan, babamdan ve küçük Ayşe Nihal'den ayrılmamak emelinden ileri gelmiş olması lazım. Hikâye ettiğim bu ultimatomlu görüşmeden sonra da "fürumayeler" tamemen birer kâhya kadın kesilmiş veya sığıntı durumuna girmişler. Hele efendisi Hacı Kâmili Paşa ile büyükannem bilmiyorum ne şekilde ve nasıl bir akrabalık keşif ve tesbit etmiş bulunduğu için daha hor görülen Sabure Hanım'ı annem bir gün bastonla kovalayıp üst kattaki odasına kaçırmış ve: "Cadı bir kere daha aşağı iner, karşıma çıkarsa vallahi kafasını bu bastonla kırarım!" diye haykırmış. Fakat ilave edeyim ki rivayet büyükannem Hasibe Hanım'dandır. Annem ise iki kaynanasından Sabure Hanım'ın çok daha iyi kalpli olduğunu daima söylerdi. Bu kovalama hakkında kovalananın ağzından tek söz de duymuş değilim...

Serhafiye Kadri Bey'in beyaz boyalı ve derli toplu, mevkice de yüksek bir bina olduğunu uzaktan görmek suretiyle hatırladığım evi bir müddet sonra kendilerine dar görünür olmuş, zira babamın ayrıca hukuk mektebine hoca seçilmesi, saray mütercimliği baki kalmak şartıyla Maarif Nezareti mektupçusu olması, bâlâlığa yükselmesi gibi nimetler birbirini velyetmiş, mektupçuluk maaşı ilk önce ancak altı bin kuruşmuş ama mütercimlik ve hocalık maaşlarıyla gene on bini, yani yüz altını buluyormuş: At araba almış ve Kadri Bey'in evinden çıkarak Ihlamur'dan Yıldız sarayına giden yokuş dönemecinde,

taş karakol, beyaz karakol, süslü karakol diye anılan karakol binasının karşısında hâlâ baki bulunup bu sefer de bütün eskiliğine rağmen apartman kesilen, bahçesinin nihayetindeki ahır, arabalık ve müstahdemin binası da ikinci bir ev kılığına sokulan büyük ve ahşap, üç katlı bir eve taşınmışlar. Bu evin aylık kirası da beş altın olup o zaman Bâbıâli hukuk müşaviri bulunan Kapril Efendi'nin, yani Hürriyet ve Hilafaların müstakbel hariciye nazırları, daha sonra da müstakil Ermenistan davasının Avrupa karşısında müdafii Gabriyel Nuradungiyan Efendi'nin kaynanası olan keza Ermeni bir madamaya aitmiş.

İşte ben bu evde ve babam Sırrı Bey'in ifadesine göre 1895 senesi Mayıs'ının 22'nci Cuma günü doğmuşum. O sırada ebeveynim arasında eski muhabbet bir miktar tavsamış bulunuyormuş: Ben henüz dört yaşına varmadan da hayal meyal hatırladığım veçhile aralarında talak olacaktır...

Doğumuma takaddüm etmiş olayların en mühimmi de, bazı eski şahitlerin ifadelerine göre artık tamamen annemin hükmü altına girmiş bulunan üç eski zaman kadınından ortancasının, yani Naime Hanım'ın olmuş. Naime Hanım galiba iki ay yatakta yatmış, ne olduğunu hatırlayamadığım hastalığının pek ağırlaşmış bulunduğu bir günde: "Hayır ölmeyeceğim, meleğimin yeni yavrusunu görüp sevmeden ölmeye razı değilim!" diyerek anneme karşı gerçek veya yapma muhabbetler göstermiş. Fakat kendisiyle görüşmem ve hiç değilse bir kere kucağında uyumam mukadder olmadığı için doğumumdan galiba üç hafta önce ölmüş.

Kendisi için evin yakınında bulunan ve seneler önce

parka çevrilen Abbas Ağa mezarlığı münasip görülüp tabutu uzaklara taşınmamış. Hasibe Hanım'ın ifadesine göre de, bu ölüme ancak kendisiyle babam Sırrı Bey acınmışlar, ortağı Sabure Hanım'la annemin umurlarında bile olmamış.

Naime Hanım'ın dükkân hisseleri babama geçmiş. Beş on kuruşu ve elbiseleri fukaraya dağıtılmış, cenaze masrafı da galiba kalan parasından yapılmış. Annem Melek Hanım da beğenmediği bir kaç mücevheriyle iki güzel kürkünü sattırıp bunlardan gelen parayı nefsine tahsis etmişmiş.

Yaşlı kadından kalan ufak tefek arasında İzmir'le Midilli'de, dedem Ahmet Nafiz Paşa'nın güzel zamanlarında giydiği, yıllardan beri artık kullanmamasına rağmen de atmaya kıyamamış bulunduğu iki korsesi de çıkmış. Annemin artık pek müreffeh ve zamanın şartlarına, âdet ve ţelakkilerine göre pek alafranga olan evimizden eksik olmayan, günlerle haftalarla kalan ve bir kısım tazeleri büyük dayımla, bazıları da artık gelişip serpilen, ufak bir delikanlı haline gelmiş küçük dayımla fingirdeyen akrabası hanımlar bu yetmişlik kadının modası tamamen geçmiş, âdeta müzelik olmuş korselerini kahkahalarla tedkik ve tecrübe etmişler...

NAHİD SIRRI ÖRİK

1894'te doğan ve 18 Ocak 1960'ta yitirdiğimiz Nahid Sırrı Örik, 1915-28 arasında geçirdiği Avrupa yıllarının birikimlerini yapıtlarında ustalıkla kullanabilen bir yazardır.

Sağlığında kitaplaşmış ve kitaplaşmamış çok sayıda hikâyesi, biri doğrudan Fransızca yazılmış romanları, oyunları, incelemeleri, makaleleri, gezi notları ve anıları bulunan yazar, MEB'nda çevirmen olarak çalıştığı yıllarda yaptığı yirmiye yakın titiz çevirisiyle de hatırlanır.

Sultan Hamid Düşerken adlı yapıtıyla 1975 sonrası yeniden gündeme gelen ve hakkında uzun incelemeler yayımlanan Nahid Sırrı'nın Kıskanmak adlı unutulmaz romanı da ilk yayımlanışından 48 yıl sonra Oğlak Yayınları tarafından yeniden basılmıştır.

NAHİD SIRRI ÖRİK-ESKİ ZAMAN KADINLARI ARASINDA

ISBN 975-329-035-7
9 789753 290357